New York Times Bestseller

PLATON BİR GÜN
Kolunda Bir Ornitorenkle
BARA GİRER...

Felsefeyi Mizah Yoluyla Anlamak

Thomas Cathcart & Daniel Klein

THOMAS CATHCART & DANIEL KLEIN

PLATON BİR GÜN KOLUNDA BİR ORNİTORENKLE BARA GİDER

Felsefeyi Mizah Yoluyla Anlamak

İngilizceden Çeviri: ALGAN SEZGİNTÜREDİ

Aylak Kitap

Temel ideolojimizi,
"*Bunlar benim ilkelerim; beğenmiyorsanız elimde başkaları var;*"
diyerek özetleyen felsefi dedemiz GROUCHO MARX'ın anısına...

İÇİNDEKİLER

Felsefespri 1
Metafizik 7
Mantık 27
Epistemoloji 51
Etik 75
Din Felsefesi 93
Varoluşçuluk 109
Dil Felsefesi 121
Toplum ve Siyaset Felsefesi 137
Görelilik 161
Metafelsefe 71
Kapanış 175
Felsefe Tarihindeki Önemli Anlar177
Sözlük 181
Teşekkürler 189

Felsefespri

Sunuş

Dimitri: Dünyayı Atlas taşıyorsa, Atlas'ı ne taşıyor?

Tasso: Kaplumbağa.

Dimitri: İyi de, kaplumbağa neyin üstünde duruyor peki?

Tasso: Bir diğer kaplumbağanın.

Dimitri: Peki, *o* kaplumbağa neyin üstünde?

Tasso: Sevgili Dimitri, ondan sonrası ta dibine kadar hep kaplumbağa işte!

Bu kadim Yunan diyalog parçası, felsefede sonsuz gerileme denilen kavramı ne de güzel örnekliyor. Yaşamın, evrenin, uzay ve zamanın, en önemlisi de bir Yaratıcının ilk nedenini sorduğumuzda kendimizi birdenbire sonsuz bir sürecin içinde buluruz. Sorunun mantığına göre, Yaratıcıyı da bir şey yaratmış olmalıdır; bu neden zincirini ne Yaratıcı durdurabilir ne de kaplumbağa. Her son yaratıcının gerisinde başka bir yaratıcı, her son kaplumbağanın

gerisinde başka bir kaplumbağa bulunur. Aşagı yukarı doğru birbiri ardına hiç durmadan Yaratıcılar kaplumbagalar) sıralanır. İşte bu sonsuz gerilemedir.

yakalar. Daha Morty bir şey demeye kalmadan Lou yataktan fırlar ve "Bir şey söylemeden önce cevap ver eski dostum" der, "bana mı inanacaksın, gördüklerine mi?"

Burada Lou duyusal deneyimin üstünlüğüne meydan okuyarak şu sorularla bizi karşı karşıya bırakıyor: Hangi veriler kesindir ve niçin? Dünya hakkında bilgi toplamanın bir yoluna (mesela, *görmeye*) diğerinden (mesela, Lou'nun anlatacağına inanmaya) daha mı fazla güvenmek gerekir?

İşte size, bu kez "iki sonuç benzerse nedenleri de benzer olmalıdır" ilkesine göre işleyen Analojiye Dayalı Kanıtlama'ya dair bir felsefespri örneği:

Doksan yaşında bir adam doktora gider ve "Doktor," der,

"on sekiz yaşındaki karım hamile"

Doktor,"Size bir öykü anlatayım," der."Adamın birisi ava gitmiş ama yanma tüfeğini alacağına dalgınlıkla şemsiyesini almış. Birden bir ayı saldırınca adam can havliyle şemsiyesini doğrultmuş, ateş etmiş ve ayıyı vuruvermiş."

"Ama imkânsa bu, doktör!" der yaşlı adam."Mutlaka başkası vurmuştur."

Doktor gülümser:"Ben de onu diyordum"

Şimdilerde Akıllı Tasarım (mesela, gözbebeği diye bir şey varsa o halde "Göklerde bir Gözbebeği Tasarımcısı" olmalıdır) tartışmalarında kullanılan felsefi numarayı, yani Analojiye Dayalı Kanıdamayı anlatmak için bundan iyi örnek bulmak zordur.

işte böyle sonsuza kadar gidebiliriz -ve gerçekten de Agnostisizmden Zen'e, Yorumsamadan Sonsuzluğa, gideceğiz. Felsefi

kavramların esprilerle nasıl aydınlanabileceğini, ne kadar çok fıkranın büyüleyici felsefi içerik barındırdığını göreceğiz 1 dakika... Bu iki kavrayış yolu, yani felsefe ile espri aynı mı yoksa?Şey, biraz düşünüp sonra söylesek?

Felsefe dersine ilk adımını atan öğrenci ne bekler? Öğrenciler hiç de alçakgönüllü değildir. Bir anda her şeyin anlamı üzerine bir bakış açısı kazanma umudu taşırlar. Derken karşılanna biri çıkar, ayn renkte çoraplarıyla biraz çatlak görünüşlü biri, ve "anta'm anlamı üzerine nutuk çekmeye başlayıverir.

Her şeyin sırası var, der. Sorular sorular... Küçük büyük fark etmez, bir soruya yanıt vermeden önce sorunun ne anlama geldiğini kavramamız gerekir. Önce gönülsüzce dinleseniz de, bir sûre sonra söyledikleri size son derece ilginç gelmeye başlar.

İşte böyledir felsefe, ve filozoflar. Sorular soruları doğurur ve doğan sorulardan bir sorular nesli ürer.. *Ta dibine kadar hep* soru!

Temel sorularla başlayabiliriz: "Tüm bunların anlamı nedir?", "Tanrı var mıdır?", "Kendime nasıl dürüst olabilirim? ve "Yanlış sınıfa mı düştük, ne?" gibi. Ama kısa sürede, ilk soruları yanıtlamak için başka sorulara gerek olduğunu fark ederiz. işte bu süreçten, her biri belli Büyük Sorularla uğraşan bir dizi felsefi disiplin doğmuştur. Her felsefi disiplin kendi Büyük Sorusu'nun altında yatan sorulan sormaya ve bunlan yanıtlamaya çalışır.

Metafizik adıyla bilinen disiplin "Tüm bunlann anlamı nedir?*

sorusuyla boğuşurken, Din Felsefesi "Tann var mıdır?" sorusuvla uğraşır."Kendime karşı nasıl dürüst olabilirim?" varoluşçuluk

ekolüne düşerken, "Yanlış sınıfa mı düştük nedir?** „

sorusunu

"Felsefe nedir?" sorusunu soran Meta-Felsefe adlı yeni seki %r ek

alır. Ve işte bu böyle, her felsefe küresinin farklı soru ve kavramları ele alışıyla devam eder...

Kitabımızı zamandizinsel olarak değil, felsefe sınıfına ilk girdiğimizde aklımızda dolanan bu sorulara ve bu sorularla ilgilenen disiplinlere uygun olarak düzenledik. Tüm bu disiplinlerle aynı kavramsal bölgeyi işgal eden bir avuç şakanın varlığıysa ortada... (Tamamen şans mı? Sahiden Akıllı bir Tasanmcı mı var yoksa?) Ve tüm bunların bunca ortada oluşunun kocaman bir nedeni var: O sınıftan çıktığımızda kafamız karmakarışık ve şaşkındık; tüm bu kafa isteyen dalgalan asla sökemeyeceğimize emindik, işte o sırada son sınıf öğrencilerinden birisi karşımıza çıkıp Morty'nm eve gelişi ve en yakın arkadaşı Lou ile kansmı yatakta yakalayışı fıkrasını anlattı, "İşte bu felsefedir!" dedi.

Biz felsefespri dedik.

Thomas Cathcart Daniel Klein *Ağustos, 2006*

Metafizik

Metafizik kafadan Büyük Soruya dalar: Varlık nedir? Gerçekliğin doğası nedir? Özgür irademiz var mı? Bir topluiğnenin başında kaç melek dans edebilir? Bir ampul değiştirmek için kaçını çağırmalıyız?

Dimitri: Son zamanlarda canımı sıkan bir konu var, Tasso. Tasso: Neymiş?

Dimitri: Tüm bunlann anlamı ne?

Tasso: Tüm bunlar derken?

Dimitri: İşte... Yaşam, ölüm, aşk... Şu aşurenin içine koyulabilen ne varsa...

Tasso: Bunlann bir anlamı olduğunu da nereden çıkardın? Dimitri: E, olmalı çünkü. Yoksa yaşam şey olurdu...

Tasso: Ne?

Dimitri: Ben iki tek atayım...

~~o~~aa~~e~~-

Teleoloji

Evrenin bir amacı var mıdır?

Aristoteles e göre her *şeyin* bir *ulos* u, uiaşmas, r ereği vardır. Bir meşe palamudunun *telos u* meşe atoar ^ palamudunun “ereği" budur. Kuşların, anların erekleri T^ar Kuru fasulyenin bile. Gerçekliğin yapısının bir parçasmr k Biraz soyut mu geldi söylediklerimiz? Öyleyse Savan inattein m yardımıyla teios kavramım göklerden yere indirdin:

Bayan Goldstein iki torunuyla gezmeye çıkar.Yolda karşılaştığı bir arkadaşı laf arasında çocukların yaşını so’-r Bayan Goldstein hemen yanıtı yaptştınr;~Dokzor beş. avucr yedi yaşında."

Ne dersiniz, insan yaşamının da bir ıdosu var mide'’ Aristoteles'e sorarsanız evet. Ona göre insan mutluluktur. ..

Uzun uğraşlardan sonra dağı bulup tırmanmaya başlar. Dağ öylesine diktir ki defalarca kayar, yuvarlanır, düşer.Ama sonunda

doruğa ulaşır. Her yanı yara bere içindedir ama hiç aldırmaz.

. »

İşte hayatın sırrını bilen o yüce guru bağdaş kurmuş, karşısında oturmaktadır.

“Ey bilgeler bilgesi,” der adam,“sana hayatın sırrını sormaya geldim.”

“Ha, evet, hayatın sırrı,” der guru. “Hayatın sırrı, harçtır.” “Harç mı? Ne yani, ben onca eziyete katlandıktan sonra şimdi sen bana hayatın sırrı harç mı diyorsun ?”

Guru omuz silker.“ Yoksa değil mi?”

Guru’nun altını çizdiği nokta çok açık: Yaşamın *telos’u* öyle hazır formüllere sıgdırılamaz. Bu sorunun peşine düşen kaygan bir zeminde yol alacağını bilmelidir. İşin doğrusu böyle bir sorunun peşinden gitmek de, öyle herkesin harcı değildir.

Hayatın *telos'u* —insanlann ne olmaları gerektiği— ile belli bir bireyin *telos'u* —ne olmak istediği— arasında bir aynm vardır. Aşağıdaki fıkranın kahramanı Dişçi Sam gerçekten yaşamın evrensel fe/os'unu mu anyor yoksa sadece kendi istediğini mi yapıyor? Belki buna kesin bir yanıt veremeyebiliriz ama annesinin, oğlunun hayatının *telosu* hakkında kesin bir fikre sahip olduğu gayet açık:

Philadelphialı dişçi Sam Lipschitz, hayatın anlamını bulmak için Hindistan'a gider.Aylar geçer, kendinden bir haber çıkmaz. Bunun üzerine annesi oğlunu bulmak üzere yola çıkar. Hindistana'a vardığında çevresindekilere buraların en bilgesinin kim olduğunu sorar.Tavsiye edilen gurunun yaşadığı yere vardığında kapıdaki görevliler onu durdururlar. Guruyla görüşebilmek içj$_{n\ bj}$ beklemesi gerektiğini, görüştüğündeyse ona sadece üç k$_e$| ^ söyleyebileceğini anlatırlar. Kadın, sarf edeceği üç kelimeyi düşünerek sabırla bekler. Nihayet görüşme günü gelip gurunun karşısına çıkarıldığında şunları söyler:"Eve dön, Sam!"

Sözlüklerde "Metafizik" kelimesine bakarsanız sözcüğün Aristoteles'in bir çalışmasının başlığından geldiğini görürsünüz. Sözlüğe göre metafizik bilimsel gözlemin ötesinde (meta) yer alan soyut düşünce seviyesindeki sorularla ilgilenir. Ancak işi biraz kurcalandığınızda bunun Latince *post hoc hokum* denen bir durumdan kaynakladığı ortaya çıkar. Aristoteles aslında bu çalışması için bilimsel gözlemin ötesindeki sorularla ilgilenmesinden hareketle "Metafizik başlığını hiç kullanmamıştır, işin aslı bu ad, M.S. birinci yüzyılda Aristoteles'in eserlerini düzenleyen bir editörün, filozofun "Fizik" üzerine çalışmasının ardından geldiği için ilgili bölüme "—den sonra" (ötesi) anlamında "Meta" başlığım seçmesinden doğmuştur.

Ona göre, özsel özellikler bir şeyin onlar olmadan olduğu şey olamayacağı özelliklerken, ilineksel özellikler bir şeşin nrlıgmi değil nasıllığını belirleyen özelliklerdi. Aristoteles, örneğin akıllı olmanın bir insan için özsel bir özellik olduğunu ve Sokrates insan olduğundan. Sokraıes in akıllı olmasının onun Sokrates olmasının özüne ait olduğunu düşünüyordu. Akıllı olma özelliği olmasaydı Sokrates, Sokrates olamazdı. Bu durumda aslında insan bile olamayacağına göre, nasıl Sokrates olabilirdi ki? Diğer yandan Aristoteles. Sokrates'in basık burunlu oluşunun onun yalnızca ilineksel bir özelliği olduğunu; bu burun biçiminin Sokrates'in nasıl olduğunun bir parçası olsa da onun nc veya *kim* olduğunun özünü teşkil etmediğini söylüyordu. Başka bir deyişle, Sokrateslen akıllı olma özelliğini alırsanız o artık Sokrates olmayacaktır, ama ona estetik ameliyatı yaptırsanız, o sadece güzel burunlu bİT Sokrates olacaktır. Bu da insanın akima şu fıkrayı getiriyor;

Yetmişine merdiven dayayan Thompson, daha uzun yaşayabilmek için yaşam unum uma men değiştirmeye karar verir. Sıkı bir diyete başlar, koşar, yüzer ve güneşlenir. Üç ay içinde on kilo verir, göbeği on santim daralırken göğüs kafesi beş santim genişler. İyice dinçleşen ve bronzlaşan Thompson başarısını yepyeni bir saç modeliyle uçlandırmaya karar verir. Yeni saç modeliyle berberden çıkıp karşıdan karşıya geçerken bir otobüsün altında kalır.

Son nefesini verirken, 'Tanrım." dîye haykırır,[4]Yasıl yapabildin bunu bana?"

Yukarından yanıt gelir: "Valla kusura bakma Thompson; tanıyamadım seni."

Zavallı Thompson aslında bazı ilineksel özelliklerine değinmiştir, bu nedenle bütün bu değişikliklere karşın biz de hala Thompson olduğunu biliyoruz; aslında bunu Thompsom da biliyordu. Zaten bu iki koşul fıkranın kuruluşunun özü nettir. işin ironik yanı, fıkrada

Thompson'ı *tanıyamayan* tek karakter özü her şeyi bilmek olan Tanrı'dır.

ûzsel ve ilineksel özellikleri bu yolla betimleyen birçok te
vardır.

Abe: Bil bakalım: yeşil olan, duvara asılan ve ıslık çalan şey nedir?

Sol: Bilemeyeceğim.

Abe: Ringa balığı.

Sol: E ama ringalar yeşil değildir?

Abe:Yeşile boyarsın.

Sol: E ama ringayı duvara aşmazsın?

Abe: Bir çiviyle bir çekice bakar.

Sol: E ama ringalar ıslık çalmaz?

Abe: E? Çalmasın.

Abe: Özsel özellik anlamında doğru, Sol. Ama bir ringa ilineksel olarak yeşil olabilir, değil mi? Boya, göreceksin.

SolrAma ringa balıklarının duvara asılacak yerleri yoktur.

Abe: Ama ya ilineksel olarak duvara çakarsan?

Sol: Bir ringa nasıl ilineksel olarak duvara çakılabilir?

Abe: İnan bana. Her şey mümkündür. Felsefe bu.

Sol: Peki.Ama bir ringa balığı ıslık çalamaz. İlineksel olarak bile.

Abe: İyi. Dava et beni o zaman.

Sol ve Abe hiç ses çıkarmayan Felsefe Kurumu üyelerine dönerler:

Sol: Ne bu? Stoacılar toplantısı mı? Nietzsche bile Vatikan'a sardırdığında daha çok kahkaha almıştı yahu...

Bazen bir nesnenin ilk bakışta ilineksel görünen özelliklerinin sadece bazı sınırlar içinde ilineksel olduğu ortaya çıkar:

"Filler neden büyük, gri ve kırışıktır?"

"Çünkü ufak, beyaz ve yuvarlak olsalardı aspirin olurlardı."

Ufak bir fil hayal ederek ona "ufak bir fil" diyebiliriz. Beyaz bir fil hayal ederek ona "beyaz bir fil" diyebiliriz. Kırışıksız bir fil de, "kırışıksız bir fil" olur. Başka bir deyişle büyüklük, grilik ve kırışıklılık, Aristoteles'in bir filin *özsel olarak* ne olduğunu tanımlama

sınavını geçemezler; onlar fillerin genel ve *ilineksel olarak* nasıl olduklarını betimlerler. Ancak fıkra bunun bir noktaya kadar doğru olduğunu söyler: Aspirin gibi ufak, beyaz ve yuvarlak bir

şey bir fil olamaz ve böyle bir nesneyle karşılaştırğımızda "Hey, ağzına attığın bir aspirin mi, yoksa alışılmamış türdeş mi?" diye sormak gelmez.

Burada vurgulanan, büyüklük, grilik ve kırışıklığın bir fiilin özsel nitelikleri olma konusunda yeterince kesin terimler olmaya larıdır. Bir şeyin fil olup olmadığını belirlemede, diğer niteliklenin yanında belli bir büyüklük *derecesi* ve belli bir renk seviyesi sfc konusudur. Diğer yandan kırışıklık, belki kırmızı bir ringa vçva ıslık çalan bir ringadır.

en iyisi içindir" görüşünü sarsamıyordu. Candide, Anabaptist' Jacques'ı boğulmaktan kurtarmaya kalktığında Dr. Pangloss, Lizbon Körfezi'nin "özellikle içinde anabaptistlerin boğulması için şekillendiğini" kanıtlayarak engel oluyordu.

iki yüzyıl sonrasındaysa şakalara Leonard Bersnstein'in müzikali *Candide* eklenir; gösterinin en ünlü şarkısı "Mümkün tüm dünyaların en iyisi"nde Dr. Pangloss ve diğer oyuncuların ağzından Richard Wilbur'un, hepimizi kurban olmakta birleştirdiği için aslında savaşın ne büyük nimet olduğunu anlatan sözleri dökülecektir.

Terry Southern ile Mason Hoffenberg curcunaya, karşılaştığı her erkeğin kendisinden yararlanmasına rağmen iyimserliğini yitirmeyen saf bir genç kızın öyküsünü anlattıkları açık saçık versiyonla (*Candy*) katıldılar. Oyun 1964'te aralarında filozof Ringo Starr'ın da bulunduğu bol yıldızlı bir kadroyla sinemaya aktarıldı.

Çok eğlenceli... Ama ne yazık ki bütün bunlar Leibniz'in tezinin özünü yanlış anlıyor ve yorumluyor. Leibniz, bir rasyonalistti. Rasyonalist, (bilgiye ulaşmada duyulan ana yol olarak gören ampiristin, yani deneycinin tersine) bilgi edinmede aklı tüm diğer yollardan üstün görenleri tanımlamak için kullanılan felsefi bir terimdir. Leibniz, yaşadığımız dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olduğuna sadece akla dayanan kanıtlarla varmıştı. Bu kanıtlamanın adımlan şu şekilde özetlenebilir:

* Vaftizi reddeden Hıristiyan mezhebi.

Tanrı bir dünya yaratmayı seçmeseydi dunya diye bir şey olmazdı.

"Yeter Sebep İlkesi," birden fazla seçenek bulunduğunda neden birinin değil, diğerinin gerçek olduğuna dair bir ma bulunmalıdır, der.

Tanrı belli bir dünyayı yaratmayı seçtiyse, bu sırada etrafta başka bir şey olmayacağından açıklama bizzat Tanrının özellikleri arasında bulunmalıdır.

Tanrı hem her şeye kadir hem ahlaken kusursuz olduğuna göre, mümkün dünyaların en iyisini yaratmış olmalıdır. Eğer düşünürseniz, şartlar dâhilinde yarattığı dünya, tek mümkün dünyadır. Tanrı, her şeye kadir ve ahlaken kusursuz olması nedeniyle en iyisi olmayan bir dünya yaratmış olamaz.

Voltaire, Bernstein ve diğerleri ve Hoffenberg, hepsi Leibnizi "işler tıkırında, canım" demek istediğini düşünerek alaya almıştı. Oysa Leibniz dünyada kötülüğün bulunmadığını düşünmüyordu. Sadece Tanrı başka türlü yaratsaydı, dünyanın daha kötü olacağını öne sürüyordu.

Neyse ki Leibniz'in felsefesine ışık tutan birkaç espri var elimizde:

Bir iyimser, bu dünyanın, mümkün dünyaların en İyisi

olduğunu düşünür. Bir kötümserse sahiden öyle olmasından korkar.

etmektedir. Leibniz'in rasyonalist bakış açısından dünya ne ise odur; yukarıdaki espriyse iyimserlik ve kötümserliğin Leibniz'in tarafsız ve akılcı dünya betimlemesiyle uzaktan yakından ilişkisi bulunmayan kişisel tavırlar olduklarına dair bariz gerçeğin altını çizmektedir.

İyimser,"Bardağın yarısı dolu," der.

Kötümser,"Bardağın yarısı boş," der.

Rasyonalist ise, "Bardak gereğinden iki kat büyük," der.

Gayet açık, değil mi?

Sonsuzluk ve Ebedİyet

Göründüğü kadarıyla, ne kadar iyi veya kötü olursa olsun, bu dünyada kısa süreliğine bulunuyoruz. Ama neye kıyasla? Sınırsız sayıda yıla göre mi?

Leibniz karikatürdeki Tann'nın (yukarıdakiyle kanştırmayın) tam aksi yönüne gider. Rasyonalist sıfatıyla Leibniz herhangi bir şeyin, sanki yerine kolayca başka bir şey de olabilirmiş gibi "öylece oluverdiğini" kabul edemezdi. Ona göre, her durumu *zorunlu* kılan bir *nedenin* bulunması gerekirdi. Neden Seattle'da Albuquerque'den daha fazla yağmur yağar? Çünkü A, B ve C şartları tersinin gerçekleşmesini *imkânsız* kılar. A, B ve C şartları altında başka türlü olamaz. Buraya kadar başta Seattle'da oturanlar olmak üzere çoğumuz, Leibniz ile aynı düşüncededir. Ama Leibniz, bu ön şartların (A, B ve C) bile başka türlü olamayacağını öne sürmüştür. Onlardan öncekilerin ve öncekilerden öncekilerin ve ötesinin de... Olan herhangi bir şeyin olduğu şekilde olmasının nedeni başka türlü olamayacak olmasıdır anlamına gelen "Yeter Sebep İlkesi" budur. Seattle için bol yağmur ile *bu yağmura yol açan tüm nedenleri* barındırmayan bir evren, kozmos değil, kaos olacaktır.

• Sonsuzluk sorunu metafizikçilerin kafasını kanştıran ebedi sorunlardandır. Metafizikçi olmayanlarınsa bunu lediği söylenemez:

İki inek çayırda otlamaktadır. Biri diğerine döner ve"Pi genellikle beş sayıyla yazılıyor ama aslında sonsuza kadar devam ediyor," der.

Diğer inek kafasını çevirir ve yanıtlar: "Mö."

Aşağıdaki fıkradaysa sonsuzluk fikri bir başka eğlenceli felsefi kavram olan görelilikle birleştiriliyor:

Doktor, kadına altı ay ömrü kaldığını söyler. Kadın, "Yapabileceğim bir şey var mı?" diye sorar.

"Var," der doktor."Bir muhasebeciyle evlenebilirsiniz." "Hastalığıma ne faydası olacak bunun?"

"A, yok, hastalığınıza bir etkisi olmaz," der doktor."Ama kalan altı ayınızı sonsuza dek uzuyormuş gibi hissetmenizi sağlayacaktır."

Bu fıkra, "Altı ay gibi sınırlı bir şeyin sonsuzluk gibi sınırsız bir şeyle benzeştirilmesi nasıl mümkündür?" felsefi sorusunu gündeme getirmektedir. Bu soruyu soranlarınsa hayatlannda bir muhasebeciyle hiç vakit geçirmedikleri açıktır.

Özgür İradeye Karşi Belİrlenİmcİlİk

Şimdi ve buradayız... Peki kaderimizi kontrol etmek elimizde mi?

Felsefe asırlardır bu soru üzerine mürekkep harcıyor: "İnsan karar verirken ve eyleme geçerken özgür müdür yoksa tüm karar ve eylemleri dış güçlerce mi (soyaçekim, çevre, tarih, kader, Microsoft...) belirlenir?"

Yunan tragedyacılan karakterin ve kaçınılmaz kusurlarının olayların gidişatını belirlemedeki etkisini özenle vurgulamışlardır.

Yirminci yüzyıl romancılarından Isaac Bashevis Singer, özgür iradeye inanıp inanmadığı sorulduğunda bıyık altından gülerek, "Başka seçeneğim yok," demişti. (Aslında bu bazı filozofların açıkça savundukları bir konumdur: "Kendi özgür irademize inanmak

zorundayız, aksi durumda ahlâki sorumluluğumuza inanmak için temelimiz kalmaz, o zaman da ahlâki seçimlerimizin denetimimiz dışında olduğunu kabul etmek zorunda kalırız")

Davranışlarımızın denetimimiz dışındaki psikolojik güçler tarafından belirlendiğine inanmak ahlâki sorumluluk fikrini son derece aşmdırmıştır. Bu tartışmalardan haberi olan bir katil yüzsüzce kendisini cinayete gofretindeki şekerin zorladığını söyleyebilir. Bu, "Şeytana uydum" bahanesinin psikoloji kılığına bürünmüş halidir.

Öte yandan, "Bana bunu Tanrı yaptırdı. Esasen Tanrı, evrendeki her şeyi en ufak ayrıntısına kadar belirlemiştir," diyen belirlenimciler (deterministler) de vardır. On yedinci yüzyıl HollandalI Yahudi filozofu Baruch Spinoza ile on sekizinci yüzyıl Amerikan teologu Jonathan Edwards bu tür teolojik belirlenimciliğin yandaşıydı. Aşağıda okuyacağınız fıkradaki kartal, kurbağa ve kamyon şoförü büyük olasılıkla eylemlerine özgür iradeleriyle karar verdiklerini düşünmektedirler:

Musa, İsa ve sakallı bir ihtiyar golf oynuyormuş Musa uzun

Mesafeli bir atış yapmış; top çim alana inmiş ama dosd gidip yapay gölcüğe yuvarlanmış. Aynı anda Musa sopasın, kaldırmış, gölcüğün suları ikiye ayrılmış ve top yoluna devam edip çimlere ulaşmış.

Isa da uzun bir atış yapmış. Onun vurduğu top da doğrudan gölcüğe gitmiş ama tam içine düşecekken havada asılı kalmış.

Isa gitmiş, suyun üzerinde yürüyüp topu almış ve yeşilliğe bırakmış.

Sıra sakallı ihtiyara gelmiş. İhtiyarın vurduğu top doğrudan çitlere çarpıp yola fırlamış, o sırada yoldan geçen bir kamyondan sekip gerisingeri golf sahasına yönelmiş. Bu top da gölcüğe gidiyormuş ama gitmemiş, çiçeklerin arasına düşmüş. Çiçeklerin arasındaki bir kurbağa topu görür görmez aulıp ağzına alıvermiş.Tam o sırada bir kartal

süzülerek gelmiş ve kurbağayı kapmış ve yükselmiş. Kartal, pençelerinde kurbağayla golf sahasının ucuna doğru ilerlerken kurbağa topu ağzından bırakmış ve top süzülerek doğrudan deliğe girmiş.

Bunun üzerine Musa, İsa'ya bakmış ve "Babanla golf oynamayı hiç sevmiyorum,"

felsefesine göre Tanrı ne her şeye kadirdir ne her şeyi bilendir. Tanrı olayların ilerleyişine göre değişen bir varlıktır. Ya da Yeni Çağaların jargonuyla: “Tann var ya, acayip evrim geçirmiştir ha...”

Alvin dükkânında çalışırken yukarıdan gür bir ses işitir: “Alvin, işini devret!” Alvin aldırmaz ama aynı ses günlerce devam eder:“Alvin, işini üç milyon dolara devret.” Haftalar sonra Alvin pes eder ve işini devreder.

Aynı gür ses bu sefer,“Alvin, Las Vegas’a git,” der.

“Neden,” diye sorar Alvin.

“Alvin, üç milyon dolarını al ve Las Vegas’a git. Hemen!”

Alvin boyun eğer, Las Vegas’a gider ve bir kumarhaneye girer.

Ses, “Alvin,” der, “yirmi bir masasına git ve tüm parayı tek elde oyna.”

Alvin tereddüt eder ama yine boyun eğer. Krupiye dağıtır, Alvin’e on sekiz gelir. Krupiyenin önündeki açık kartsa altılıdır.

“Alvin, kart al.”

“Ne? Ama kasada...”

“Kart al dedim!”

Alvin krupiyeden bir kart ister ve önüne bir as gelir. On dokuz... Derin bir nefes alır.

“Alvin, bir kart daha al.”

“Ne?”

“BİR KART DAHA AL!”

Alvin bir kart daha ister.Yine bir as gelir. Elinde yirmi vardır şimdi.

Ses bir kez daha, “Alvin, bir kart daha al,” buyurur.

“Yirmi var elimde yahu!” diye bağırır Alvin.

Ses bu sefer iyice gürler:“BİR KART DAHA DEDİM!”

daha

as

“Bir kart daha," der Alvin.Ve Krupiye önüne bir verir.

Yirmi bir!

Aynı anda yukarıdaki ses gürler: “Vay be!”

Kendisini bile şaşırtabilen bir Tanrı fikri kime çekici gelmez

Tasarruf İlkesi

Felsefede metafizik karşıtı bir damar hep olmuştur. Bu çizgi son iki yüz yılda bilimsel dünya görüşünün kazandığı zaferle doruğa ulaşmıştır. Rudolf Camap ve Viyana Çevresi (sanıldığı gibi yetmişlerdeki bir disko grubu değildir) metafiziği, bilimin yürürlükten kaldırdığı akıldışı spekülasyonlar olarak bütünüyle yasadışı

ilan edecek denli ileri gitmiştir.

Rudy&V.Ç.’ye sufle veren, “Ockham’m Usturası adıyla da bilinen tasarruf ilkesini ortaya atan on dördüncü yüzyıl teologu Ockhamii WilUam’dı. Söz konusu ilkenin buyruğuna göre, Teoriler gereğinden daha karmaşık olmamalıdır,” ya da Ockham ın metafizik bakışına yaraşır şekilde söylenirse, “Teoriler varhklan gereksizce çoğaltmamalıdır.”

Isaac Newton’m elmanın düşüşünü izleyip şöyle haykırdığını düşünün: “Buldum! Elmalar yukandan gremlinlerin, aşağıdansa trollerin çektiği bir halat çekme müsabakasının ortasında yer alırlar ve troller gremlinlerden güçlüdür!”

T,

Böyle bir durumda Ockham kızacak ve “Tamam Isaac,” diyecektir, “teorin gözlemlenebilir tüm olgular için geçerli, eyvallah ama programın dışına çıkmayalım çocuğum; sadeleştir şunu!"

Beş yaşında bir çocuk, bir akşam, yemekten sonra babasına, “Annem nereye gitti?” diye sorar.

Baba cevaplar: “Annen bir Tuppervvare[1] partisine gitti.” Açıklama çocuğu bir anlığına tatmin etmiş görünse de çok geçmeden yeni bir soru gelir:“Tuppervvare partisi ne demek baba?”

Baba, basit bir açıklamanın en iyisi olacağını düşünür. “Eh,”

der, “Tuppervvare partilerinde bir grup hanım birlikte oturur *
ve birbirlerine plastik kaplar satar.”

Çocuk kahkahayı basar. “Of ya baba!” der, “Sahiden nedir, söylesene.”

Oysa Tuppervvare partilerinde sahiden bir grup hanım bir araya gelmekte ve birbirlerine plastik kaplar satmaktadırlar. Ama Tuppenvare firmasının pazarlamacıları müthiş metafızikçilerdir ve bizleri işin bundan çok daha karmaşık olduğuna inandırırlar.

—esse—

Dimitri: Sana basit bir soru sordum; bana on ayrı yanıt verdin.

Pek de yardımcı olduğunu söyleyemeyeceğim doğrusu. Tasso: Yardım arıyorsan sosyal hizmet görevlilerine başvuracaksın. Sparta’da tonla varmış, öyle duydum.

Dimitri: Cık, benim bilmek istediğim hangi yanıtın doğru olduğu.

Tasso: Aha! İşte şimdi bir yerlere varıyoruz.

Mantık

Mantık yoksa akıl yararsızdır. Mantıkla tartışmaları kazanabilir ve kalabalığı dağıtabilirsiniz.

Dimitri: Birbirine rakip birçok felsefe var. Bir şeyin doğruluğundan nasıl emin olacağım?

Tasso: Bir şeyin doğru olduğunu kim söylüyor?

Dimitri: Aha, yine başladın. Neden hep sorulara sorularla yanıt veriyorsun?

Tasso: Rahatsız mı oldun?

Dimitri: Niye sordum bilmiyorum zaten. Çünkü bazı şeyler doğrudur. İki artı ikinin dört etmesi gibi... İki, iki daha dört eder, doğrudur, konu kapanmıştır.

Tasso: İyi de, nasıl emin olabiliyorsun?

Dimitri: Akıllıyım çünkü.

Tasso: O başka mesele. Ama iki artı ikinin dört ettiğinden eminsin çünkü işlem, mantığın aksi iddia edilemez yasalarına uyuyor.

Tasso haklı.

Aristoteles mantığına dayanan şu klasik fıkrayla başlayalımIzak ile Samuel hahamın karşısına çıkarlar. İzak, "Haham Efendi," der,"Samuel her gün koyunlarını toprağımdan geçiriyor ve ekinlerim mahvoluyor.Toprak bana ait.Adalet istiyorum. Haksızlık bu!"

Haham,"Haklısın," der.

Ama aynı anda Samuel,"Ama Haham Efendi," der, "koyunlarımın gölden su içmesi için onun toprağından geçmekten başka çareleri yok. Susuzluktan ölsün mü zavallılar! Hem asırlardır her çoban, koyunlarını sulamak için su kaynağına giden araziden geçme hakkına sahiptir. Benim de koyunlarım olduğuna göre ben de bu hakka sahibim"

Haham,"Haklısın," der.

O sırada odaya girmiş ve etrafı toparlarken konuşmalara kulak vermiş olan karısı hahama,"İyi de," der,"ikisi birden haklı olamaz."

Haham eşine döner,"Sen de haklısın," der.

Kansı hahama Aristoteles'in Çelişmezlik Yasası'm çiğnediğini bildirmektedir. Aslında bu yasanın ihlali bir haham için komşunun kızına göz dikmek kadar ağır olmasa da yine de az şey değildir. Çelişmezlik yasası, bir niteliğin bir şeye aynı anda hem ait olmasının hem de ait olmamasının olanaksız olduğunu sövler

Mantık dışı akıl yürütme filozofların belalısı olsa da, Tanrı biliyor ya, bazen işe yarar. Pek tutulması muhtemelen bu yüzdendir.

Bir İrlandalI, Dublin'de bir bara girer, üç bardak bira ısmarlar; önce birinden, sonra diğerinden, daha sonra da üçüncüsünden birer yudum alır ve bu sırayla içerek üç bardağı bitirir. Ardından üç bira daha ısmarlar. Meraklanan barmen,"Her seferinde bir bardak alıp içsen, diğerleri ısınmaz," der.

Bunun üzerine adam,"Biliyorum," der."Ama benim iki kardeşim var; biri Amerika'da, diğeri Avustralya'da oturuyor. Birbirimizden

ayrılırken, birlikte içtiğimiz günlerin şerefine hep böyle içeceğimize söz verdik.Yani bardakların ikisi kardeşlerim, biri benim için."

Barmen duygulanır,"Ne kadar hoş," der.

Adam kısa süre içinde barın müdavimi olur ve her gece aynı şekilde içer. Derken günün birinde adam gene bara gelir ve bu sefer iki bardak ısmarlar. Barmen biraları verir ve içten bir üzüntüyle, "Başınız sağ olsun," der.

Adam gülümser,"Yok,yok," der,"kardeşlerim hayatta... Yalnız ben din değiştirip Mormon oldum; o yüzden alkolü bıraktım."

Nalıncı keseri mantığının işe yaradığı yerler de vardır yani.

Tümevarimli Mantik

Tûmevarımlı mantık tikel örneklerden genel teoriye dos
o akıl

yürütür. Bu yöntem, bilimsel teorilerin onaylanmasında kullam lir. Ağaçtan yeterince elmanın düşüşünü gözlemlerseniz, elmaların yukarı veya yana gitmek yerine daima aşağı düştüğü sonucuna varırsınız. Bunun ardından, mesela armut gibi düşen cisimler üstüne daha genel bir hipotez oluşturabilirsiniz. Bilim de zaten böyle ilerler.

Edebiyat tarihinde gözüpek Sherlock Holmes'tan daha fazla "tümdengelim" gücüyle donanmış başka bir karakterin olmadığına inanılır. Ancak Holmes'un çözümlerinde izlediği yol genellikle tümdengelimle alakasızdır ve meşhur dedektif gerçekte tümevanmlı mantık kullanır. Holmes, aşağıdaki fıkrada anlatıldrğı üzere, öncelikle durumu büyük dikkatle inceler, ardından geçmiş deneyimlerinin ışığında analojiyi ve olasılığı kullanarak genelleme yapar:

Holmes, VVatson'la birlikte kamp yapmaktadır. Gecenin geç bir saatinde Holmes uyanır ve Dr.VVatson'ı dürter. "VVatson," der,"göğe bak ve bana ne gördüğünü söyle."

"Milyonlarca yıldız görüyorum, Holmes," der VVatson.

"Peki, bundan ne sonuca varıyorsun,VVatson?"

VVatson biraz düşünür, sonunda, "Şey," der, "astronomik açıdan milyonlarca galaksi ve muhtemelen milyarlarca gezegen bulunduğu sonucuna varıyorum. Astrolojik açıdan Satürn'ün Aslan burcuna girdiğini görüyorum. Zamansal açıdan saatin yaklaşık üçü çeyrek geçtiğini kestirebiliyorum. Meteorolojik açıdan yarının harika geçeceğini düşünüyorum.Teolojik

açıdansa Tanrı'nın her şeye gücünün yettiğini ve bizim minnacık olduğumuzu çıkarabiliyorum. E, peki sen ne sonuca vardın, Holmes?"

“Birisi çadırımızı çalmış, dostum.”

Holmes’un bu sonuca nasıl vardığını tam olarak bilmiyoruz ama olasılıkla şöyle bir şeydir:

Uykuya daldığımda çadırdaydım ama şimdi yıldızlan görüyorum.

Geçmişte yaşadığım benzer deneyimlerle analoji içinde oluşturduğum çalışma hipotezim, birisinin çadırımızı çaldığı yönündeydi.

Hipotezi sınamak için alternatif hipotezlere baktım:

Belki çadır yerindedir ama birisi çadınn tavanına yıldızlı bir gece manzarası görüntüsü yansıtıyordun insan davranışlan ve donanıma dair geçmiş deneyimlerim bana ilgili donanımın çadırda bulunması gerektiğini bildiriyor ve öyle bir şey söz konusu değil. O halde bu fikir olası görünmüyor.

Belki çadır uçup gitmiştir. Ancak geçmiş deneyimlerim, çadırı uçuracak güçte bir rüzgârın, belki Watsoni değil ama beni mutlaka uyandırmış olması gerekeceği sonucuna varmamı sağılıyor.

Vs, vs, vs.

Hay™, bence ilk hipotezim büyük olasılıkla doğru. Birisi çadırımızı çalmış.

Tümevarım... Onca yıl Holmes’un yeteneğini yanlış terimle tanımlamışız.

Hasta: Dün gece rüyamda Jennifer Lopez ve Angelina jolie ile beraberdim. Sabaha kadar seviştik.

Psikolog: Hım. Derinlere gömülü bir anneyle yatma arzusu taşıdığınız son derece açık.

Hasta: Ne? Yahu kadınların ikisinin de anamla uzaktan yakından benzerliği yok!

Psikolog: Aha! Bir tepki oluşumu! Gerçek arzularınızı bastırdığınız son derece açık artık...

Yukarıdaki şaka *değildir:* Bazı Freudçular cidden tam da böyle akıl yürütürler. Bu akıl yürütme tarzındaki sorun, Oidipusçu teorileri çürütebilecek hiçbir örneğin bulunmamasıdır. Yirminci yüzyıl filozoflarından Kari Popper, tümevanmlı mantık eleştirisinde, bir teorinin sağlam olabilmesi için, onun yanlış olduğunu gösterebilecek bazı mümkün durumların bulunması gerektiğini öne sürmüştür. Yukarıdaki sahte şakadaysa. Freudçu psikologun kanıt kabul edebileceği bu tür durumlar söz konusu değildir.

Aşağıdaki sahici fıkraysa Popper ın vurguladığı noktayı tûmûvle göz önüne sermektedir:

İki adam kahvaltı etmektedir. Biri, ekmeğine yağ sürerken. “Hiç dikkat ettin mi?” der, “kızarmış ekmek yere düştüğünde daima yağ sürülü yüzü alta geliyor.”

İkinci adam,“Hayır, bence yağlı yüz alta geldiğinde temizlik meselesi can sıkacağı için hep Öyle düşüyormuş gibi geliyor... Her iki yüzünde aynı oranda altta kaldığına bahse girebilirim”

Beriki.“Ya, öyle mi? İzle o zaman,” der ve elindeki ekmeği

yere bırakır. Ekmek, yağlı yüzü üstte kalacak şekilde düşer. İkinci adam,“Ya, demedim mi?” der. ^

Bunun üzerine diğeri,“A, anladım” der."Tereyağını yanlış yüze sürmüşüm.”

Bu adamın teorisini hangi kanıt yanlışlayabilir ki?

Tümdengelimli Mantik

Tûmdengelımli mantıkta akıl yürütme genelden özele doğru işle.

En temel tümdengelimli akıl yürütme, şu kıyasta görülür; “Tüm insanlar ölümlüdür; Sokrates bir insandır; o halde Sokrates ölüm* ludur." Milletin yoldan çıkıp, “Tüm insanlar ölümlüdür; Sokraus ölümlüdür; öyleyse Sokrates bir insandır" türünden yanlış akıl | yürütmelere düşmesi şaşırtıcıdır. Bunun, “Tüm insanlar ölümlü* x dur; bizim kedi ölümlüdür; öyleyse bizim kedi bir insandır türü bir akıl yürütmeden hiçbir farkı yoktur.

Tümdengelimli akıl yürütmede çuvallamanın bir diğer yoluysa yanlış bir öncülden hareketle sonuca gitmektir:

Yaşlı bir kovboy bara girer ve bir içki ısmarlar. Barda oturmuş viskisini yudumlarken genç bir kadın gelip yanına oturur. Kovboya döner ve “Siz gerçek bir kovboy musunuz?” diye sorar.

Kovboy,“Eh,” der,“tüm hayatımı çiftlikte at sürülerini güderek, çit tamir ederek ve sığır damgalayarak geçirdim.Yani, öyleyim herhalde.”

Bunun üzerine kadın,"Bense bir lezbiyenim,” der, “hayatım boyunca hep kadınları düşündüm. Sabah kalkar kalkmaz ilk işim

kadınları düşünmektir. Duş alırken veya TV izlerken her şey aklıma kadınları getirir.”

Kadın gittikten sonra bu sefer genç bir çift gelir ve yaşlı kovboya,“Affedersiniz,” derler,“siz gerçek bir kovboy musunuz acaba?”

Adam genç çifte bakar. “Vallahi,” der,“bu yaşıma kadar öyle biliyordum ama lezbiyenmişim meğer.”

Kovboyun hangi noktada yanlış yola saptığını incelemek eğlenceli olabilir. Belki değildir ama yapacağız.

Gerçek kovboy olup olmadığı sorusuna karşılık veren adamımız şöyle akıl yürütmüştür:

Eğer bir kişi tüm zamanını kovboy işleri yaparak geçiriyorsa, o kişi gerçek bir kovboydur.

Tüm yaşamımı kovboy işleri yaparak geçiriyorum.

Öyleyse ben bir kovboyum.

Kadın ise şöyle akıl yürütmüştür:

Eğer bir kadın tüm zamanını kadınlan düşünerek geçiriyorsa, o kadın bir lezbiyendir.

Ben bir kadınım.

Sürekli kadınlan düşünüyorum.

Öyleyse ben bir lezbiyenim.

Ardından kovboy akıl yürütüp aynı sonuca ulaştığındaysa kendi durumu için yanlış bir önermeyi (2. Ben bir kadınım) kullanmıştır.

O kadar da değil? Felsefe tümüyle şakadır demedik herhalde.

Analojiye Dayanan Tümevarimli Kanitlama

Analojiye dayalı kanıtlamalar gibisi yoktur. Analojiye dayalı ka nıtlamanm kullanımlarından biri evreni kim veya ne yarattı so rusunda görülür. Kimileri, evren bir saat gibi işlediğine göre, bir Saatçi de olmalıdır görüşündedir. On sekizinci yüzyıl deneycisi David Hume'un belirttiği gibi, bu pek de sağlam bir sav değildir çünkü bütünsel anlamda evrenle bire bir benzeştirilebilecek (bir diğer evren dışında) hiçbir şey yoktur ve haliyle analoji (benzeşim) kurmada bu evrenin herhangi bir parçasını kullanmamız gereklidir. Hem neden saat ayrıca, diye sorar Hume. Neden evren bir kanguruya benzer demeyelim? Sonuçta saat de, kanguru da organik olarak bağlantılı birer sistemdir. Ancak kanguru analojisi evrenin kökeni meselesinde, bu evren bir diğer evrenin üçüncü bir evrenle cinsel birleşmesinden doğmuştur gibi çok farklı bir sonuca yol açacaktır. Analojiye dayanan tümevarimli kanıtlamada temel sorun, A nesnesinin kimi özelliklerinin B'ye benzemesinden dolayı, aynı A nesnesinin diğer özelliklerinin de Bye benzeyeceğinin varsayılmasıdır. Oysa illa böyle olması gerekmez.

Saat kanıtlaması yakın dönemde, doğadaki şeylerin yapısal süper-karmaşıklığmın (kar tanelerini, göz bebeklerini, kuarkları düşünün) süper-akıilı bir tasarımcının varlığını gerektirdiğini öne süren Akıllı Tasarım "teorisi" ile yeniden su yüzüne çıkmıştır. Pennsylvania'nın Dover kentinde r gitim Komitesi, Akıllı Tasarım'ı müfredata evrim teorisine alternatif teori" olarak sokmaya kalkıp mahkemeye verildiğinde davaya bakan hâkim John Jones III, Akılh Tasarım

savunucuları m “Haydi kardeşim, okulunuza dönün” yollu bir kararla reddetmiştir. Hâkim, nüktedan gerekçesinde, Akıllı Tasarım kanıtlamasının kusurlu olduğunu kabul edip “ama bilimkurgu filmlerinde işe yarıyor” diyen bir profesör gibi savunmanın sözde uzman tanıklarıyla dalga geçmekten kendisini alamamıştır.[2 3]

gcriyse 19.47’de Topeka’dan kalkmış ve saatte 56 kilometre hareket giden iki tren misali birbirlerine koştu.”

“John ve Mary hiç karşılaşmamışlardı. Onlar, birbiriyle hiç karşılaşmamış iki güvercin gibiydiler.”

“Küçük kayık gölde, bir bowling topunun ilerleyemeyeceği kadar usulca ilerledi.”

“Tavan arasından dünya dışı bir uluma duyuldu. Ortam, tiple başka bir kente tatile gittiğinizde en sevdiğiniz yarışma programı 19.00 yerine 19.30’da başladığında olduğu gibi ürkütücü ve gerçeküstüydü...”

“Post Hoc Ergo Propter Hoc” Yanilgisi

Bu terimi hiç bozuntuya vermeden, ciddi bir yüzle kullanın, ö-dlikle partilerde epey işinize yarayacaktır. İşin komik tarafı, kendi dilinizde söylemeye kalktığınızda tam tersi etki yaratmasıdır “Bundan sonra öyleyse bundan dolayı”. Gel de anla!

Bu cümle, bir şey diğerini izlediğine göre, o şeyin diğeri yü*zûnden olduğunu* varsayma hatasını anlatır. Gayet açık nedenler yüzünden bu yanlış mantık, “Eroin bağımlılarının çoğu işe marihuanayla başlamıştır” gibi sosyo-poliiik savlarda sıklıkla kullanıl* maktadır. Söylenen doğrudur ama öte yandan, bahsedilen çoğunluktan çok daha fazlası işe sütle başlamıştır.

Bazı kültürlerde *post* hoc, hayatı daha eğlenceli kılar; "Güneş, horoz öttüğünde doğar; öyleyse güneşi doğuran horozun ötüşüdür!"

Teşekkürler Horoz! Ya da şu meslektaşımızın yaptığına hır hakin

Her sabah sundurmaya çıkıyor ve "Bu eve hiç kaplan

gelmesin!" diye bağırıyor, ardından içeri giriyordu. Sonunda dayanamadık ve sorduk:''Niye böyle yapıyorsun? Buralarda kaplan yok ki!"

Ne dedi dersiniz?

''Ya, gördünüz mü? İşe yarıyor işte!"

Post hoc fıkraları insani kuruntularla oranlı artmıştır:

Yaşlı bir Yahudi, genç bir kızla evlenir. Birbirlerini çok sevmektedirler. Ancak adam ne denerse denesin, eşini bir türlü orgazma ulaştıramaz.Yahudi kadınlarının cinsel haz almaya hakları olduğundan, çift Hahama danışmaya karar verir. Haham dinler, sakalını sıvazlar ve şu öneride bulunur:

''Şöyle güçlü kuvvetli bir delikanlı bulun. Siz ikiniz sevişirken bu delikanlı bir havlu alıp sağa sola sallasın. Bu hanımın fantezi kurmasına yardım edecek ve orgazmı sağlayacaktır."

Eve giderler ve Hahamın tavsiyesini uygularlar.Yağız bir delikanlıya para verirler ve sevişirlerken havluyu sallamasını sağlarlar. Ancak yöntem işe yaramaz; kadın hâlâ tatmin olamamaktadır.

Şaşıran çift bir kez daha Hahama başvurur."Peki," der Haham adama, "o zaman tersini deneyelim. Delikanlı hanımınla sevişsin, sen üzerlerine havlu salla"

Çift bir kez daha Hahamın önerisine uyar; delikanlı hanımıyla yatağa girerken yaşlı adam havluyu salmaya koyulur. Delikanlı pek cevvaldir ve çok geçmeden kadın bağıra çağıra orgazma ulaşır.

Yaşlı koca gülümser, delikanlıya bakar ve "Akılsız!" der,"havlu işte böyle sallanır!"

Tamam. Son bir *post hoc* fıkrası... Söz.

Seksenlik bir adam, huzurevinde pembe pantolonlu bir yaşlı hanıma yanaşır ve "Bugün benim doğum günüm!" der "Şahane," der kadın, "tam yaşını söyleyebileceğime bahse girerim."

“Ciddi mi? Nasıl?”

“Kolay,” der kadın.“Pantolonunu indir.”

Adam pantolonunu indirir

“Tamam,” der kadın, şimdi donunu da indir.”

Adam indirir. Kadın eliyle şöyle bir yoklar ve “Sen sekssr dört yaşındasın,” der.

Adam şaşırır.“Nasıl bildin?”

Kadın gülümser:“[4]Dün söylemiştin.”

Kumarbazlar Monte Carlo Yanılgısını hemen tanıyacaktır. Bazılan bunun bir yanılgı oluşuna şaşacaktır çünkü onlar buna daha çok Monte Carlo Stratejisi muamelesi yapıyorlardır... Oysa tüm krupiyeler bu yanılgıya bel bağlar.

Yarısı kırmızı, yarısı siyah oluklu bir rulette kırmızının gelme şansının yüzde elli olduğunu biliriz. Ruleti çok fazla sayıda — mesela 1000 defa— döndürürsek ve ortada herhangi bir dümen yoksa ortalama 500 defa kırmızı gelmesi gerekir. Hal böyleyken, eğer altı dönüşün altısında birden siyah gelirse olasılıklar lehimize der ve yedinci turda paramızı kırmızıya koyanz. Çünkü "sıra kesinlikle" kırmızıdadır, değil mi? Değil. Değil çünkü ruletin kırmızıda durma olasılığı, önceki altısındaki gibi yedinci dönüşünde de yüzde ellidir ve bu, art arda kaç defa siyah gelirse gelsin değişmeyecektir.

İşte size Monte Carlo Yanılgısı'na dayanan bilgece bir öneri:

Güvenliğiniz için uçağa binerken yanınıza bir bomba alınız... Çünkü bir uçakta iki ayrı bombalı yolcu bulunma olasılığı son derece düşüktür.

DÖNGÜSEL KANITLAMA

Döngüse! kanıtlama, bir önerme için öne sürülen kanıtın önermenin kendisini içerdiği kanıtlamadır. Döngüsel kanıtlamalar çoğunlukla herhangi bir süsleme gerektirmeden kendi başına zaten fıkra sayılabilirler:

Kızılderililer sonbaharda yeni seçilen kabile büyücüsüne gitmiş ve kışın soğuk geçip geçmeyeceğini sormuşlar.

Modern dünyanın âdetleriyle yetişmiş genç büyücü eskilerin sırlarından bihabermiş ve kışın nasıl geçeceği konusunda hiçbir fikre sahip değilmiş. Ne olur ne olmaz, işi sağlama alayım diye düşünen genç büyücü, kabile üyelerine soğuk bir kışa hazırlanmalarını salık vermiş. Birkaç gün sonra aklına gelmiş, Meteoroloji Müdürlüğü'ne telefon açmış ve soğuk bir kış bekleyip beklemediklerini sormuş. Görüştüğü meteorologsa kışın sahiden soğuk geçeceğini düşündüğünü söylemiş.

Bunun üzerine büyücü kabileyi toplamış ve daha fazla odun depolamalarını buyurmuş.

Aradan birkaç hafta geçmiş. Büyücü meteorolojiyi bir kez daha aramış. Meteorolog bu sefer,"Çok soğuk bir kış olacağa benziyor," demiş. Büyücü bunun üzerine kabilesini yine toplamış ve bu sefer ormanda ne kadar yakacak odun, dal, kıymık bulurlarsa toplamalarını söylemiş.

Yine birkaç hafta geçince büyücü Meteoroloji İşleri'ni bir kez daha aramış ve durumu sormuş. Meteorolog bu kez çok heyecanlıymış.''Gelmiş geçmiş kışların en soğuğu olacak, öyle görünüyor," demiş.

Büyücü,''Ciddi misiniz?" demiş.''Nasıl bu kadar emin olabiliyorsunuz?"

Meteorolog bir an duraklamış ve "Kızılderililer," demiş, ''çılgınca odun topluyorlar!"

Büyücünün daha fazla odun depolama gereğini dayandırdığı kanıtı dönüp dolaşmış ve kendisinin daha fazla odun depolaması çıkmıştır. Fakat şanslıdır çünkü hiç değilse artık döner-testereler kullanılmaktadır.

Otoriteye Başvurma (Argumentum Ad Verecundiam) Yanilgisi

Otoriteye başvurma üzerinden tartışma veya kanıtlama, patronlarımızın gözdesidir. Öne sürülen sava destek için bir yetke sahibine dayanmak veya ondan alıntı yapmak kendi başına bir yanılgı değildir çünkü "uzman görüşü" diğer her kanıt kadar geçerlidir. İşin yanılgı kısmı, öne sürülen savda, aksini gösteren kanıtlara rağmen otorite tek merci olarak kabul edildiğinde ortaya çıkar.

Yolda Al ile karşılaşan John şaşkınlıkla haykırır:"Al! Ben seni öldü biliyordum!*'

"Yok yahu,** der Al gülerek. "Gördüğün gibi hayattayım.*'

"Mümkün değil,''der John."Bana senin öldüğünü söyleyen adam, senden daha güvenilir birisiydi!''

Otoriteye dayanan kanıtlamalarda oyun daima geçerli otorite kabulü gören kimse üzerinden kurulur:

Adamın birisi ev hayvanlan satan bir dükkana girer ve bir papağan almak istediğini söyler. Satıcı sırayla dükkanındaki harika papağanları gösterir, meziyetlerini saymaya koyulur. Nihayet en değerli papağanlar geldiklerinde, dükkân sahibi, "Bu," der, "5000 dolar. Şuradakiyse 10.000."

"Vay canına," der müşteri. "5000 dolarlık papağan ne yapabiliyor acaba?"

•'Mozart'ın bütün aryalarını ezbere bilir ve söyler."

"Ya öteki?"

Dükkâncı gururla."Buysa," der/'Wagner'in butun okur. Arkada bir tane daha var.Yalnız a 30.000 dolar"

"Yuh," der müşteri."O neyi söylüyor peki?"

"Valla," der dükkân sahibi, "ben şahsen şimdiye kadar br ^ söylediğini duymadım. Ama diğer ikisi ona'maestro* diyor, or* biliyorum."

Otoritelerimize bakılırsa bazı otoriteler diğerlerinden dahi muteberdir; sorun, karşı taraf bu itibara itibar etmediğinde çıkar

Dört haham teoloji konusunda tartışmaktadır ve üçü sûrekıı dördüncüye karşı görüşte olmakta birleşmektedir. Sonunda br gun, diğer uçune karşı yine kaybeden dördüncü haham, daha yüksek bir mert iye başvurmaya karar verir.

“Ya Rabbi.” diye haykırır.“Haklı olduğumu ve oniann yanıldığını ta yüreğimin derinlerinde biliyorum... Lütfen bana haklılığımı kanıtlayacak bir işaret yolla!”

Hava çok güzeldir, gökte hiç bulut yoktur ve güneş ışıldamaktadır. Ancak haham duasını bitirir bitirmez dört hahamın tepesinde bir fırtına bulutu belirir; gök gümbürder ve derhal yağmur başlar."Tanrı* mn işareti!** diye haykınr dördüncü haham.“Gördünüz mü? Haklıyım işte! Biliyordum!** Ancak diğer uç haham omuz silker, güneşli günlerde aniden beliren fırtına bulutlarının sık rastlanan bir doğa olayı olduğunu söylerler.

ve

Bunun üzerine dördüncü haham yine dua eder: "Ey Tanrı'm, bunlara yanıldıklarını göstermem için bana daha büyük bir işaret lazım. Lütfen Tanr.’m, daha büyük bir işaret yolla!" Bu sefer dört fırtına bulutu belirir, hızla gökte bırleşip kocaman, ürkütücü bir buluta dönüşürler. Şimşekler çakar

hahamların az ötesindeki bir tepeye yıldırım düşer.

Haham heyecanla,“Gördünüz mü? Haklıyım işte!” diye bağırır ya, diğer üçü yine gördükleri arasında doğal nedenlerle açıklanmayacak hiçbir şey bulunmadığını söylerler.

Haham çok ama çok büyük bir işaret dilemek için ağzını açıp “Ya Rabbidediği anda gökyüzü kapkara kesilir, yer sarsılır ve muazzam bir ses duyulur:

“HAHAM İZAK HAKLI!”

Bunun üzerine haham elleri belinde, üç arkadaşına döner ve “E?” der.

Diğer hahamlardan biri omuz silkerek,"E'si," der,"şimdi üçe iki olduk."

Zenon Paradoksu

Doğru görünen varsayımlara dayanarak doğru görünen bir akıl yürütmeyle bir çelişkiye ya da yanlışlığı bariz bir başka sonuca varan çıkarıma paradoks denir. Ya da hafifçe farklı bir deyişle şakanın tanımı —en azından bu kitaptakilerin çoğunun— budur, denebilir. Gerçek "şeyin" olanca mantıklılığıyla yanlış "şeye" çıkaran saçma bir yanı olur ve saçmalık, komiktir. Karşılıklı çelişen iki fikri kafamızda tutmak gıdıklayıcıdır. Ama en güzel tarafı,. alengirli bir paradoksu toplantılarda anlatmanın bolca kahkaha ve artı puan kazandırmasıdır.

Karşılıklı olarak birbirini dışlayan düşünceleri aynı anda kullanmaya geldiğinde işin piri Elealı Zenon'dur. Ayağına tez Akhilleus ile kaplumbağanın yarışına ilişkin öyküyü duymuş muydunuz? Efendim, Akhilleus haliyle kaplumbağadan daha hızlı koşa

cağı için, kaplumbağaya epey önden başlama avantajı tanınmış Şan ise şuymuş: Akhilleus, silah patlar patlamaz —y_a da çagm gereği, kargı atılır atılmaz— koşmaya başlayıp kaplumbağanın yanşa başladığı noktaya ulaşmalıymış. Tabii Akhilleus o noktaya koşarken kaplumbağa da biraz yol almış. Akhilleus kaplumbağanın başladığı noktaya geldiğinde bu sefer kaplumbağanın vardığı yeni noktaya ulaşması gerekmiş. Akhilleus kaplumbağanın bulunduğu önceki noktaya kaç defa erişirse erişsin kaplumbağaya asla yetişememiş (feci yaklaşmış gerçi). Yarışı kazanmak için kaplumbağanın yapması gereken tek şey hiç durmamakmış...

Tamam, Zenon elbette Jay Leno[4] değil ama bir beşinci yüzyıl filozofu olarak hiç de fena olmadığını kabul etmek lazım. Aynca klasik *stand-up* komedyenleri gibi Zenon da, "Bende tonla şaka bitmez," diyebilir... Eh, aslında Zenon'da bunlardan sadece dört tane

vardır. Bunlardan bir diğeri, yine bir yanş paradoksudur ve bu paradoks, bir yarışçının pistin sonuna varmak için sayısız yol alması gerektiğini söyler. Yanşçı önce pist uzunluğunun yansını kat edecek, ardından kalan yannın yansını kat edecek ve ardından kalan yannın yansından kalan yarının yansını... Teorik açıdan bakıldığında yanşçı her seferinde alması gereken yolun yansını sonsuz defa alacağından pistin sonuna asla ulaşamayacaktır. Ama elbette ulaşır. Zenon da bunun farkındadır.

Aşağıda, adeta doğrudan Zenon'dan çıkmış görünen eski bir espri var:

Satıcı: "Han'fendi, bu elektrikli süpürge işinizi yarı yarıya azaltacaktır."

Müşteri:"Harika! İki tane alayım o zaman."

Bu esprinin tuhaf bir yanı var. Yarış paradoksu tamam, akla yatkın değildir ve yanlışın nerede olduğunu kestiremesek bile *bir şeyin* yanlış olduğundan eminizdir. Oysa elektrikli süpürge esprisinde Zenoncu akıl yürütme hiç de paradoksal değildir: Kadının hedefi işini *hiç* zaman geçirmeden yapmaksa, hiçbir sayıda süpürge (ve kadınla aynı anda onlan çalıştıracak sayıda süpürge kullanıcısı) bunu başaramayacaktır. İki elektrikli süpürgeyi çalıştırmak temizlik süresini dörtte üç; üç tanesi altıda beş azaltacak ve böyle devam edeceğinden süpürge sayısı sonsuza gidecektir.

MANTIKSAL VE SEMANTİK PARADOKSLAR

Tüm mantıksal ve semantik paradoksların anası, yaratıcısı yirminci yüzyıl İngiliz filozofu Bertrand Russelhn adıyla anılan Russell Paradoksu'dur. Söz konusu paradoks şunu der: "Kendi kendinin elemanı olmayan kümelerin kümesi kendi kendisinin elemanı mıdır?" Matematikten çakmıyorsanız "Ben almayayım!"

diyeceğiniz bir paradokstur bu. Ama sakin olun: iki yirminci yüzyıl mantıkçısı, Grelling ve Nelson, Russell Paradoksu'nun daha anlaşılır bir çeşitlemesini ortaya atmayı başarmıştır. Bu, kendilerine göndermede bulunan sözcükler üzerinden işleyen semantik bir paradokstur.

Buyurun bakalım: İki tür sözcük vardır; kendi kendilerine gönderme yapanlar (otolojik) ve kendilerine gönderme yapmayanlar (heterolojik). Kısa bir sözcük olan "Kısa" sözcüğü otolojik sözcüklere, gene kısa bir sözcük olan "Uzun" sözcüğüyse heterojik midir?...

Dimitri: Pek şeker. Ama tüm bunların Büyük Sorulan yanıtlamakla ilgisi ne?

Tasso: Eh, diyelim ki Delphoi'deki kâhini ziyaret ettin ve ona, "Tüm bunlar nedir, ey kâhin?" diye sordun. O da sana, "Yaşam bir pikniktir; tüm piknikler eğlencedir; öyleyse yaşam eğlencedir," desin. Al sana muhabbet konusu... Yani mantık sana hakkında konuşacak bir şeyler verdi işte...

Epistemoloji: Bilgi Teorisi

Bildiğinizi düşündüğünüz şeyleri bildiğinizi nasıl bilirsiniz? "Biliyorum işte!*yanıtım bir kenara koyduğunuzda geriye kalan epistemolojidir.

Dimitri: Hah, şimdi iyiyim, Tassa Mantık olayım kaptım va_ gerisi Akropolis'te piknikten ibaret olur herhalde...

Tasso: Hangi Akropolis'te?

Dimîtri: Hangi mi? Aha, orada duruyor ya işte! Biraz yavaş gitsen diyorum şu içkiyle yani.,.

Tasso: İyi de, orada dediğin Akropolis mi yoksa senin Akropolis olduğuna *inandığın* herhangi bir şey mi? Gerçek olduğunu ne biliyorsun? Aynca, herhangi hir şeyin gerçek olduğunu nereden biliyorsun?

DİMİTTU: Sonraki içkiler benden hocam...

VAHİY E KARŞİ AKİL

Pekâlâ, herhangi bir şeyi, tabi gerçekten bir şev bdivorsak. tut»? bihvonız?

Bu soru, Ortaçağ boyunca şu soru temelinde kaynayıp durmuştur.

İnsan bilgisinin kaynağı olarak ilahi vahiy mi . üstündür akıl mı?

Adamın birisi manzara hevesiyle dağlarda dolanırken dengesini kaybedip uçuruma yuvarlanır ve nihayet düşüşünü engelleyecek bir dal yakalayana kadar metrelerce düşer.Ancak ne dal sağlamdır ne de gücü sonsuza dek dayanabilecektir. Umutsuzca haykırır:"İmdat! İmdat! Yardım edecek kimse yok mu?"

Yukarı bakar ama masmavi gökten başka hiçbir şey göremez. Derken birden gök yarılır ve son derece parlak bir ışık üzerine düşer.Ardından gür bir ses duyulur:"Ben varım, oğlum. Bırak dalı,gel kucağıma..."

Adam bir an düşünür ve bir daha haykırır:"Başka kimse yok mu?"

Kısacası, aşağıda uçurum varken bir dala tutunmak terazinin

akıl yanının ağır basması demektir.

On yedinci yüzyılda Renö Descartes aklı ilahi bilgi kaynağının üstüne koymuştur. Bu densizliği de zaman içinde, arabayı atın önüne koymak gibi, Descartes'ı kaynağın önüne koymak olarak anılmıştır.

Descartes herhalde asla "*Cogito ergo* sum" ("Düşünüyorum öyleyse varım") dememiş olmayı dilerdi. Ne de olsa artık hemen herkes onu sadece bu cümlesiyle hatırlamaktadır. Ha bir de bu cümleyi bir ekmek fırınının içinde otururken söylediği gerçeğiyle. Tüm bunlar yetmezmiş gibi, sarf ettiği "*cogito*" mütemadiyen yanlış yorumlanmış ve Descartes'in düşünmeyi insan olmanın özsel

özellisi saydığı sanılmıştır Hoş, esasen buna inanıyordu ama bu inancının *cogıto ergo* sum ile uzaktan yakından ilgisi yoklu. Dcscanes aslında rogüo*ya kesinkes emin olabileceği herhangi bir şeyin bulunup bulunmadığını keşfetme amaçlı köktenci bir şüphe deneyi sonucunda ulaşmıştı. Deneyine dış dünyanın varlığından kuşkulanmakla haşladı. Bu kadarı kolaydı Belki de gördüğü duş veya sanrıydı Ardından kendi varlığından kuşkulanmayı denedi. Fakat ne kadar kuşkulanırsa kuşkulansın, sürekli olarak bir kuşkucunun varolduğu gerçeğiyle yüz yüze geliyordu Bu kuşkucu kendisinden başka kim olabilirdi ki? Kendi kuşkulanmasından kuşkulanamıyordu! Eh, sadece, *"Dubito ergo* sum*' deseydi, belki de onca yanlış yorumdan kurtulabilirdi...

Amerika'da her ceza mahkemesi hâkimi jûn üyelerinden, savunmanın açıklamalarını neredeyse Dcscartes'inkı kadar yüksek bir standartla sınamalannı ister. Böylecc jüriden bir bakıma Descartes'in kesinlik arayışı surecini yinelemelerim talep eder. Aslında jüri üyelerinin sorunu Descartes'inkıyle aynı değildir, hâkim. sanığın suçluluğunun *herhangi* bir kuşkuya değil. *Ma yatkın* kuşkuya açık olup olmadığını sorar. Ama bu düşük sundan bile jünnın. Descartes'in uyguladığına benzer ve neredeyse asm ölçüde köktenci bir zihinsel deneyim uygulamasını gerektim

Sanık, cinayet suçuyla yargılanmaktadır. Suçkıkgunu gösteren ciddi kanıtlar bulunmasına karşın ortada ceset yoktur Savunma avukatı, kapanış konuşmasında bir numara çekmeye karar varır.

"Baylar, bayanlar" der, "sîzlere bir sürprizim var Bir dataka içinde. olduğu düşünülen şahıs mahkeme salonuna gelecek"

Sözlerini bitirir bitirmez salonun kapısına bakar. Şaşakalan jüri üyeleri de bakışlarını heyecanla kapıya çevirirler. Bir dakika geçer, hiçbir şey olmaz. Avukat sonunda, "Aslında." der öldüğü, sanılan şahsın geleceğini ben uydurdum. Ama sonuçta hepiniz beklenti içinde kapıya baktınız. Bu da, bu davada birinin bir cinayete kurban

gittiği konusunda akla yatkın ölçüde kuşku taşıdığınızı gösterir. Bu durumda 'suçsuz* kararı vermenizi talep ediyorum."

Jüri karar için çekilir ve birkaç dakika sonra geri döner.

Sözcü ayağa kalkar ve kararı okur: "Suçlu."

Avukat ayağa fırlar ve bağırır:"Ama nasıl olur? Kesinlikle kuşkunuz vardı... Hepinizin kapıya baktığını gördüm.

Jüri sözcüsü sakindir. "Evet, hepimiz baktık." der. "Ama müvekkiliniz bakmadı."

günü yirmi dört saat boyunca bağlı kaldığımız kozmik bir web sitesinden duyu verileri yayınladığıdır (Oysa hepimiz Tanrının haftada altı gün, yirmi dört saat çalıştığını zannediyorduk).

Söylentiye göre, Berkeley'in çağdaşı Dr. Samuel Johnson, *"Esse est pcrcipi"* teorisini duyunca bir taşa tekmeyi savurmuş ve "İşte çürüttüm Piskopos Berkeley'i!" diye bağırmıştır.

Berkeley muhtemelen bu olayı bir şaka olarak yorumlamıştır. Tekme ve ardından gelen sızlayan ayak parmağının tek kanıtladığı Tanrının Dr. Johnson'a koordine duyu verilerini yollamakla uğraştığıdır: önce ayak hareketinin duruşu duyusu, hemen ardından acı duyusu...

Yalnız duyu verilerimizin kaynağı bir başka insan olduğunda işler biraz sarpa sarar:

Bir adam, karısının sağırlaştığı endişesiyle doktora başvurur. Doktor evde basit bir denemeyle durumu çözebileceğini söyler.Adam karısının arkasında önce beş metre, ardından iki metre ve sonunda tam dibine gelerek art arda aynı soruyu soracaktır.

Adam eve gider. Karısı mutfakta, ocağın başındadır. Kapıdan seslenir: "Akşam yemekte ne var?"

Yanıt gelmez.

İlerler, eşinin bir buçuk metre arkasında durur ve sorusunu yineler:"Akşam yemekte ne var?"

Yine yanıt gelmez.

Bu sefer iyice yaklaşır ve eşinin tam arkasına gelince bir daha sorar; “Akşam yemekte ne var?”

Kadın döner ve “Üçüncü defa söylüyorumıTavuk,” der.

Yanı bu çif tin ciddi bir veriyorum Lama sorunu vardır

Diş dünyaya dair tüm bilgilerimizin duyularımız yoluyla görüşü bugün hiç kimseye çok parlak bir buluş gibi gelmeyecektir. Hep öyle değil miydi zaten? Değildi. Geçmiş dönemlerde pek çok filozof zihnimizde doğuştan bir takım "*apriori*" veya "deneyim öncesi" fikirlerin bulunduğunu düşünmüştü. Kimileri Tanrı fikrimizin kimileri de nedensellik fikrimizin doğuştan geldiğine inanıyordu

Bugün bile birisi tutup, "Her şeyin bir sebebi vardır" veya "Reenkamasyona inanıyorum," dediğinde bu, yaşayarak (deneyimle' onaylanamayacak veya reddedilemeyecek bir saptamada bulunuyor anlamına gelir. Ama çoğunluğumuz dış dünyaya dair bir saptamanın en iyi kanıtının duyusal deneyim olduğunu kabul edem bu anlamda hepimiz deneyciyiz. Polonya Kralı değilsek, kuralı kanıtlayan istisna şudur:

Polonya Kralı, bir grup dük ve baronla ceylan avına çıkar.Tam ormana yaklaştıkları sırada ağaçların arasından bir köle fırlar. Adamcağız elini kolunu sallamakta ve "Ben ceylan değilim!" diye bağırmaktadır.

Kral nişan alır ve okunu zavallı kölenin tam kalbine yollar.

Düklerden birisi,"Aman, Kralım," der,"ne yaptınız? Adamcağız ben ceylan değilim diye bağırıyordu."

"Hay Allah," der Kral, "bana 'ben ceylanım' diye bağırıyor gibi geldi"

Pek Al A, şimdi hu kralı, şu fıkradaki ukala bilim adamalrıyla karşılaştıralım.

Bir bilim adamı, karısıyla arabalarına atlamış, taşrada geziye çıkmıştır. Kadın birden,"A, bak," der,"koyunlarm hepsi kırkılmış"

"Hı-hı," der bilim adamı "bize bakan tarafları öyle."

İlk bakışta şöyle düşünebiliriz: Kadın sadece sağduyunun bakış açısını ifade ederken, bilim adamı ise duyuların sunduğu kanıtların ötesine geçmeyen daha temkinli, daha bilimsel bir bakış açısına dayanmaktadır. Bu düşünce yanıltıcıdır. Aslında çoğu bit

lim insanının daha bilimsel hipotez sayacağı görüşü ifade eden kadındır. Deneycilerin "deneyimi" sadece doğrudan duyusal deneyimle sınırlı değildir. Bilim insanları, olasılıkları hesaplarken ve daha genel çıkarımlarda bulunurken *önceki* deneyimlerinden yararlanırlar. Fıkrada bilim adamının karısının söylediğinin özü şudur: "Koyunlann, en azından bize bakan yanlarının kırkıldığını görüyorum. Çiftçilerin genelde koyunlann tek yanlannı kırkmadığını ve burada söz konusu çiftçi öyle yapmışsa bile bu kadar çok koyunun tepenin yamacındaki çayıra, hepsinin birden kırkılmış tarafının yola dönecek şekilde yayılma olasılığının çok düşük olduğunu önceki deneyimlerimden biliyorum. Bu nedenle gönül rahatlığıyla, 'Bu koyunlar tamamen kırkılmıştır,' diyebilirim."

Bu durumda fıkradaki bilim adamının fazla eğitimli dallamanın teki olduğunu varsayabiliriz. Aslında genel olarak, geçmiş deneyimlerinden çıkarım yapamayan kişinin boş kafalı veya daha kaba tabirle tam bir salak olduğunu kabul ederiz.

Komiser, dedektiflik eğitimi gören üç adayı görüşmeye alır. Şüpheliyi tespit yeteneklerini sınamak amacıyla ilk adaya beş saniyeliğine bir fotoğraf gösterir ve fotoğrafı hızla arkasına

saklar."Şüphelin bu," der."Nasıl tanıyacaksın bakalım?"

Aday yanıtlar:"Kolay. Anında tanırım çünkü tek gözlüydü." Komiser,"Salak," der, "Sana gösterdiğim fotoğraf yandan çekilmişti."

Ardından komiser fotoğrafı bu defa beş saniyeliğine ikinci adaya gösterip saklar."Şüphelin bu," der."Nasıl tanıyacaksın bakalım?"

"Hah!" der ikinci aday,"çok kolay çünkü tek kulağı var" Komiser öfkelenir."Oğlum," der,"aklınızı toplayın.Tabii tek gözü ve tek kulağı görünüyor çünkü resim yandan çekilmiş! Bu mudur elinizden gelen?"

Öfkesini kontrol etmeye çabalayan komiser, resmi bu sefer üçüncü adaya gösterir ve aynı soruyu sorar.

Üçüncü aday, “Şüpheli lens kullanıyor,” der. Komiser şaşalar çünkü şüphelinin lens takıp takmadığını bilmemektedir.

“Hım, ilginç bir yanıt,” der.‘‘Bir dakika bekle, şunun dosyasına bakayım.”

Çıkar, masasına gider, bilgisayardan şüphelinin dosyasını inceler. Döndüğünde gülümsüyordun‘‘Vallahi aferin,” der üçüncü adaya.‘‘Şüpheli sahiden lens kullanıyormuş. Aferin!

Böyle keskin bir gözlemi nasıl yapabildin, söyle bakalım.” ‘‘Kolay,” der üçüncü aday,‘‘hiç kimse tek kulağı ve tek gözü varken gözlük takamaz”

Batı epistemolojisinde deneyciliğin kazandığı başarılar bizi, herkesin otomatik olarak bu doğrulama yöntemini kullandığı varsayımına götürmüştür:

Üç kadın soyunma odasında, tenis oynamak için üstlerini değiştirirken içeri bir adam dalar. Adam, kafasına geçirilmiş kese kâğıdı haricinde çırılçıplaktır. Kadınlardan birisi adamın penisine «

bakar ve “Kocam değil bu,” der. İkinci kadın,“Evet, değil,” der. Üçüncüsüyse, “Kulübümüzün üyesi bile değil,” der.

Deneyciliğin ve bilimin onca zaferine rağmen pek çok insan hâlâ bazı sıra dışı olayları doğal nedenlerin sonucu yerine mucize olarak kabul etmeye devam etmektedir. Kuşkucu İngiliz deneycisi David Hume bir şeyin mucize olduğuna inanmadaki tek rasyonel temel, diğer bütün açıklamaların mucizeden daha ihtimal dışı olmasıdır, demiştir. Diyelim ki adamın birisi saksıya dikili ve Aida operasından aryalar söyleyebilen bir palmiyesi olduğunu söylüyor. Hangisi daha ihtimal dışıdır? Saksıdaki palmiyenin doğa kurallarını çiğnemesi mi, adamın deli olduğu veya dalga geçtiği ya da bir takım maddelerin etkisinde kaldığı mı? Hume buna, “Geçiniz,” diyecektir. Adamın kandırılmış veya gerçeği çarpıtmış olma ihtimali doğa yasalarının çiğnenme ihtimalinden daha yüksek olduğundan Hume, bir mucizenin gerçekleştiği sonucuna vanlacak hiçbir şart

öngöremeyecektir. Ayrıca, saksıya dikilmiş palmiyelerin Verdi yerine Puccini'yi tercih ettikleri gerçeğini de unutmamak gerekir.

İlginçtir, aşağıdaki fıkrada Hume'un öğrencisi gibi görünen Bili, mucize olduğu varsayılan bir şeyi sınamaya kalkıyor. Sonunda alternatif açıklamanın *daha ihtimal dışı olduğu* çıkarımına ulaşmak zorunda kalıyor:

Bili günün birinde arkadaşına dirseğinin feci şekilde ağrıdığım söyler. Bunun üzerine arkadaşı, kent yakınlarındaki bir mağarada yaşayan Hint fakirini ziyaret etmesini önerir. "Tüm

yapacağın;' der, "mağaranın girişine idrar örneği bırakmak Fakir onun üstünde meditasyon yapacak, tanısını koyacak y* yapman gerektiğini söyleyecek. Hepi topu on dolara patlıyor Bili nasılsa fazla bir kaybım olmayacak deyip bir kavanoza idrarını doldurur ve gider, kavanozu on dolarla birlikte mağaranın girişine bırakır. Ertesi gün mağaranın girişine geldiğinde bir not bulur. Notta şunlar yazmaktadır:"Tenisçi dirseğine* yakalanmışsınız. Kolunuzu ılık suya sokun. Ağır kaldırmayın. İki hafta içinde düzelecektir."

Aynı akşam Bili, fakirin "mucize"sinin arkadaşının çevirdiği bir numara olduğunu, notu onun yazıp mağaranın ağzına bıraktığını düşünmeye başlar ve arkadaşından intikam almaya karar verir. Bir başka kavanoza musluk suyu, karısı ve oğlunun idrarı ve köpeğinin kılını koyar. Üzerine de kendi bedensel sıvılarından birini ekler ve kavanozu kapatıp on dolarla birlikte mağaranın ağzına bırakır. Ardından arkadaşına telefon eder ve başka sağlık sorunları yaşadığını ve gene fakirin mağarasının önüne kavanozla parayı bıraktığını söyler.

Ertesi gün mağaraya gider ve bir başka not bulur. Notta şunlar yazmaktadır: "Musluk suyunuz kireçli. Köpeğinizde tenya var; vitamin veriniz. Oğlunuz kokain bağımlısı; rehabilitasyona yollayın. Karınız ikizlere hamile; çocuklar sizden değil. Bir avukata başvurunuz. Ayrıca mastürbasyona ara vermezseniz tenisçi dirseğiniz düzelmez."

Ama felsefe de olduğu gibi fıkralarda da genellikle kuşkucu yorumlama daha üstün gelir:

Kasabanın mucizevî arterit tedavileriyle nam salmış hırdavatçısı yaşlı 'Doktor' Bloom'un kapısında upuzun bir kuyruk vardır. Bastonuna yaslanmış, belden yukarısı tümüyle eğik yaşlı bir kadın ayaklarını sürüyerek gelir, kuyruğa girer. Sırası geldiğinde içeri girer ve yarım saat sonra başı yukarıda ve bedeni dimdik çıkar.

Kuyrukta bekleyenlerden birisi,"Bu bir mucize!" der. "Tümüyle öne eğik girdiniz ve şimdi dimdiksiniz. Ne yaptı kuzum doktor?"

"Daha uzun bir baston verdi."

Deneyim alanında görsel veriler olmasa da kör bir insanın da herkes kadar deneyci olabileceği açıktır:

Fısıh gününde bir Yahudi, parkta öğlen yemeğini yemektedir. Kör bir adam gelip yanına oturunca,Yahudi yediği hamursuz ekmekten ikram eder. Kör adam ikram edilen parçayı alır, parmaklarıyla yoklar ve "Kim yazmış bu saçmalığı?" der.

Aşağıdaki fıkradaki adamsa, bir körün başka duyusal doğrulama yolu bulunmadığı gibi saçma bir hataya düşmüştür:

Adamın birisi, köpeğiyle bara girer ve içki ister. Barmen, "Buraya köpekler giremez!" diyince beriki hiç sektirmeden,"O benim kör-köpeğim," diye yanıtlar.

Barmen, "Ah, özür dilerim," der. "Buyurun, ilk içkiniz benden. Adam içkisini alır ve kapının yanındaki bir masaya oturur.

Derken bara bir köpekli adam daha girer. Kapının yanında oturan ilk adam onu durdurur ve "Kör-köpeğidir demezsen

köpeğini içeri almıyorlar," der. İkinci adam teşekkür eder bs yönelir ve içki ister. Barmen, "Buraya köpekler giremez!" de$_r$ Adam hemen,"Ama bu benim kör-köpeğim," diye yanıtlar. Barmen,"Yok yahu," der,"Chiuahualara* * kör-köpekliği yaptırdıklarını hiç duymamıştım."

'Ne?" der beriki,"Chihuahua mı vermişler bana?"

Alman Idealîzmi

Haydi ya! Bir nesnede sadece duyu verileri olmaz; fazlası lazım...

Hani, şöyle ötelerde bir yerlerde, falan...

On sekizinci yüzyıl Alman filozofu Immanuel Kant da öyle düşünmüştü. Ingiliz deneycilerini okumuştu ve kendi deyişiyle bu kişiler onu "dogmatik** uykusundan" uyandırmıştı. Kant zihinlerimizin bize dünyanın gerçekte nasıl olduğuna dair kesinliği sunabileceğini varsayıyordu. Ama deneyciler, dış dünyaya dair bilgimiz bize duyulanınızla geldiği için bilgimizin daima ve kesinlikle kesinlikten uzak olduğunu kanıtlamıştı. Bir çilek sadece belli bir takım donanımlar vasıtasıyla —gözlerimiz ve dilimiz— incelenirse kırmızı ve tatlıdır. Farklı tat alma cisimciklerine sahip kimi insanlann çileği hiç tatlı bulmayabileceklerini de biliyoruz. İşte Kant'm sorusu bu noktada devreye girer: "Kendinde-çilek" nedir ve duyusal donanımımızdan geçtiğinde onu kırmızı ve tatlı —yada tersi— kılan nedir?'

Bilimin bize bir şeyin, duyularımız söyleyemese bile, *kendinde gerçekten ne olduğunu* söyleyebileceğini düşünebiliriz. Ama daha dikkatli bakarsak bilimin aslında bizi kendindeçilege daha fazla yaklaştırmadığını görürüz. Çileğin belli kimyasal yapısıyla bir kişinin belli bir nörolojik yapısının birleşerek çileğin tatlı veya ekşi olduğunu ve bu kimyasal yapının çileğin "gerçekten" kendinde ne olduğunu belirlediğini söylemek de aslında işe yaramaz.. "Belli bir kimyasal yapı" derken kastettiğimiz sadece "çileği bir takım zımbırtılardan geçirdiğimizde gözlemlediğimiz etki"dir. Tıpkı bir çileği ısırmanın bize kendi tat alma cisimciklerimizden geçtiğinde o çileğin ne olduğunu söylemesi gibi, çileği bu zımbırtılardan geçirmek bize aslında sadece çileğin bu zımbırtılardan geçirildiğinde nasıl göründüğünü gösterir.

Sekreter: Doktor* bekleme odasında görünmez bir adam var.
Doktor: Söyle, kendisini göremeyeceğim.

Bu espriyi Kant'm *fenomenal* ve noumenal ayrımını açıklamada yeterince yardımcı bulmayabilirsiniz. Nedeni, kimi şeylerin çeviride yitişidir. Fıkrayı Königs'berg Üniversitesindeki bir yeraltı bannda şu haliyle dinlemiştik:

Sekreter: Herr Doktor* bekleme odasında bir ding an sich var.

Ürolog: Bir ding an sich daha ha! Bugün bir tanesini daha görürsem çıldıracağım! Kimmiş peki?

Sekreter: Nasıl bileyim?

Ürolog:Tarif et Sekreter.Yok artık.

İşte gördünüz: özgün sich fıkrası.

Bu fıkrada görünenden çok daha fazlası var. Sekreter* sadece kendinde saklı nedenlerle doktora bekleme odasında bir *ding an* sich olduğuna ilişkin kanıtını paylaşmamıştır. Söz konusu kanıt her neyse, kesinlikle *fenomenal* olmalıdır (konuyu takip ediyorsunuz umarız). Nedir peki sekretere durumu kavratan? Duyular âleminden bir şey, belki altıncı his, belki beşi birden ama bir şekilde kesinlikle duyularla ilgili olmalıdır. Buradaki arka plan, sekreterin doktorasını Kant'm *Saf Aklın Eleştirisi* üzerine yapmış ve bu yolla kariyerini sekreterlik ve patates kızartıcılıgıyla sınırladığını keşfetmiş olmasıdır. Bu yüzden doktorun "Tarif et," isteğini "Hangi duyusal fenomeni tecrübe ediyorsun?" yerine "Adamı kendinde kendisi olarak, görünüşün ardındaki haliyle tarif et,[n]

şeklinde yorumlamıştır. Talep karşısında anlaşılır bir şaşalama göstermiş ve işi bırakıp doktorun kuzeni Helmut'la evlenerek üç tatlı çocuk sahibi olmuştur.

Kant ve ardından gelen epistemolojinin büyük kısmı için, ne bilebiliriz ve bu bildiğimizi nasıl bilebiliriz soruları, ne bildiğimiz ve bildiğimizi nasıl bildiğimiz hakkında *anlamlı ne söyleyebiliriz*

açısından irdelenebilirdi: *Dünya hakkında hangi önemeler dünyaya dair bilgiyi içerir?*

t

Kant bu soruyu yanıtlamaya önermeleri iki kategoriye ayırarak başladı: analitik ve sentetik. Analitik önermeler tanım gereği doğru önermelerdir. "Tüm ornitorenkler memelidir" önermesi, analitik bir önermedir. Bize sözlükte "ornitorenk" maddesine baktığımızda bulacaklarımız dışında gerçek bir ornitorenk hakkında hiçbir yeni bilgi vermez. Öte yandan, "Bazı ornitorenkler şaşıdır" önermesi ise sentetiktir. Bize dünya hakkında yeni bir bilgi sunar çünkü "şaşılık" "ornitorenk" tanımının bir parçası değildir. "Bazı ornitorenkler şaşıdır" önermesi bize ornitorenkler hakkında sözlükte "ornitorenk" maddesine baktığımızda bulamayacağımız bir şey söylemektedir.

Kant bunun ardından *a priori* ve *a posteriori* önermeler ayrımına gitti. A *priori* önermeler, duyusal deneyime dayanmadan, sırf akıl temeliyle yapabileceğimiz önermelerdir. Yukarıdaki "Tüm ornitorenkler memelidir" önermesi *apriori* bilinen bir önermedir. Doğruluğunu onamak için gidip bir grup ornitorenge bakmamız gerekmez. Sözlüğe bakmamız yeterlidir. Öte yandan, *a posteriori* yargılar dünyanın duyusal deneyimine dayanırlar. "Bazı omitorenkler şaşıdır" önermesi sadece belli miktarda ornitorengin gözlenmesiyle —ya kendimiz gözlemleyerek ya da gözlemlediğini söyleyen bir başkasının sözüne güvenerek— doğrulanabilir.

Buraya kadar analitik *a priori* önermeleri ("Tüm omitorenkler memelidir") ve sentetik *a posteriori* önermeleri ("Bazı ornitorenkler şaşıdır") gördük. Kant'ın sorduğu esas soruya geliyoruz: "Üçüncü bir önerme tipi, yani sentetik *a priori* önermeler var mıdır?" Böyle bir önerme bize dış dünyaya dair yeni bir bilgi sunan ama salt akılla bilinebilen bir önerme olurdu. Deneyciler, dış dünya için bilgi kaynağımız duyusal deneyimimiz olduğuna göre sentetik *a priori* bilgi yoktur imasında bulunmuştu. Ama Kant, "Hop! Bir dakika beyler!" dedi. "Peki, 'Her olayın bir nedeni vardır türünden

önermelere ne diyeceksiniz?" Bu önerme sentetiktir: bize dünya hakkında, "neden" ve "olay" tanımlan içinde bulunanlann ötesinde yeni bir şey söylemektedir. Ama aynı zamanda *a prioridir:*; deneyimle değil, sadece akılla bilinebilir. E. nasıl yani? "Çünkü" der Kant, "anlaşılır bir deneyimimiz *varsa,* bu önerme doğru varsayılmak *zorundadır."* Yani, şu anki durumun bir olaylar zinciri nedeniyle gerçekleştiğini varsavmasaydık hiçbir şeyden anlam çıkaramazdık. Hayat, olayların herhangi bir tutarlı düzen izlemediği David Lynchin Muöıol*kmd Çıkmazı* filminde yaşamaya benzerdi. Dünva hakkında hiçbir önermede bulunamaz veya vargıya varamazdık çünkü dünyanın dakikasının dakikasına tutacağına güvenemezdik

Analitik *a prion* önermelerle sentetiklerin karşılaştırılmasına dair yüzlerce espri vardır

Burada espri, sentetik, *a posteriori* "çözüm isteyen bir duruma analitik, a priopri bir çözüm önerilmesinde

yatar. Uzun yaşamaya ilişkin bir sorunun çözümü kesinlikle dünya hakkında bir takım bilgileri gerektirir. "Deneyimin bize uzun yaşamaya yol açar diye gösterdiği şeyler nelerdir?" Bu soruya "Sigarayı bırakın" veya "Yatmadan önce 400 mg Koenzim Q-10 için" türünden bir yanıt bekleriz. Ama buradaki yanıt analitiktir ve konuyla hiçbir ilgisi olmayan köfteler de biraz aklımızı karıştırmaktır. "Uzun yaşamak için yüz yaşına kadar yaşayınız çünkü yüz yıl yaşamak, tanım gereği uzun yaşamaktır. Bu arada köfte de yiyiniz. Zaran olmaz." (Eh, köftelerdeki trans-yağlar *belki* zarar verir ama yüzyıl yemeniz garantiyse bunun pek zararı olmaz.)

Bir tane daha:

Joe: Ne müthiş şarkıcı, değil mi?

Blow: Hah! Onun sesi bende olsaydı ben de onun kadar iyi olurdum.

Aynı hikâye. “Müthiş şarkıcı”dan *kastımız* müthiş bir sese sahip olmasıdır ki bu tür övgüyü alacak kişi bu tür bir sese sahip olmalıdır. Bu durumda, Blow’un “Onun sesi bende olsaydı...” yollu önermesi bize Blow’un şarkı söyleme yeteneği hakkında yeni hiçbir şey söylemez. Gerçekte söylediği sadece şudur: “Müthiş bir şarkıcı olsaydım, müthiş bir şarkıcı olurdum.” Ve bu, tanım gereği doğru değilse, hiçbir şey değildir.

Aşağıda sentetik *a posteriori* ile analitik *a priori* önermeler karıştırıldığında nelerin olacağına dair daha karmaşık bir fıkra var.

Adamın birisi terziye ısmarladığı takımı denemektedir. Terziye,“Bu kolu biraz daha içeri almalısınız!” der,“fazladan üç santim uzun bu.”

“Hayır,” der terzi.“Kolunuzu dirsekten bükün... Bakın,işte, yen nasıl çekiliyor.”

“E, tamam,” der adam, “fakat şimdi de yakaya bir bakın. Dirsekten kolumu büktüğümde yaka ta enseme çıkıyor!”

“E,” der terzi,“Başınızı dik tutun ve biraz arkaya atın. Şahane oldu şimdi”

“İyi ama böyle yapınca sol omzum sağdan üç santim aşağıda kalıyor!”

“Hiç dert değil,” der terzi, “belden sola doğru biraz eğildiniz mi, tamamdır.”

Adamcağız sağ kolu kıvrık ve yana açık, kafası dik ve biraz geride ve belden sola yatık çıkar tezinin atölyesinden. Sallana tokezlene, bir garip yürümektedir.

Aynı anda sokaktan geçen iki kişi adama dikkat eder.

“Vah zavallı adamcağız,” der birincisi,“genç yaşta sakat kalmış. İçim paralandı valla.”

“Öyle ama terzisinin bir dâhi olduğu kesin,” der diğeri, “baksana takım elbiseyi tam oturtmuş!”

Analitiğe karşı sentetik, ha? (Kumaştan bahsetmiyoruz, malum.) Yabancının “Terzisi, giysiyi tam adamın üstüne göre yapmış" düşüncesi, terzi ve görünürdeki dikiş becerisi hakkında gözleme dayalı bilgi ifade eden bir sentetik *a posteriori* önermedir. Ama “Diktiğim bu takım, tam oturan bir takımdır" terzi için gerçekten bir analitik önermedir ve “Diktiğim bu takım, benim diktiğim bir takımdır" demesivle aynıdır. Adamın deneyeceği

her takım üzerine tam oturacaktır çünkü terzi, *adamı* $gi_{>siyc}$ oturtmaktadır.

KANT'İN SAATİ

Kant saf akla, bilgi sorunlarını çözmede kişisel deneyimin gerekliliğine pek az yer bırakacak denli fazla önem vermiştir. Buna uygun bir tavırla davranıp memleketi Königsberg'den hiç ayrılmamış ve her akşam yemeğinden sonra yürüyüşe çıkmak gibi son derece düzenli alışkanlıklarıyla birlikte yapayalnız bir yaşam sürmüştür, ^önigsberglilerin saatlerini Profesör Kant'm aynı sokakta (daha sonra *Philosophengang,* yani "Filozof Yolu" adıyla anılmaya başlanmıştır) günlük yürüyüşüne göre kurdukları söylenegelmiştir. Daha az bilineniyse (muhtemelen doğru olmadığı için) Königsberg Katedrali'nin zangocunun kilisenin çan kulesinin ayarını filozofun aynı yolda gidip gelişine göre kurduğu ve *Kant'm yürüyüşlerini kilisenin çanına göre programladığıdır.* Buyurun size analitikle sentetiğin kanşması! Hem Kant hem zangoç, birbirlerinin davranışlarını gözlemlemek suretiyle yeni bilgi edindiklerini sanıyor! Kant saat kulesini gözlemleyerek aslında dünyanın dönüşünün gözlemlenmesiyle saptanan Almanya standart saatini öğrendiğini düşünüyor. Öte yandan zangoç, Kant'ın doğasındaki dakikliğe inancı yüzünden filozofun günlük yürüyüşüne bakarak Almanya standart saatini öğrendiğini düşünüyor. Özünde ikisi de tanımı gereği doğru bir analitik çıkarıma vanyor. Kant in "Yürüyüşüme tam 3.30'da çıkıyorum" çıkarımı, "Yürüyüşüme, yürüyüşüme çıktığımda çıkarım" yollu bir analitik önermeye ulaşıyor çünkü Kant'm saatin 3.30 olduğunu belirlemesi, kendi yürüyüşüne göre ayarlanmış bir saatin marifetiyle gerçekleşiyor. Zangocun "Saatim doğru ayarlı" çıkarımıysa "Saatim, saatimin gösterdiği saati gösteriyor" önermesine gidiyor çünkü saatinin hassasiyetinde Kant'm, saatin gösterdiğini temel alan yürüyüşünü kıstas alıyor.

MATEMATİK FELSEFESİ

Peki ya Dimitri'nin 2+2=4 olduğu yollu kesin görüşüne ne demeli? Bu tanım gereği doğru olan analitik bir önerme midir? 4 derken kastettiğimiz şey, 2 ile 2'nin toplamının bir parçası mıdır? Yoksa bu önerme sentetik midir? Bize dünya hakkında yeni bir bilgi mi sunuyor? Bu sonuca önce iki şeyi, daha sonra başka iki şeyi sayıp ardından toplamını sayarak mı ulaştık? Bu sonuncusu, Avustralya kırsalında yaşayan Voohoona kabilesinin yaklaşımıdır:

Voohoona yerlilerinden birisi, batılı bir antropologa, 2+2=5 der. Antropolog merakla bu sonuca nasıl ulaştığını sorar. "Sayarak elbette/' der yerli. "Önce bir ipe iki düğüm attım. Sonra bir başka ipe iki düğüm daha attım. İki ipi birbirine bağladım, beş düğüm etti."

Matematik felsefesinin büyük bölümü epey teknik ve zordur. Tek bilmeniz gerekense, matematik söz konusu olduğunda dünyada üç tür insan olduğudur: sayabilenler ve sayamayanlar.

PRAGMATİZM

On dokuzuncu yüzyıl sonlarının Amerikan epistemoloji pragm», tisti William James gibi filozoflara göre bir önermenin doğrul gu pratikteki sonuçlarında yatar. James'e göre kendi doğrumuzu, pratikte hangi farkı yaratacağına bakarak *seçeriz*. Newton'ın *yerçekimi* yasasına şeylerin "gerçekten oldukları tarza" uygun olduğundan değil, pek çok farklı şart altında iki nesnenin birbirlerine göre davranışlarını önceden bilmek *fay dal* i *olduğu* için doğrudur deriz: "Hey, bahse girerim elmalar New Jersey'de bile yere düşüyordun". Bir teori faydalı olmaktan çıktığı gün, yerine bir başkasını koyduğumuz gündür.

Bir kadın, polise kocasının kaybolduğunu bildirmek için telefon açar. Polis, adamın tarifini isteyince kadın,"Bir seksen beş boyunda, yapılı, gür ve kıvırcık saçlıdır/' der.

Aynı anda yanında bulunan arkadaşı,“Ne diyorsun sen? diye lafa girer.“Senin kocan bir altmış beş boyunda, koca göbekli ve kel değil mi?"

“Öylesinin,” diye yanıtlar kadın, “geri dönmesini kim ister?"

Bu pek bilinen bir fıkradır; muhtemelen duymuşsunuzdur Aşagıdakiyse aynı fıkranın fazla bilinmeyen devamıdır:

Telefondaki polis, “Hanımefendi," der, “biz sizden kocaman gerçek kocanızın tarifine uygun düşen tarifini istiyoruz," “Uygun ha!" diye yanıtlar kadın. “Gerçek tek başına epistemolojik kıstaslarla belirlenemez çünkü söz konusu kıstasların yeterliliği peşinde koşulan amaçlar ve eldeki

değerlerden ayrı tanımlanamaz. Kısacası sonuçta gerçek, tatmin edebilendir ve Tanrı şahidim, kocamın hiçbir tatmin edici yönü yok!”

Fenomenolojİ

Felsefe, soyutlamanın doruğuna uçuşun ardından gündelik yaşam deneyimine yumuşak iniş yapmayı bilir. Görüngübilimciler yirminci yüzyılın başlarında “bir şey bilmek gerçekte ne demektir" konusuna yüklendiğinde epistemolojinin başına gelen de budur. Bir dizi felsefi ilkeden ziyade yöntembilime yakın duran fenomenoloji/görüngübilim, insan yaşamını nesnel veri olarak değil, yaşandığı haliyle anlamaya çalışır. Bu, soyutlamaya meyilli bir filozofunkinden ziyade bir roman yazarının yaklaşımıdır.

“Duygudaşlık” veya “empati” anlamına gelen Almanca *cinfühlung* sözcüğü, Edmund Husserl gibi görüngübilimciler tarafından, bir diğer insanın tecrübe ettiğini kavrama girişiminde bulunan bir bilme halini ve dünyayı o insanın hissettiği haliyle bilebilmeyi, başka bir deyişle kişinin kendisini bir başkasının yerine koyabilmesini kastetmede kullanılmıştır.

“Doktor Hanım,” der kadıncağız utana sıkıla,“cinsel bir sorunum var... Kocam beni tahrik etmiyor.”

Doktor, “Tamam,” der,“yarın eşinizi de getirin, bir bakalım.” Ertesi gün kadın, kocasıyla birlikte gelir. Doktor, “Soyunun beyefendi,” der.“Şimdi şöyle bir dönün... Hım.Tamam, şimdi şuraya uzanın, lütfen. Hı-hı... Anlıyorum...Tamam, giyinebilirsiniz.”

Adam giyinirken doktor hanım, kadını yanma çeker.“$ağlık sorununuz yok sizin,” der.“Kocanız beni de tahrik etmedi.”

Dimitri: itiraf etmeliyim, Tasso, bu epistemoloji şeyini bilmek iyi geldi.

Tasso: iyi? Nasıl yani? “İyi” derken neyi kastediyorsun? Dimitri: Sorunu yanıtlamadan önce ben sana bir şey sorayım: “Baş belası” ne demek, biliyor musun sen?

Etik

İyi ve kötünün ne olduğunu belirlemek etiğin alanına girer. Ayrıca etik, dini görevlilerin, uzman tayfasının ve ebeveynlerin boş durmasını engellemeye yarar. Çocukların ve filozofların boş durmasını engelleyense din görevlilerine, uzman tayfasına ve ebeveynlere “Niçin?*sorusunu sormalarıdır.

Dimitri: Bana, “‘îyi’den ne kastediyorsun?[1]’ diye sormuştun ya... Yanıtı buldum: *İyT demek, doğru bir ilkeye göre hareket etmek demektir.

Tasso: Zeus aşkına Dimini, şaşırtıyorsun beni... Gerçek bir filozof gibi konuşmaya başladın! O zaman son bir sora sam: Dogni ilkeleri nasıl belirleyeceksin?

Dimitri: Kolay. Herkes gibi: Annemden öğreneceğim.

Tasso (yana doğru seslenir): Neden bütün iyi öğrencileri Sokrates’e volluvorsunuz?

İlahi Yasa, etiği gayet basitleştirir: Tanrı bir şeye yanlış diyorsa o şey tümüyle ve kesinlikle *yanlıştır. O* kadar. Ama sonrası sorunludur. Bir kere, Tanrı’nın gerçekten ne düşündüğünden nasıl emin olabiliriz? Köktencilerin bu soruya yanıtı hazırdır: “Kutsal

Kitap öyle söylüyor." Peki, kutsal anlatılardaki kimseler aldıklan sinyallerin sahiden Tann'dan geldiğini nasıl bilebiliyorlar? İbrahim, Tanrı'nm oğlunu kurban etmesini istediğini düşünmüştü. "Madem Tanrı istiyor, yapsam iyi olur," dedi. Bizim İbrahim'e soracağımız ilk felsefi soruysa şu olurdu: "Ne? Çıldırdın mı sen? 'Tanrı' dediğin birinin senden çılgınca bir şey yapmanı istediğini duyuyorsun ve onun kimliğini belirlemeye bile çalışmıyorsun, öyle mi?"

İlahi Yasayı izlemenin bir diğer sorunuysa yorumlamadır. Hangi eylemler anne ve babayı onurlandırır? Anneler gününde kart atmak mı? Anne ve babanın arzusuna uyup aile doktorunuzun pek sıkıcı oğluyla evlenmek mi? Oğlan 1.55 boyunda ve 130 kiloysa bu soruların ilahi açıdan kılı kırk yaracak yanı kalmayacaktır...

İlahi Yasa'nın başat özelliklerinden biri şudur: Son sözü daima Tanrı söyler.

Musa, elinde tabletlerle Sina Dağı'ndan iner ve toplanan kalabalığa seslenir:"Bir iyi bir kötü haberim var. İyi haber, emirleri ona kadar indirtmeyi başardım. Kötü haber, zinayı listeden çıkartmaya ikna edemedim."

Genç ve şehvetli Aziz Augustine, "Tanrfm, bana iffet bahşet. Ama hemen *değili*" diye haykırdığında, anlaşıldığı kadarıyla aynı pazarlığa kalkışmıştı. Augustine'in ilahiyatın ıcığını cıcığına çıkarmaya uğraştığı açıktır. "Yani, tam ne *zaman* zina yapılmayacağım söylememiştin, değil mi?" Şaka gibi.

Platoncu Erdem

Platon, başyapıtı *Devlet*'te, "Devlet büyütülmüş ruhtur" der. Bundan dolayı bireyin erdemlerini tartışmak için ideal devletin erdemleri üzerine bir diyalog yazar ve söz konusu devletin hükümdarlarına Filozof Krallar der (Platon'un filozoflar arasındaki begenilirligi buna bağlanabilir). Filozof Krallar, devleti Aklın insan ruhunu yönlendirdiği gibi yönlendirecekti. Temel erdem —hem

Filozof Kral hem Akıl için— Platon'un iyi ldeasmı anlamak diye tanımladığı Bilgelikli. Ancak bir insan için iyi olan başkası için hiç de öyle olmayabilir...

üniversite eğitim kadrosunun toplantısında birdenbire bir melek belirir ve felsefe bölümünün başkanına,"Şu üçünden hangisini seçersen sana onu bahşedeceğim," der. "Bilgelik, Güzellik veya on milyon dolar."

Profesör hiç düşünmeden bilgeliği seçer.

Bir ışık parlamasının ardından profesör değişiyormuş gibi görünür ancak parlama bittiğinde diğerleri adamı masaya çöküp

kalmış bomboş bakarken bulurlar. Hocalardan birisi,"Lütfen bi$_r$ şey söyle," der.

Profesör gözlerini masadan ayırmadan,"Parayı almalıydım," der.

STOACILIK

M.Ö. dördüncü yüzyılda Stoacıları ilgilendiren etik soru, son derece sıkı kontrol edilen bir imparatorluk içinde yaşamanın getirdiği baskın kadercilik anlayışına karşı nasıl tepki verileceğiydi. Gündelik yaşantılarında pek fazla bir şey değiştiremezlerdi. Bunun üzerine onlar da kişisel olarak kontrol edebildikleri tek şeyi, yani yaşama karşı tavırlarını değiştirmeye karar verdiler. Sonunda "yaşamdan duygusal kopuş" stratejisini geliştirdiler. Bu tavra *apathia* (duygulara kapılmama) dediler. Epey alay konusu edilmelerine yola açan bu duyumsamazlık, Stoacılar için bir erdemdi. Stoacılar, arzularının getirdiği mutsuzlukları (zührevi hastalıklar, akşamdan kalmanın keyifsizliği ve bozuk kafiyeler) savmak uğruna kimi mutlulukları (seks, uyuşturucu ve Rock'n'Roll) feda etmeyi göze aldılar. Asla arzuyla değil, daima akılla hareket ettiler ve bu minvalde kendilerini yegâne gerçekten mutlu -yani mutsuz olmayaninsanlar olarak gördüler.

Aşağıdaki fıkrada Bay Cooper, Stoacılığın modem bir biçimini örnekliyor: Vekâleten Stoacılık.

Cooper çifti dişçinin muayenehanesine girdiğinde, Bay Cooper çok acelesi olduğunu belirtir.“Hiç ıvır zıvıra girmeyin doktor,” der. “Gazdı, iğneydi, falan gerekmiyor. Çekiverin şunu gitsin.”

“Keşke her hastam sizin kadar stoacı olsa,” der doktor hayranlıkla.‘‘Hangi dişmiş bir bakalım”

Bay Cooper karısına döner:‘‘Aç ağzını aşkım.”

G. K. Chesterton, şunu yazmıştı: “ ‘İyi’ sözcüğünün birçok anlamı vardır. Mesela adamın teki annesini beş yüz metreden tüfekle vurursa, o adama iyi nişancı denir ama bu, iyi birisi olduğu anlamına gelmez.” Chesterton’ın gerçekten felsefi bir anlayışa sahip olduğu açıktır.

YARARCILIK

Yirminci yüzyıl komünisti Vladimir Lenin’in “Amaç aracı haklı kılar,” dediğini hepimiz biliriz ya, işin komik tarafı, bu beyanatın Cumhuriyetçi Tann Tayfası’nın en beğendiği filozoflardan John Stuart Mill’in görüşüne pek yakın düşmesidir. Mili ve yararcılar “sonuççu” bir etik önerdiler. Buna göre, bir eylemin ahlâki doğruluğu sadece sonuçlarıyla değerlendirilebilir.

Aşağıdaki fıkranın başkahramanının bir yararcı olduğu gayet açıktır:

Bayan O’Callahan, portresini yapan ressama, her iki bileğine birer alan bilezik, boynuna inci kolye, kulaklarına yakut küpeler ve başına elmas bir taç eklemesini buyurur.

Ressam,“İyi de,” der,“bu epey yalana giriyor...”

“Bayım,” der Bayan O’Callahan,“kocam, yirmilik bir

şırfıntıyla gönül eğlendiriyor ve elimden hiçbir şey gelmiyor.

Bari ben öldükten sonra portreme bakıp kıskançlıktan çatlasın tı namussuz.

Bu tür doğrulamalar, sonuçlan yeterince "iyi* göründüğünde gayet addi rezillikleri gizlemede kullanılabilir:

Dul Bayan Brevoort, kent kulübünün havuzunun yakınlarında dolanırken güneşlenen son derece yakışıklı bir adam görür. Yanına gider ve “Sizi daha önce buralarda gördüğümü hatırlamıyorum*’ der.

“Doğrudur,” der adam.“Otuz yıldır hapisteydim, yeni çıktım."

“Sahi mi? Neden hapisteydiniz?”

“Karımı öldürdüğüm için.”

“A!” der Bayan Brevoort.“Bekârsınız yani!”

Çağdaş ve etkileyin yararcılardan Pcter Singer'in kurgusal denemeleri gerçekten ilgi çekicidir. Bu denemelerde Singer, sonuçlarının feci olduğu konusunda hepimizin aynı düşüncede olacağı kararlarla görünürde daha iyi olan kararların aslında etik açıdan benzer olduğunu analoji yoluyla göstermeye çalışır. Bunlardan birinde organ mafyasına çocuk satarak televizyon alacak parayı kazanabilecek bir adamı gündeme taşır. İlgili durum ve kararın kötülüğü konusunda herkes hemfikirdir. Ama Singer bu durumdan hareketle şunu öne sürer: Elindeki parayı evsiz çocuklara yardım eden hayır kurumlarına vermek yerine yeni bir televizyon almak için kullanan herkes özünde bu adamla aynı şeyi yapmaktadır. İnsanı çileden çıkaracak bir sonuç, değil mi? Bu aslında, aşağıdaki klasik fıkrada olduğu gibi, tikel bir dramatik öğeden genel bir

ahlâkı hükme varan analojiye dayalı kanıtlamadır.

Adam: Bir milyon dolar versem, benle yatar mısın?

Kadın: Bir milyon mu? Eh, yatarım herhalde.

Adam: Peki, iki dolara?

Kadın: Git başımdan! Ne sandın beni sen?

Adam: Canım senin ne olduğunu anladık. İş fiyatta anlaşmaya kaldı.

Koşulsuz Buyruk ve Kadîm Altin Kural.

Kam kuşatıcı ilkesine, diğer tüm etik düsturların ölçütüne, ''koşulsuz buyruk adını verir. Bu buyruk ilk bakışta eski altın kuralın biraz süslenmiş hali gibi görünür Alım Kural: “Başkalarına, başkalarının sana yapmalantıı istediğini yap/

Koşulsuz Kesin Buyruk: “Sadece evrensel anlamda geçerli yasa olmasını isteyebileceğin kurala göre hareket et.*

Tabii Kanfın yorumu kafadan insana soğuk geliyor. “Koşulsuz buyruk" teriminin kendisi insana, eh işte, pek “Alman" geliyor. Ama Kant ne yapsın? Bir Alman’dı sonuçta...

Ama gene de koşulsuz buyruk ile altın kuralın felseli açıdan birçok ortak yanı vardır:

t Her ikisi de, “Babanı ve anneni onurlandıracaksın!" veya “Ispanak yiyeceksin!" gibi belli eylemler hakkında bir kural değildir,

• ikisi de hangi belli eylemlerin doğru, hangilerinin yanlış olduğunun belirlenmesine dair soyul bir ilke sunar.

• Söz konusu soyut ilke, her ikisinde de herkesin sîzler ve kadar değerli olduğunu ve bu nedenle herkese ahlâki aynı davranılması gerektiğini söyler.

Ama koşulsuz buyrukla altın kural arasında temel bir ayn* vardır. Aşağıdaki espri bu ayrımı tam anlamıyla vermektedir.

Sadist, altın kurala uyan bir mazoşisttir.

Mazoşist, başkalarına acı vererek sadece altın kuralın talebim yerine getirir: Kendisine yapılmasını istediğini başkalarına yapmak (tercihen kırbaçla). Ama Kant buna, mazoşistin “başkalarına aa ver” koşulsuz buyruğunun yaşanabilir bir dünya için evrensel kural olduğunu dürüstlükle asla iddia edemeyeceğini söyleyerek karşı çıkacaktır. Böyle bir iddia, bir mazoşiste bile mannksız gelecektir Benzer endişeler Ingiliz oyun yazan Geoıge Bemard Shzvna altın kuralı şu alaycı sözlerle yeniden yazmaya itmiştin

“Başkalarına, başkalarının sana yapmalarını istediğini yapma: farklı zevkleri olabilir."

Alım kuralın çeşitlemeleri sadece Kantla değil, dünvamn birçok dinsel geleneğinde mevcutlun

HİNDUİZM (M.t\ On üçüncü vüzvıl doUvtan) Kendine yapılmasını istemediklenni başkalarına v*pma Dhamta hudtır. Dikkat edm —

JUDAÎZM (M.Ö. On üçüncü yüzyıl dolaylan)

Sana kötü olanı komşuna yapma; Tevrat’ın özü budur; gerisi yorumdur; öğren.

—Babil Talmudu

ZERDÜŞTLÜK (M.Ö. On ikinci yüzyıl dolaylan) İnsan yalnızca kendisi için iyi olmayanı başkasına yapmadığında iyidir.

—Dadistan-ı Dinik

BUDİZM (M.Ö. Altıncı yüzyıl dolaylan)

Sana can yakıcı gelecek şekilde diğerlerinin canını yakma.

—Tibetli Dhammapada

KONFÜÇYÜSÇÜLÜK (M.Ö. Altıncı yüzyıl dolaylan) Sana yapılmasını istemediğin şeyleri başkalarına yapma.

—Konfüçyûs

İSLAM (M.S. Yedinci yüzyıl dolaylan)

Kendiniz için dilediğinizi başkalan için dilemediğiniz sürece hiçbiriniz mümin değilsinizdir.

—Hadis

BAHAÎ (M.S. On dokuzuncu yüzyıl dolayları)

Sana yüklenmesini istemediğini başkasına yükleme ve sana söylenmesini istemediğini başkasına söyleme. Buyruğum

budur, öğren.

—Bahaullah.

SOPRANOCULUK (M.S. Yirmi birinci yüzyıl) Başkasını hallederken, seni hallettiklerinde göstermelerim bekleyeceğin

saygıyı göster. Kapiş?

— *Tony*, 12. Bölüm.

GÜÇ İSTENCİ

On dokuzuncu yüzyıl Alman filozofu Friedrich Nietzsche, geleneksel Hıristiyan etiğini yerle bir ettiğini açıklamıştı.. İşe ufaktan başladı ve Tann'nın ölümünü duyurdu. TanrTmn buna karşılığı ise —özellikle üniversitelerin erkekler tuvaletlerinde sıkça görüldüğü üzere—Nietzsche'nin ölümünü duyurmak oldu. Nietzsche nın Tann'nın ölümünden kastı, Batı kültürünün dünvava dair metafizik açıklamalarını ve beraberindeki Hıristiyan etiğini aştığıydı. Nietzsche, "Doğa dışı bir etik" öğrettiği için Hıristiyanlığa "sürü ahlâkı" adını veriyor, sürüye egemen "alfa erkek" olmak kötüdür diyordu. Nietzsche, Hıristiyan etiğinin yerine, güç istenci adını verdiği gücün yaşamı onaylayan etiğini kovdu. İstisnai hırcv, yanı *Übcrmcnsch* ya da üstün-insan, sürü ahlâkının üstiındcvdı ve doğal gücünü ve üstünlüğünü sürü üzerinde özgürce gösterme hakkına sahipti. Konu altın kurala geldiğinde Fricdrich'in Tonv Soprano ekolünden olduğu açıktır. Haliyle Nietzsche Alman militarizminden lahana turşusuna kadar pek çok konuda suçlanmıştrr

Alman yemeklerinin esas sorunu, ne kadar yerseniz yiyin, saat sonra güce actkmanızdır.

Yirminci yüzyılın ortalarında en etik felsefe, meta-etikti. Filozoflar, "Hangi eylemler iyidir?" yerine, "Bir eylemin iyi olduğunu söylemek ne anlama gelir? 'X iyidir' demek sadece 'X'i onaylıyorum' mu demektir? Ayrıca, 'X iyidir ifadesi X gözlendiğinde veya X hakkında düşünüldüğünde hissedilen bir duyguyu mu ifade eder?" sorularını soruyordu. Duyguculuk adıyla tanınan bu tutum, ifadesini şu fıkrada bulmakladır:

Adamın birisi Gelir Vergileri Müdürlüğü'ne şu mektubu yazar:"Gelir vergisi beyannamemde hile yaptığım için uykularım

kaçıyor.Vergilendirilebilir gelirimi düşük gösterdim. Bu nedenle zarfa 150 dolarlık bir çek koyuyorum. Uyuyamamaya devam edersem kalanını göndereceğim."

UYGULAMALI ETİK

"lyi"nin anlamı üzerine sûre giden meta-etik tartışmalar tam hızım kaybetmişken, *etik davranmak* bir kez daha moda oldu vc filozoflar bir kez daha hangi eylemlerin iyi olduğu üzerine yazmaya başladı, Oualıgı biyonik. leminist etik ve hayvanlara uygun davranış etiği türünden konular sırdı.

Yirminci yüzyılda baş gösteren uygulamalı etik türlerinden bin. profesyonellerin ımişıerilerilet ve hastalarla ilişkilerini düzenleyen kodlan brliılryrn meslek eliğiydi

Dört psikiyatr, katıldıkları meslek etiği konferansından

birlikte çıkar. Bir tanesi, "İnsanlar," der,"korku ve suçluluk duygulan için bize geliyor ama bizim kendi sorunlarımız için gidecek kimsemiz yok. Hiç değilse şimdi bir otursak, birbirimizin derdine kulak versek, ne dersiniz?" Diğer üçü kabul eder. Bunun üzerine ilk konuşan psikiyatr,"İçimde," der, "hastalarımı öldürmeye yönelik, neredeyse kontrol edilemez bir arzu var."

İkincisi, "Vallahi," der, "ben her fırsatta hastalarımı yoluyorum."

Üçüncüsü,"Ben uyuşturucu işine bulaştım," der, "ayrıca birçok hastama da sattırıyorum."

Dördüncüsü iç çeker,"Maalesef," der, "ne kadar uğraşırsam uğraşayım, sır tutamıyorum."

Her tıp alanı, kendi etik ilkelerini geliştirmiştir:

Bir aile hekimi, bir jinekolog, bir cerrah ve bir patolog yaban ördeği avına çıkar. Aniden bir kuş havalanınca aile hekimi derhal çiftesini doğrultur, fakat uçanın Ördek olup olmadığını kestiremediği için ateş etmekten vazgeçer. Jinekolog da tüfeğini doğrultur ama ördek dişi mi yoksa erkek mi karar veremeyince

indirir. Bu arada cerrah hiç düşünmeden silahını doğrultur, ateş eder, kuşu vurur ve patologa döner:“Git bak bakalım, ördek miymiş?”

Avukatlarda bile meslek etiği vardır. Örneğin bir müşteri, 300 dolarlık hizmet için yanlışlıkla 400 dolarlık çek yazarsa hemen şu etik soru gündeme gelecektir: Çeki alan avukat ortağına durumu haber vermeli midir, vermemeli midir?

Ruhban sınıfının da kendi meslek etiğinin bulunmasına v_{eya} onlarınkinin yukandan gelmişliğine şaşmamak gerekir:

Genç haham golfa çok düşkünmüş. Dininin en kutsal günü Yom Kippur’da bile ne yapar eder, çaktırmadan sıvışıp golf oynarmış.

Gene bir Yom Kippur günü, ortalıkta kimsecikler yokken golf sahasına gitmiş.Topu yerleştirip vurmuş, top havada süzülürken bir rüzgâr çıkmış ve top, doğrudan uzaktaki deliğe girmiş.

Mucizeyi gören meleklerden birisi,Tanrı’ya, “Adam Yom Kippur’da oyun oynuyor,” demiş, “siz kalkmış yardım ediyorsunuz! Ceza mı bu şimdi yani?”

Tanrı gülümseyerek, “Elbette ceza,” demiş. “Tek atışta topu deliğe soktuğunu kime anlatacak?”

Uygulamalı etiği ilginç ama aynı zamanda kafa karıştırıcı kılan, etik kararların sıklıkla iki iyi arasında seçim yapmaya dönüşmesidir: “işim karşısında aileme sadakat borcum nereye kadardır? Ya kendime karşı çocuklarıma? Ülkeme karşı insanlığa peki? Sevgili Abby ve Ann LandersY onca süre meslekte tutan ve şimdilerde “Etikçi” Randy Cohen’in *New York* Times’taki köşesine malzeme sağlayan bu uygulamalı etik ikilemleridir:

Cohen’in kısa süre önce slate.com’a yazdığı şu soru, kendisine sorulmadığını söylediği en iyi on sorudan biriymiş:

Tetfı almama (Yeni Cawdor Baronu benim) ve işimden gayet memnun olmama rağmen, çok daha yükseklere ulaşmamı ar[5]

zulayan karım hiç memnun değil. Hırslı değilim demiyorum ama daha yükseklere tırmanmak için yapılması gerekenlere —saatlerce çalışma, bir sürü cinayet— pek hevesli değilim. Ama eşimin arzularını göz önüne almak da ödevim değil midir? Aileyiz sonuçta.

—RUMUZ: ISKOÇYA'DAN MACBETH

kontrolcüieri hakkında tüm etik felsefenin anlattıklar çok şey anlatır:

mdan

Adam psikiyatrın ofisine soluk soluğa girer, uyuyakaldığı jÇjn geciktiğini söyleyerek özür diler.

"Ama rüyamda müthiş bir şey oldu!" der."Annemle konuşurken, annem birden size dönüştü! İşte o an uyandım, giyindim, bir kolayla bir çörek kapıp yolda yiyerek size koştum." "Kola ve çörek ha!" der psikiyatr,"böyle kahvaltı mı olur?"

Diğer yandan, insan davranışını bilinçdışı dürtülere indirgemenin kimi zaman açık gerçeği ıskalayabileceğim Freud bile kabul etmiş, şu ünlü cümlesini sarf etmiştir: "Bir puro, bazen sadece bir purodur."

Adamın birisi usturayla tıraş olurken birden ustura elinden kaymış ve tesadüf o ya, dosdoğru aşağı inip penisini kökünden kesivermiş.Adam kopan organı cebine atıp hemen fırlamış, bir taksiye atlamış ve dosdoğru acile gitmiş.

Acilde başına geleni anlatınca cerrah, "Acele etmeliyiz, verin şunu bana" demiş.

Adam elini cebine atmış ve çıkanı doktora uzatmış.

"Ama bu bir puro," demiş doktor, "penisiniz değil!"

"Eyvah!" demiş adam,"o zaman takside yakıp içtiğim..."

Durum Etiği

"Durum etiği" tartışmaları 1960'larda ortaya çıktı. Bu görüşün yandaşları, herhangi bir durumda yapılacak etik davranışın, o

durumla ilgili etkenlerin karışımına bağlı olduğunu savunuyordu. Bu eylemden kimler etkilenir? Sonuç nelere mal olur? Sonuç gelecekteki durumları nasıl etkiler? Hem soran kim bir kere? Sadakatsizlik durumunda, durum etiği, diğer şeylerin yanında evliliğin durumunu bilmek isteyecektir. Evliliğin gidişine göre etik tavır farklı yerlerde bulunabilecektir. Durum etiğinin karşıtlarıysa bu türden akıl yürütmelerin, kişinin yapmak istediği her şeyi haklı kılabileceği hissiyle karşı çıkmıştır. İşbu karşıtlardan bazıları tümüyle mutlakçı bir duruş sergilemiştir: Sadakatsizlik, hiçbir koşula bağlı olmadan daima yanlıştır.

Ancak işin paradoksal tarafı, duruma has özellikleri *göz ardı etmek* suretiyle de bazen keserin kendimize yontmasını saglayabilmemizdir:

Silahlı soyguncular bankaya dalar, müşterileri ve memurları sıraya dizer ve cüzdanlarını almaya başlar. Sıranın en ucundaki iki veznedardan biri, diğerinin eline hızla bir şey sıkıştırır. İkinci veznedar fısıldar:"Bu ne yahu?" Birincisi de fısıldayarak yanıtlar: "Senden geçende borç aldığım ellilik."

Dimitri: Ne doğru, ne yanlış, henüz emin değilim ama kesin bir şey var: hayatta önemli olan tanrıları memnun etmektir.

Tasso: Zeus ile Apollon gibi...

Dimitri: Aynen... Ya da kişisel favorim Afrodit'i.

Tasso: Ona ben de bayılıyorum... Varsa tabii.

Dimitri: Varsa mı? Ağzından çıkanı kulağın duysun, Tasso. Böyle laflar eder etmez yıldırım çarpmışa dönen kaç kişi gördüm ben...

ile bir ateist, "Ben, benim," diyen yanan bir çalıyla karşılaştırılarak agnostik gizli kayıt cihazına uzanacak, ateistse omuz silkip şekerlemelerini atıştıracaktır.

İki İrlandalI barda içerken birden masalardan birinde kafa çeken kel ve şişman bir adam dikkatlerini çeker.

Pat:“Şşş... VVinston Churchill değil mi lan bu?”

Sean:“Yok yahu. Mümkün değil. VVinston böyle bir yere gefcp kafa çekmez.”

Pat;‘‘Oğlum,ciddiyim ben. Bak, dikkatli bak... Vallaha Churchill bu! Var mısın bahse?

Sean;‘‘Tamam be! Nesine?”

Pat:‘‘On papel.”

Sean: “Varım.”

Bunun üzerine Pat kalkmış, kel adamın yanına gitmiş:“Sen ChurchiH’sin, değil mi?”

Adam terslenmiş:“Git başımdan kardeşim!”

Pat arkadaşının yanına dönmüş,“Maalesef,” demiş, “asta bilemeyeceğiz.”

İşte buna agnostik düşünmek denir.

Ateistler ise başka meseledir. Filozoflar inançlılarla ateistler tartışmasının hiçbir yere varmayacağında çok önceleri fikir birliğine varmışlardır. Çünkü her iki taraf da *her* şevi farklı yonımbh maktadır. Bir tartışmada, taraflardan birinin, “Aha! Eğer X doğrusudur diyorsan Yine de doğruluğunu kabul etmelisin/ diyebilmesi için ortak zemin gereklidir. Ancak ateistlerle inananlar üzerinde anlaşabilecekleri bir X'i asla bulamazlar. Tartışma asla Kaşlavama? çünkü her iki taraf da her şevi kendi bakış açısından görür. Böyle

anlatınca biraz soyut kaçabiliyor ama şu fıkra meselenin ayaklarını yere bastırıyor, hatta yanı.başınıza getiriyor:

Ufak tefek, yaşlı bir Hıristiyan kadın, her sabah sundurmasına çıkar, “Sana şükürler olsun ya Rabbi!” diye bağırırmış.

Ve yine her sabah komşusu derhal pencereye çıkar ve “Tanrı yoktur!” diye haykırırmış.

Her gün aynı şey tekrarlanıyormuş.Yaşlı kadın,“Şükürler olsun!” diye bağırdıkça komşusu çıkıyor, “Tanrı diye bir şey yok!” diye yanıtlıyormuş.

Gel zaman, git zaman, yaşlı kadın dara düşmüş.Yiyecek bile alamaz hale gelmiş. Bu sefer sundurmaya çıkıp Tanrıdan yiyecek yardımı dilemeye başlamış. Gene her duasının ardından, "Sana şükürler olsun ya Rabbi!" diye bağırmayı ihmal etmiyormuş.

Derken bir sabah sundurmaya çıktığında bir de ne görsün? Merdivenlerde torbalar dolusu yiyecek! Hemen göğe bakmış ve "Sana şükürler olsun ya Rabbi!" diye bağırmış.

Aynı anda komşusu bahçenin duvarından kafasını uzatıvermiş:"Aha!" demiş, "yiyecekleri sana ben aldım.Tanrı yok işte!"

Yaşlı kadın komşusuna bakmış ve gülümsemiş. Ardından gene göğe seslenmiş:"Sana şükürler olsun ya Rabbi! Sırf dualarımı kabul edip yiyecek göndermekle kalmadın, bir de parasını şeytana ödettin!"

Sam Harris, 2005 tarihli çoksatar kitabı *îmanın Sonunda* dinsel imana ilişkin gözlemlerini bir *stand-up* gösterisinde kullanılabilecek biçimde sunmuştu:

"inançlı bir Hıristiyan'a karısının onu aldattığını, ya da yoğurt yerse görünmez olacağını söyleseniz o da herkes gibi bunların doğru olup olmadığını anlamak için deliller arayacak ve bunlara herkes ne kadar inanırsa o ölçüde inanacaktır. Ama aynı adama başucunda tuttuğu kitabın, içinde yazan her türlü inanılmaz iddiayı kayıtsız şartsız kabul etmediği takdirde onu cehennem ateşinde yakacak görünmez bir tannsal varlık tarafından yazıldığı söylenmiştir ve bu kişi göründüğü kadanyla bunu doğrulayacak hiçbir kanıt aramamaktadır." Ama Harris, ateistligin kötü yanını yazmayı atlamıştı: Ateistlerin orgazma ulaşırken adını haykıracak kimseleri yoktur.

On yedinci yüzyıl Fransız matematikçi ve filozofu Blaise Pascal Tanrıya inanmaya veya inanmamaya karar vermenin, temelde bahse tutuşmak olduğunu öne sürmüştü. Tanrı'nm varlığına inanmayı

seçmemiz ve her şey bittiğinde Tanrı'mn olmadığının ortaya çıkması büyük bir sorun değildir. Eh, tabii Yedi Ölümcül Günah'ı şöyle doyasıya yaşayamadan gitmiş oluruz ama bu, diğer seçenekle karşılaştırıldığında önemsizdir. Öte yandan Tanrı yoktur der ve sonunda kendisiyle karşılaşırsak hapı yuttuk, yani ebedi saadeti kaçırdık demektir. Bu nedenle, der Pascal, Tanrı varmış gibi yaşamak stratejilerin en iyisidir. Bu tavır, akademik çevrelerde "Pascal'm Bahsi" adıyla bilinir. Biz sıradan insanlarsa buna kısaca "neme lazım" deriz.

Pascal'dan ilham alan yaşlıca bir kadın, içinde 100.000 dolar bulunan bir çantayla bankaya girer ve bir hesap açtırmak istediğini söyler.Temkinli banka müdürü kadına parayı nereden bulduğunu sorar. "Bahisten," der kadın, "bahiste çok iyiyimdir."

Şaşıran müdür,"Ne tür bahisler?" diye sorar.

"Her tür," der kadın."Mesela hemen burada, yarın öğlen on ikide sağ kalçanızın alt tarafında bir kelebek dövmesi bulunacağına 25.000 dolarına bahse girebilirim."

"Girerdim bu bahse," der müdür."Ama bu kadar saçma bir bahisle paranızı almak istemem."

"Eh," der kadın,"bahse girmezseniz ben de gider paramı başka bankaya yatırırım."

"Yok, yok, acele etmeyin, canım," der müdür."Tamam, bahse varım "

Kadın ertesi gün öğlen vaktinde, yanında tanıklık için avukatıyla gelir. Banka müdürü arkasını döner, pantolonunu indirir ve bakmalarını söyler."Tamam," der kadın,"yalnız kesin görebilmemiz için biraz daha öne eğilir misiniz, lütfen?" Müdür iyice eğilir, kadın onaylar ve çantasını açıp 25.000 doları saymaya koyulur.

Bu arada avukat müdürün masasının karşısındaki koltuğa çökmüş, başı ellerinin arasında kara kara düşünmeye dalmıştır.

"Bunun nesi var?" diye sorar müdür.

"Kaybettiği için üzgün," der yaşlı kadın."Buraya gelirken sizin bize saat on ikide kıçınızı açıp göstereceğinize dair 100.000 dolarına iddiaya girmiştik."

Bahiste riski düşürmekle dalavere çevirmek arasında çok ince bir çizgi vardır. Aşağıdaki yeni Paskalcı stratejiye bir göz atalım:

Adamın birisi, omzunda papağanıyla Pazar ayinine katılmış. Cemaatten birçok kişiyle papağanının ayini vaizden daha iyi sunacağına bahse girmiş. Ayin başladığında papağanın gıkı çıkmamış. Ayinden sonra eve dönerlerken adam kaybettiği

paralar yüzünden başlamış papağana verip veriştirmeye. Papağan beklemiş ve adam sustuğunda, "Akılsız," demiş,"kafanı kullansana! Noel ayininde paranın hasını götürebileceğiz şimdi!''

Papağan belki de önemli bir noktaya parmak basmaktadır. Belki Pascal'ın kumarında, kutsal günlerde golf oynayacak şekilde biraz dalavere çevirip Tanrı'yı memnun edebiliriz! Varsa yani... Hiç değilse çabaladığımızı bilecektir.

DEIZM VE TARİHSEL DİN

On sekizinci yüzyıl filozofları, eğer kuşkucu değilseler genellikle Deistti; yani uzak ve gayrı şahsi olan "filozofların Tanrısı"na, kişiden çok bir güce benzeyen, sırların itiraf edildiği bir sırdaştan çok bir saat ustası gibi olan bir Yaradan'a inanırlardı. Ortodoks Yahudiler ve Hıristiyanlar buna karşıydı. Bizim Tanrı'mız, diyorlardı, sadece bir saat ustasından ibaret değildir. O, tarihin efendisidir; Mısır'dan Çıkış'ta (Exodus), çölde yürüyüşte ve Vaat Edilmiş Topraklar'a yerleşildiğinde yanımızdaydı. Bir başka deyişle, "dertte ve tasada hep yanımızdaydı."

Yahudi bir kadın, kumsalda oynayan torununu izlerken dev bir dalga gelir ve çocuğu kaptığı gibi götürür. Kadıncağız, "Lütfen tanrı'm," der,"tek torunum o benim. Kurtar onu, yalvarırım."

Derkpn kocaman bir dalga daha gelir ve çocuğu sağ salim kıyıya b»* akır.

Kadın torununa bakar ve göğe seslenir:“Şapkası da vardı ama!”

Saatçiye söyleyin bakalım bunu!

Teolojik Ayrimlar

Din filozofları Büyük Sorularla uğraşırken (Mesela, “Tanrı var mı?”) teologlar daha ufak meselelerle meşguldür.

Yirminci yüzyıl filozofu vc teologu Paul Tillich din felsefesiyle teoloji arasında varsayılandan daha fazla fark olduğunu düşünüyordu. Ona göre filozof, Tanrı ve Tanrı'yla ilgili şeyler hakkındaki gerçeği mümkün mertebe nesnel açıdan ararken, teolog *zaten* “inancın elindedir” ve kendisini bu inanca adamıştır. Başka bir deyişle din filozofu, Tanrı ve dine dışarıdan, teologsa içeriden bakar.

Teolojide, “Ruh, Baha’dan mı yoksa Baba vc Oğul’dan mı çıkar?” türü feci ağır meseleler üzerine hizipler açılmıştır. Ruhban sınıfı dışındaki kişilerin teolojik farklılıkları anlamak için ayrıntılı bir kılavuza ihtiyaç duyduğu açıktır. Tanrı’ya şükür, komedyenler her daim yardıma hazırdır. Anlaşıldığına göre, bir kişinin dini inancını belirlemede anahtar kimi tanıyıp tanımadığıdır:

Yahudiler, Isa’yı tanımaz.

Protestanlar, Papa'yı tanımaz.

Baptistler içki dükkânında birbirlerini tanımaz.

Son satır gayet faydalı bir öğüt içerir: balık tutmaya gidecekseniz bir Baptisti davet etmeyin çünkü biranızın tümünü içecektir. Ama iki Baptist davet ederseniz, biranız size kalır.

Mezhepler arasındaki ayrımı kavramanın bir diğer yolu)w kimin hangi tavn ilahi gazap nedeni olarak gördüğüdür Katolikler için bu, Pazar ayinini kaçırmaktır. Baptistler için dans etimi Episkopaller içinse salatayı tatlı çatalıyla yemektir ..

Ama işin ciddi tarafını atlamayalım. Mezhepler arasında çok önemli öğreti farkları vardır. Örneğin "Lekesiz Gebelik" *y-zi'j* Hz. Meryem'in, Tanrının oğlunu doğurabilmek için ilk günahtan an doğduğu doktrinine sadece Katolikler inanır.

Isa sokakta yürürken kalabalık bir grubun bir fahişeyı taşladığını görür. Hemen araya girer ve "Aranızda günahsız kim varsa ilk taşı o atsın!" der. Aynı anda bir taş vızıldayarak yanından geçer. Hz. İsa kalabalığa döner:"Anner

Mezheplerle ilgili herkesin gözdesi olan şakakrsa elbette Kau> üklerin karşı reform esprileridir. Mesela şu fıkra, neredeyse herkes tarafından bilinir:

Maddi sıkıntıda iyice dibe vuran adam Tann'ya piyangoda kazanmak için her gün dua etmektedir. Aradan günler, hatalar aylar geçer fakat hiçbir şey kazanamaz. En sonunda tepes* aat "Bize 'kapıyı çalın, açılacaktık;'Arayınız, bulacaksına* diyen sen değil misin? Dua üstüne dua ediyorum şurada ama hali kazanamadım piyangoyu!" diye haykırır.

%

Aynı anda gökten gür bir ses duyulur:"İşin hepsini bana bırakma evlâdım. Bilet al!"

Bu adam mutlaka, tıpkı sadece Tanrı nın lütfüyle kurtulabileceğimiz, kurtukuşa erişmek için kendi başımıza hiçbir şey mayacagımızı düşünen Martin Luther gibi bir Protestandır. Yukarıdaki fıkrada Tanrı, Protestan reformuna karşı Katolik reformu gündeme taşımaktadır. Esasen bu fıkranın kökeninin 1545'te toplanan Trent Konseyi'ne dayanması çok mümkündür. Söz konusu konseyde kurtuluşun lütuf ve hayırlı işlerin, başka bir deyişle dua etmek *ile* bilet almanın birleşiminden geldiği kabul edilmiştir.

Mezheplerin ortak noktası, her birinin kendi teolojisinin Cennet'e giden en kestirme yol olduğuna inanmasıdır

Adam Cennet'in kapısına gelir. Aziz Peter sorar:"Mezhep?"

“Metodist,” der adam. Aziz Peter elindeki listeye bakar ve “Yirmi sekiz numaralı oda,” der.“Yalnız sekiz numaranın önünden geçerken sessiz ol.”

Bir başka adam gelir.

“Mezhep?”

“Baptist.”

“On sekiz numara.Yalnız sekiz numaranın önünden geçerken sessiz ol.”

Bir adam daha gelir.

“Din?”

“Yahudi.”

“On bir numaraya git.Yalnız sekiz numaranın önünden geçerken sessiz ol.”

“Farklı din ve mezhepler için farklı odaların bulunmasını anlıyorum,” der adam. “Ama neden sekiz numaranın önünden sessizce geçecekmişim?”

“Sekiz numarada Yehova Şahitleri var,” der Aziz Peter. “Kendilerinden başkası buraya gelemiyor zannediyorlar.”

On dokuzuncu yüzyıl Alman filozofu Arthur Schopenhauer’in Budizm'i felsefi yönden keşfettiği söylenir. Schopenhauer, kendisinden iki bin yıl önce Gautama Buda’nın yaptığı gibi, yaşamın tümünün ıstırap çekmek, mücadele etmek ve hüsran olduğunu, tek kaçışınsa tevekkülde, yani arzunun reddi ve yaşama iradesinin yadsınmasında yattığım düşünmüştü. Öte yandan, hem Buda hem Schopenhauer, bu feragatin tüm varlıklara yönelik bir merhamet doğuracağı ve azizliğe uzanacağı fikrindeydi. Degiş-tokuş hesabı...

Schopenhauerci kötümserliğe yönelik birçok fıkra vardır:

İki kadın parkta bir bankta oturmaktadır. Sessiz geçen birkaç dakikanın sonunda kadınlardan biri,“Of!” der.

Diğer kadın yanıtlar:“Of!”

“Tamam,” der birinci kadın,“çocuklardan başka konuya geçelim.”

Arthur Schopenhauer ve Buda için yaşam sürekli bir hüsran ve sıkıntı döngüsüydü. İstediğimizi elde edemediğimizde hüsrana uğruyor, elde ettiğimizdeyse sıkılıyorduk. Ve her ikisi için de hüsranlann en büyüğü, kurtuluşün el uzatılsa tutulacak mesafede belirivermesiydi.

Bir zamanlar, hiç kabahati olmamasına rağmen bir büyücünün lanetine uğramış bir kral yaşarmış. Lanet yüzünden her sene sadece bir sözcük konuşabiliyormuş. Ancak biriktirme şansı varmış; yani bir sene boyunca hiç konuşmazsa, bir sonraki sene içinde iki sözcük soyleyebiliyormuş.

Kırk yaşına dek hiç evlenmeyen bu mutsuz kral bir gün

güzeller güzeli bir prensesle karşılaşmış ve kıza delice tutulmuş. Bir yıl sabredip kıza "Aşkım benim," demeye karar vermiş.

Ancak kral ikinci yılın sonuna doğru kıza onu gördüğü ilk günden beri sevdiğini de söylemeyi kafasına koyunca altı yıl daha beklemeye karar vermiş. Sekiz yıllık suskunluğun sonunda prensesle evlenmek istediğini anlamış. Ama bunun için iki yıl daha lazımmış.

Nihayet on birinci yıla ulaştığında prensesi elinden tutup sarayının en romantik köşesine götürmüş. Önünde diz çökmüş ve "Aşkım benim," demiş,"seni ilk gördüğüm günden beri seviyorum. Benimle evlenir misin?"

"Efendim?" demiş prenses elini kulağına götürerek.

Herhalde Schopenhauer'in bekleyebileceği yamtlann en kötüsü budur.

Japonlar ve Çinliler, altı ve yedinci yüzyıllarda Budizm'in, bugün bir Rönesans yaşayan bir alt-kolunu geliştirmişlerdir: Zen. Batı düşüncesinin bakış açısından bakıldığında Zen felsefesi bir çeşit anti-felsefedir. Zen üstadının gözünde akıl, mantık, duyusal veriler —Batı felsefesinin üstüne kurulduğu ne varsa— birer yanılsama ve nihai aydınlanmadan sapmadır. Peki, insan nasıl aydınlanır?

Şu iki soruyu düşünelim:

Bir ördeğin arasındaki fark nedir?

Tek elin çırpılmasından hangi ses çıkar?

Her iki soru da, felsefe çevrelerinde "Ha?" diye bilinen yanıtlan çağırmaktadır. Anlaşılmazlar. Yani mümkün yanıtın ne olabilece

gini anlayamayız. Ama bu sorulardan ilki klasik okul geyiğiyken diğeri klasik bir Zen fcoamdır.

Koan, bir Zen üstadı tarafından öğrencisine anlatıldığında öğrenciyi *satori* —ani aydınlanma— adıyla bilinen bir bilinç haline sürükleyecek bilmece veya öykücüklere verilen addır. Bu bilinç halinde gündelik yaşamın her türlü ayrımı ve değeri buharlaşmakta, kişi evrenin ve evrendeki tüm deneyimin birliğine yönelik bir kavrayışa ulaşmaktadır. Tek elin çırpılmasından çıkan ses sorusuna verilecek Zen yanıtı, "Havanın yatay bir yüzey üzerinde sürtıılmesinin üreteceği hafif mırıltı," türünden bilimsel bir yanıt değildir. Söz konusu bilmeceye verilecek Zen yanıtı, "Vay!"dır. *Koanlar* kişiyi aydınlığa, zihnini imkânsız fikirlerle karşılaştırarak ulaştırır. Espriyi kaptığınız anda, küt, satori'desinizdir.

İşte herkesin pek sevdiği bir *koan:*

Ben aydınlanma peşine düşmeden önce dağlar, dağdı; nehirler nehirdi.

Ben aydınlanma peşindeyken dağlar, dağ değildi; nehirler nehir değildi.

Ben satoriye erdikten sonra dağlar, dağdı; nehirler nehirdi

Biz Batıklar, aydınlanmanın çok uzak, garip, kusursuz bir bilinç haline ulaşma meselesi olmadığına dair genel fikri anlıyoruz. Anlamakta zorlandığımız —ve dağ meselinin *koanik* özünü oluşturan— aydınlanmaya ermiş bilincin aynı anda nasıl hem aşkın hem sıradan olabileceğidir. Böyle bir şey ya hissedilir ya hissedilmez ve biz Batıklarda bu his, çoğunlukla yoktur.

Bu durum ortaya şu eski ördeğin arasındaki fark geyiğinin bir tür Batı *koanı* olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusunu çıkarıyor.

Sonuçta söz konusu espri mantıksızlık ve saçmalık üzerine kuruludur ve aklı karıştırmaktadır. Ama bu bilmeceye verilen yanıtlara —*koanlar* için asit testi— bakarsak yanıt, hayır olmak durumundadır. Bir gülümseme, bir kıkırdama belki ama *satori*? Hayır.

Heyhat, mesele kültür meselesidir belki: Biz Batıkların çoğu, Doğunun "bir şeyi anlayamıyorsan, aydınlanma yolundasmdır" kavrayışını anlayamayız — bu da bizi şu uyduruk Batı fcoamyla baş başa bırakır:

Dondurman varsa veririm sana.

Dondurman yoksa alırım senden.

Al sana dondurmalı koan.

Başarılı fcoanlar Zen ilminin parçası olmuş, nesilden nesle aktarılmıştır. Örneğin, yedinci yüzyıldan Altıncı Zen Üstadı Hui-neng, şu ünlü soruyu sormuştur: "Orijinal yüzün sen dogmadan önce neye benziyordu?" 'Zen Üstadı' lakabıyla tanınan Los Angeles Lakers çalıştırıcısı Phil Jackson ise şu katkıyı yapmıştır: "Buda'yı açıkta gördüğün anda pası ver."

DANGALAKLIĞIN FELSEFESİ

"Airhead" denilen boş kafalılık ya da dangalaklık felsefesinin 1960 ların sonundaki sahneye çıkışı, Harvard profesörü Timothy Leary'nin aydınlanmaya giden yolun büyülü mantarları yutmaktan geçtiğini öne sürdüğü dönemle çakışmıştı. Daha sonra "Yeni Çağ

Felsefesi" adını alan bu akım, kadim Doğu felsefeleriyle astroloji, Tarot kanlan ve kabala gibi bazı ortaçağ inançlannın bir karışımıdır. "İkiliğimle birim" ya da "Süreç'e güvenmeyi öğrendiğimden artık silah taşımam gerekmiyor" türü önermeler Yeni Çağ felsefesinin önemli bir parçasıdır. Aklımıza 1800'lerin başlannda bir okumasının ardından İngiliz şair Samuel Taylor Coleridge'e yanaşıp "Bay Coleridge, evreni kabullendim!" diyen kadın geliyor. Bu cümle

üzerine şair gözlüklerini burnunda biraz aşağı kaydınp üzerinden bakmış ve “Aman Tanrı’m, hanımefendi!” demiştir, “iyi ki etmişsiniz!”

Neyse ki Yeni Çağ düşüncesinin sığlığını bize gösterecek bolca espri var:

I

Ampul değiştirmek için kaç Yeni Çağcı gerekir?

Hiç. Daha yeni “Karanlığa Uyum” adlı destek grubunu kurdular.

Dünya dışı varlıkların bizi ziyaret etmekle kalmayıp akşam yemeği ve baş başa romantik saatler geçirmek için gemilerine davet ettikleri inancı Yeni Çağ tayfasının güncel veya çağdaş denebilecek tek tarafıdır. Bu tür Yeni Çağ inançlarını mantıksal uç noktalara taşımak içinse bir espri ustası yetecektir:

Bir Marslı, Brooklyn civarına acil iniş yapmak zorunda kalır. Arızayı araştırdıktan sonra gemisi için çok önemli bir parçanın, “troover”ın hasar gördüğünü anlar. Biraz dolanır ve bir şarküteriye girer, tezgâhtaki adama nereden bir troover bulabileceğini sorar. Adam,“Nasıl bir şey bu?” diye sorunca

Marslı tarif etmeye başlar:

“Yuvarlak... Böyle dışı sert, içi yumuşak... Ortası deliktir...”

Mezeci,“Ha,” der,“Tarif ettiğiniz şey, bagela[6] benziyor... j$_{şte}$, bunu mu diyordunuz?”

Marslı, mezecinin uzattığı bagela bakar ve “İşte bu!” der.“Siz" ne yapıyorsunuz bunları?”

“Valla,” der mezeci, “size inanılmaz gelebilir ama yiyoruz.”

“Ne?” der Marslı hayretle.“Troover mı yiyorsunuz siz?”

“Hı-hı. Alın, deneyin bir...”

Marslı kuşkuyla bakar ama mezecinin uzattığı bageldan bir ısırık alır.“Hey,” der ardından,“biraz krem peynir sürsen daha lezzetli olur bu!”

Yeni Çağ tayfasının malzemelerinden bir diğeri de, duru-görü türü parapsişik olgulardır. Birçok Eski Çagcı —yani rasyonel düşünenler — bu tür olgular için her daim akla yatkın bir açıklama bulunacağına inanmayı sürdürmektedir.

"Dedem hangi yılın hangi aynının hangi gününün hangi saati öleceğini biliyordu."

"Vay! Ermiş bir kişi... Nasıl becermişti peki?"

"Hâkim söylemişti."

Ha!

Dimitri: Bir sorum var hâlâ: Şimdi, Zeus yoksa Poseidon hâlâ onun kardeşi midir, değil midir?

Tasso: Valla Dimitri, sen ya aydınlanmış bir Budistsin ya da birkaç tahtan eksik.

VAROLUŞÇULUK

**Varoluş özden önce gelir. " Bu önermeye katılıyorsanız bir varoluşçusunuz demektir. Katılmıyorsanız varsınızdır*

ama özde yoksunuzdur.

Dimitri: Şimdi itiraf etmeliyim ki Tasso, bazen senin gibi olmayı diliyorum.

Tasso: Ama olabilirsin! Varoluşçu açıdan bakarsak sen tümüyle kendi-kendini yaratan bir varlıksın! Yani sen, yarattığınsın!

Dimitri: A, süper! Çünkü hep senin kadar uzun boylu olmak istemişimdir.

Varoluşçuluğu kavramak için önce yaşamın gerçek resminin sadece dıştan bakışla görülebileceğine yönelik felsefi bakış açısını, yani on dokuzuncu yüzyıldan Hegelci Mutlakçılık a bakmamız gerek. "En iyi komedinin büyük kısmı Hegelci Mutlak ile varoluşçu yabancılaşma arasındaki gerilimde bulunabilir," diyen komedyen

Hodney Dangerfield mıydı? Muhtemelen hayır. Ama bu tümceyi o etmiş olsaydı, şu klasik fıkrayı kastettiğini düşünebilirdik:

Adam, en iyi arkadaşının karısıyla yataktayken, arkadaşının arabasının sesini duyar. Derhal fırlayıp dolaba saklanır. Arkadaşı gelir ve ceketini asmak için dolabı açtığında adamı çırılçıplak bulur.

"Lenny. ne yapıyorsun burada?"

Lenny omuz silker;''E, herkes bir yerde olmalı."

Bu. varoluşçu bir soruya verilmiş Hegelci bir yanıttır. Koca, onca insan arasında neden LCnny'nin bu varoluşçu durumda — çıplak ve dolabında— bulunduğunu öğrenmek istemektedir. Ama Lenny, kendinden menkul nedenlerle farklı bir soruyu yanıtlamayı seçmiştir: "Neden btnsı. hiçbir yerde olmak yerine bir yerde olur?" Ancak Hegel gibi yüce bir Alman filozofuysanız anlamlı gelebilecek bir sorudur bu.

Georg Wi!helm Fncdrich Hegel, tarihin "Mutlak Ruh "un açığa çıkışı olduğunu ilen sürmüştür. Bir çağın ruhu (mesela 1^50'lerin konfortnizmı) kendi antitezini (ITO'ların hippi hareketini) üretmiştir vc ikisinin çarpışması yeni hır sentez (1970'lcrin Beatles tarzı saç kesimli Wall Street bankerleri misali "Plastik hippilerini") yaratmıştır.

Ve hu böyle sürekli bir tez/antıtcz/scntez *diyalektiği* şeklinde devam eder...

Hegel tarihin dışına sıçradığını ve "Bütüne" aşkın bir noktadan baktığını düşünmüştü. Bu bakış açısına "Mutlak" adını verdi. Oradan her şey epey iyi görünüyordu: Savaşlar? Alı tarafı diyalektikte bir uğrak... Salgınlar? Bir başka uğrak... Endişe? Endişeye mahal yok... Diyalektik devredeydi ve yapacak hiçbir şey yoktu. Sadece orada durmak ve manzaraya takılmak... Georg VVilhcIm Fncdrich Hegel tarihi Tann'nın seyrettiği yerden seyrettiği fikrindeydi!

Bette Midler'ın, dünyaya yükseklerden bir yerlerden baktığını ve her şeyin uyum içinde ve şahane gittiğini hayal ettiği şarkısı "From a

Distance"ı düşünün... Hegel işte bu mesafeden bakıyordu. Şarkı, bilindiği üzere, bizzat Tanrı'ntn Bette'nin omzu üzerinden bakıp manzaranın tümünü görmesiyle sona erer... Bette Midler'm Hegelci olduğu kimin aklına gelirdi?

Sıra Hegel'in çağdaşı Soren Kierkegaard'da. Bu adam feci kızgın: "Mutlak'm bakış açısından her şeyin gayet iyi olması ne fark eder?" diye soruyor. Bu, *var olan bireylerin* bakış açısı değildir ve olamaz. Varoluşçuluk işte bu saptamadan doğmuştur. Soren, "Ben Tanrı değilim," demiştir. "Ben, bir bireyim. Yukarıdan bakılınca her şeyin pek huzurlu görünmesi kimin umurunda? Ben burada, ortasındayım ve *endişeliyim.* Tehlike ve umutsuzluk *içindeyim. Ben*[1] den bahsediyorum. E, bana ne evrenin yuvarlanıp gidişi kaçınılmazsa? *Üstüme* yuvarlanıyor yahu!"

Yani eğer sizi dolabında bulan Kierkegaard size "Ne yapıyorsun burada?" derse, sakın ha "Herkes bir yerde olmalı," demeyin. Önerimiz, doğaçlamaya kaçın.

Yirminci yüzyıl Fransız filozofu Jean-Paul Sartre, Kierkegaard'm "bireyin ürkütücü yalıtılmışlığı" fikrini aldı ve bunun insani özgürlük ile sorumluluklarla bağını kurmaya girişti. Sarıre'ın "Varoluş özden önce gelir" deyişi insanların, mesela bir elbise askısınınki gibi önceden belirlenmiş bir özü bulunmadığı anlamına gelir. Yani bizler belirlenmemişizdir ve kendimizi yeniden yaratmakta özgürüzdür.

Sartre patlak gözlü, pek de yakışıklı sayılamayacak bir adamdı. Bu nedenle Sartre çağdaşı varoluşçu Albert Camus'un, onun insan özgürlüğü kavrayışını, "Heyhat, belli bir vaştan sonra her insan taşıdığı yüzün sorumluluğunu almalıdır," diyerek genişletmesine alınmış olabilir. İşin komiği, Camus de fazlasıyla Humphrey Boğan a benzerdi.

Kendimizi sadece sabit kimlikli nesneler olarak görürsek Olmayı (Büyük O ile) bırakırız. Ye kendimizi nesneler olarak görmenin

yollanndan biri toplumsal rollerle özdeşleşmektir. Bu kımliklcnmeye Sartre *mauvaisefoi*, yani kötü inanç der. Doğrusu pek iyi bir şey olduğu söylenemez.

Sartre, kafeteryadaki garsonu izler ve garson olmak, garsonmuş *gibi davranmaktır* sonucuna ulaşır. Yani garsonlar garson olmayı, garson taklidi yaparak öğrenirler. Garsonlar belli bir şekilde yürür, belli bir tavırla hareket eder, insanlarla ölçülü bir samimiyet kurarlar, vesaire. Bu durum, garson yaptığının sadece bir rol olduğunun farkında olduğu sürece bir sorun oluşturmaz. Ama gerçekten garson olduklarına inanan garsonlar tanırız. Özünde garson olduğuna inanan garsonlar! *Çok kötü inanç!*

Kimi fıkralar abartılı örnekler vasıtasıyla, hiç düşünmeden kendimizi toplumsal grubumuzun tavır ve değerleriyle tanımlayışımızla alay eder. Bu, yani *reductio ad absürdüm*/ kendi başına bir felsefi kumardır

Rcductio ad absürdüm, bir öncülü saçmalık noktasına taşıyıp, öyleyse zıddımn doğru olduğunu öne süren bir mantıksal kanıtlama biçimidir. Yakın dönemlerde ortalıkta dolanan *reduetio* tartışmalarından biri şudur: "Evlilik fikrini aynı cinsten birliktelikleri içerecek şekilde genişletirsek, insanlarla ornitorenklerin evlenmelerini onaylamamızı ne engelleyebilir?"

Aşağıdaki *reduetio* fıkrasındaysa, fıkranın kahramanı Solomon, bir grupla özdeşleşmenin doğasında bulunan kötü inanca yeni bir anlam katıyor:

Abraham ve Solomon, yürüyüşe çıkarlar. Bir Katolik kilisesinin önünden geçerlerken tabelada şu yazıyı okurlar: "Dinimize Geçen Herkese 1000 Dolar Veriyoruz." Solomon kiliseye girip neler döndüğünü öğrenmeye karar verir. Abraham ise dışarıda beklemeyi yeğler. Saatler geçtikten sonra nihayet Solomon kiliseden çıkar.

"E?" der Abraham, "ne oldu?"

"Din değiştirdim."

"Ciddi mi?" der Abraham. "Peki, bin doları aldın mı?"

“SrzYahudiler,” der Solomon hayretle, “paradan başka şey düşünmez misiniz yahu?”

(Siyaseten doğru davranmıyoruz; filozofuz biz. Buyurun, dava açın»)

Diğer yandan kendimizi, özgürlüğümüzde hiçbir kısıtlama göre İki dana, çayırda otlamaktadır. Biri, ötekine sorar:

“Bu deli dana hastalığına ne diyorsun?”

“Bana ne?” der diğeri.“Helikopterim ben.”

Varoluşçu filozoflar için hakiki kaygı —söylenişindeki acı tattan dolayı Almanca “angst” demeyi yeğlerler— tedavi ile icabına bakılacak patolojik bir semptom değildir. Hayır, söz konusu kaygı, bizzat insani varoluş koşullarımıza, yani ölümlülüğümüze, potansiyelimizi tümüyle gerçekleştiremeyişimize, anlamsızlık tehdidine verdiğimiz temel insani tepkidir. Sırf bu kadarı bile insana varoluşçu olacağıma Yeni Çağ filozofu olsaydım dedirtmeye yeter.

Varoluşçular, insanlık halinden geldiğini düşündükleri ölüm kaygısı gibi'“varoluşçu kaygılar” ile aşağıda Norman’ın çektiği sıradan sinirsel kaygı arasında ayrım yapmaya pek meraklıdır:

Norman, doktorun karşısına geçer geçmez sucuk gibi terlemeye başlar:“Doktor, benim karaciğer kesin hasta...” “Saçma,” der doktor. “Karaciğerinde sorun olsa anlayamazsın bile. Hiçbir rahatsızlık hissetmezdin bir kere.”

“Aynen, doktor,” der Norman.“Dediğim belirti bu zaten.”

^Yirminci yüzyıl Alman varoluşçusu Heidegger, böyle bir durumda “Sen buna kaygı mı diyorsun, Norman?” diye soracaktır. “Daha ne yaşadın? Ve ‘yaşamak’ derken sürekli ölümü düşünmeyi kastediyorum!” Heidegger, “İnsan varoluşu *ölüme-doğru-varlıkıır,”* diyecek kadar ileri gitmişti. Hakikaten, gerçek anlamda

yaşamak için ölümlülüğümüzle dürüstçe yüzleşmek veölümün gölgesi altında anlamlı hayatlar yaşama sorumluluğunu üstlenmeli. ölüm gerçeğini yadsıyarak bireysel kaygıdan ve bireyse! sorumluluktan kaçmaya çalışmamalıyız, diyordu.

Trafik kazasında can veren üç arkadaş Cennet kaptstnda yollanacakları yerlerin belirlenmesi için beklemektedir. B*vr* melek gelir ve tabutlarının başında aile ve dostlarının kendiler için neler söylediklerini duymayı arzu ettiklerini sorar.

"Umarım," der ilk adam, "herkes benim için iyi bir do*to[r] ve aile babasıydı der."

İkincisi,"Bir öğretmen olarak pek çok çocuğun hayatında önemli bir fark yarattığımı söylemelerini isterim " der.

"Bense binlerinin," der üçüncüsü," 'A, bakın, kımıldadı!V dediğini duymak isterim."

Heidegger için ölümün gölgesinde yaşamak sadece cesaret degildir; aynı zamanda gerçekten yaşamanın tek otantik yoludur çünkü sıramız her an gelebilir.

Bu karikatür özgürlüğümüzün sınırlannı anlatıyor. Bir insan mesela Yehova Şahidi olmayı düşünebilir, bu anlaşılabilir bir şeydir. Ama ördek olmayı anlamlı bir şekilde düşünebilir mi?

Bu karikatüre gömülü bir diğer varoluşçu bilmece var: "Kim sanıyor bu ördekler kendilerini?"

Adam, falcıya Cennet'in neye benzediğini sorar. Falcı kristal küresine bakar ve "Hım," der,"bir iyi bir de kötü haber görüyorum. İyi haber şu: Cennet'te hepsi birbirinden güzel birçok golf sahası var."

"Vay! Harika yahu! Kötü haber ne peki?"

"Sahalardan biri yarın sabah 08.00'de adınıza ayırtılmış."

Hâlâ inkâr aşamasında mısınız? Buyurun o zaman:

Ressam: Nasıl gidiyor benim resimler?

Galeri sahibi:Valla haberler hem iyi hem kötü... Dün bir adam geldi ve senin, ölümünden sonra eserleri büyük değer kazanacak ressamlardan olup olmadığını sordu. Kesinlikle öyle deyince tuttu, galeride ne kadar resmin varsa aldı.

Ressam: E, harika yahu! Kötü haber neymiş peki?

Galeri sahibi: Demin bahsettiğim adam, doktorundu.

Ancak ara sıra karşımıza ölüm hakkında, nihai kaygıya doğrudan bakıp kahkahayı basabilen fıkralann da çıktığını söylemeliyiz. Gilda Radner,[7] ölümcül safhada kanser teşhisi konduğunda, şu fıkrayı seyirci önünde anlatacak gücü bulmuştu kendinde mesela:

Onkolog, hastası olan kadına "Eh," der,"ne yazık ki artık yolun sonuna geldik... En fazla sekiz saatlik ömrünüz var... Gidin ve canınız ne istiyorsa onu yapın."

Kadın derhal evine gider, durumu eşine anlatır ve "Aşkım," der, "sabaha kadar sevişelim..."

Adam,"Hani bazen," di/e yanıtlar, "seks havamda değilim dersin ya… İşte ben de havamda değilim hiç."

"Ama lütfen," der kadın, "bu benim son arzum, hayatım."

"Cık," der gene adam."Hiç içimden gelmiyor."

"Yalvarırım!"

"Yok," der bu sefer adam, "senin için kolay tabii. Sabah kalkıp işe gidecek değilsin!"

Varoluşçuların ölüm kaygısıyla yüzleşme konusuna verdiği ağırlık, Dr. Elisabeth Kübler-Rossun[8] ölümü dürüstçe kabullenmeyi teşvik eden yirminci yüzyıl biyo-etik felsefesi üzerine kurulu bir mini-sanayiyi, yani ölüm sürecindekilere refakat anlamındaki *"hospice"* hareketini doğurmuştur.

MüşterirTavuğu nasıl hazırlıyorsunuz?

Aşçı: Özel bir yöntemimiz yok; öleceksiniz diyoruz, hepsi o.

Tasso: Ne gülüyorsun yahu? Ölüm kaygısından bahsediyoruz burada... Gülünecek bir konu değil bu.

Dimitri: İyi ama ölümden beter şeyler var.

Tasso: ölümden beter mi? Ne gibi?

Dimitri: Hiç PythagorasTa bütün gece sohbet etmeye kalkmadın sen, değil mi?

Dil Felsefesi

Eski Başkan Wiîliam Jefferson Clinton,

**Bu budur derken b u n u n ne olduğu, budan ne kastettiğinize bağlı, " dediğinde üil Felsefesi yapıyordu. Başka şeyler de yapıyordu belki.*

Dimitri: Nihayet ciğerini okumaya başladım, Tasso. Bu felsefe aslında sözcüklerle oynamaktan ibaret!

Tasso: Kesinlikle! Şimdi bir yerlere varmaya başladık işte! Dimitri: İtiraf ediyorsun yani? Felsefe sırf semantikten ibaret! Tasso: *Sırf* semantik ha? Ulan başka neyle felsefe yapacaksın? Homurtu ve kıkırtılarla mı?

GÜNDELİK DİL FELSEFESİ

Ludwig Wittgenstein ve Oxford Üniversitesi'ndeki takipçileri, yirminci yüzyıl ortalarında klasik felsefi meselelerin —özgür irade, Tann'nın varlığı, vesaire— sadece karışık ve kafa karıştırıcı dil kullanılarak sorulduğu için kafa karıştırıcı olduklarını öne sürdüler. Filozof sıfatıyla görevleri dilsel düğümleri çözmek, sorulan

yeniden kurmak ve bilmeceleri çözmek dışındaki diğer en iyi şeyi yapmak, yani bilmeceleri ortadan kaldırmaktı.

Örneğin Descartes on yedinci yüzyılda insanların bir zihin ve bir bedenden oluştuğunu ilan etmişti (zihin "makinedeki hayalet" gibi bir şeydi). Bunun ardından filozoflar bu hayalet ne mene bir şeydir diye kafa patlatmıştı. V/ittgenstein'ın Oxford'dan takipçisi Gilbert Ryle ise şöyle dedi: "Soru yanlış! Ne mene bir şey değildir çünkü bir şey değildir. Sözde zihinsel-olaylar hakkında konuşmalarımıza bakarsak sözcüklerimizin aslında davranışları betimlemede birer kestirme yol olduğunu görürüz. Davranışın geldiği söylenen yerden bahsederken 'yer' sözcüğünü atıverdiğimizde hiçbir şey yitmez." Hop, attık gitti!

Aşağıdaki fıkrada rol alan genç çiftinse sorunun çerçevesini değiştirmelerinin gerektiği gayet açıktır:

Yeni evli genç çift, yeni dairelerine taşınırlar ve salonlarındaki duvar kâğıdını değiştirmeye karar verirler. Salonu aynı büyüklükte olan komşularına başvururlar.

“Hanımefendi, acaba salonunuzu kaplatmak için kaç top duvar kâğıdı almıştınız?”

“Yedi.”

Bunun üzerine genç çift, en pahalısından yedi top duvar kâğıdı satın alır ve kaplama işine girişir. Ancak salonun duvarları dördüncü top bittiğinde tamamen kaplanır. Sinirlenen genç karı-koca derhal komşularının kapısını çalar:

“Dediğinizi yaptık ama üç top arttı!”

“Ha,” der komşu,“size de aynısı oldu demek.”

Şair Gertrude Stein ölüm döşeğindeyken sevgilisi Alice B. Toklaş kulağına eğilir ve fısıldar: “Yanıt ne, Gertrude?”

Stein yanıtlar: “Soru ne?”

VVîttgenstein, Batı felsefesindeki bütün hataların suçunu, “dil tarafından büyülenme” dediği şeyde buluyordu. Bundan kastettiği, sözcüklerin bizi kandınp “şeyleri” yanlış kategorilere sokmamıza yol açabileceğiydi. Felsefi soruların soruluşunda kullanılan cümlelerin dilbilgisel biçimleri tarafından aldatılıyorduk. Örneğin, Heidegger başyapıtı *Varlık ve Zamanda* “hiçlikti tuhaf bir şeyi gösteriyormuş gibi tartışmıştı. Aşağıda dilsel karışıklığa dair bir başka örnek var:

“İnşallah yüz yaşını görür, artı yaklaşık üç ay yaşarsın.”

“Sağol,arkadaşım... Da, üç ay nesi?”

“Aniden ölüvermeni istemem.”

Buradaki “arkadaşın” dilsel karışıklığa düştüğü fikrindeyseniz bir de şuna bakın:

Adam psikiyatra gider ve asla bir kız arkadaş edinemediğinden yakınır.

“E, şaşırmadım,” der psikiyatr. “Berbat kokuyorsunuz!" “İşim yüzünden,” diye yanıtlar beriki. “Sirkte çalışıyorum; fillerin

peşinden gidiyor ve dışkılarını temizliyorum. Ne kadar yıkansam gitmiyor koku."

"E, o zaman işinizi bırakıp başka işe girin,"

"Deli misiniz? Gösteri dünyasından ayrılayım mı yani?"

Burada adamcağız, kendi durumunda fil pisliği temizlemeyi de içeren "gösteri dünyası" tanımlamasının anlamını, aynı tanımlamanın spot ışıklarının altında bulunmanın her şeye değdiği imasını da içeren yan anlamlarıyla karıştırmaktadır.

Gündelik dil filozoflarına göre dilin birden fazla amacı vardır ve farklı bağlamlarda farklı kullanılır. Oxford filozoflarından John Austin, "Yemin ederim," demenin, "Boya yapıyorum," demekten çok farklı bir dilsel yerde durduğuna dikkat çeker. "Boya yapıyorum," demek, boya yapmakla aynı şey değilken, "Yemin ediyorum," demek yemin etmekle aynı şeydir. Bir dilsel çerçeveye uygun dili başka bir dilsel çerçeve içinde kullanmak felsefi karışıklıklara ve yapay bilmecelere yol açmaktadır — bu duruma felsefenin tarihi de denebilir.

Gündelik dil filozofları, asırlara dayanan Tanrı inancı tartışmalarının, meseleyi olgunun çerçevesine almaya kalkışmaktan doğduğunu düşünmüşlerdi. Dinsel dil, bambaşka bir dildir diyorlardı. Bazılarıysa dinsel dilin, sinema eleştirmenlerinin kullandığı türden bir değerlendirmeci dil olduğu fikrindeydiler. "Tanrı'ya inanıyorum," demek gerçekte sadece, "Beş üzerinden beş yıldız verdiğim bazı değerlere inanıyorum," demekti. Kimileriyse dinsel dilin duyguları ifade ettiği görüşündeydi: "Tanrı'ya inanıyorum," demek, "Evreni düşündüğümde tüylerim ürperiyor!" anlamına geliyordu. Bu alternatif dillerin hiçbiri sizi, "Tanrı'ya inanıyorum," diyerek düştüğünüz felsefi bataklığa sokmuyordu. Pof! işte bilmece çözüldü! Ve 2.500 yıllık din felsefesi, hop, at sepete!

James Bond'un milyarder düşmanı Goldfınger, konuğu Fransız işadamı Bay Fallaux ile yat gezisine çıkar. İlk akşam yemeğine oturduklarında adam kadeh kaldırır ve"Bon apetit!" der.

Bunun üzerine Goldfinger da kadehini kaldırır ve “Goldfinger!” der.

Günler geçer, her yemekte aynı kadeh kaldırma ve cümleler sarf edilir. Ancak yatın kaptanı sonunda dayanamaz ve Go!dfingera,“Bon apetit”nin Fransızca “Afiyet olsun!” demek olduğunu anlatır.

Utanan Goldfinger, hatasını affettirmek için sabırsızlıkla akşam yemeğini bekler. Nihayet sofraya oturduklarında, Bay Fallaux daha bir şey diyemeden Goldfinger kadehini kaldırır ve “Bon apetit!” der.

Bay Fallaux gülümser ve kadehini kaldırır:“Goldfinger!”

Karakterlerin farklı dertlerinin olduğu fıkralar, farklı dilsel çerçevelerin iletişimi nasıl batağa saplayabilecegine dair komik benzeştirmeler sunar:

Tommy günah çıkarmaya gider ve kabinde rahibe, “Bağışla beni baba, günah işledim,” der.“Yollu bir kadınla birlikte oldum” Rahip, “Sen misin,Tommy,” diye sorar.

“Evet Peder. Benim.”

“Kimle birlikte oldun,Tommy?”

“Söylemesem daha iyi. Peder...”

“Bndget miydi f’

“Hayır.”

Colleen?

“Hayr. Peder.”

“Megan mıydı, peki?”

~OC

“Peki. Tommy. Dört defa 'Babama', dört defa da Bakire Meryem* duası oku”

Tommy kiliseden çıkar, dışarıda bekleyen arkadaşı Pat, günah : çıkarmanın nasıl geçtiğini sorar.

“Şahane,” der Tommy. “Sekiz dua ile üç süper tüyo aldım.”

Bir sonraki fıkradaysa rahip kendi anlayış çerçevesine sıkışmıştır ve bir diğer çerçeve olasılığını görememektedir.

Adamın biri günah çıkarma kabinine girer.“Peder,” der,

“ben yetmiş beş yaşındayım ve dün gece iki tane yirmilik kızla seviştim. Hem de aynı anda.”

Rahip,“En son ne zaman günah çıkartmıştınız?” diye sorar.

»

“Hiç çıkartmadım, peder.Yahudi’yim ben.”

“E, o zaman ne diye bana söylüyorsun be adam?”

“Herkese söylüyorum!”

Cümlenin başka bir bağlama konduğunda tamamen farklı anlam taşımasına dayanan birçok fıkra vardır. Komikliği sağlayan bu iki bağlamın *sürtüşmesidir.*

Piyanistin çaldığı her şarkıdan sonra bahşiş toplayan maymun, yine bir şarkının sonunda bara sıçrar, gider ve barda oturan bir

adamın önündeki bardağın üstüne çömelip testislerini içkiye batırır.Adam sinirlenir, kalkar, piyanistin başına dikilir:

“Demin piyanonun üstünde duran maymun gelip taşaklarını viskime batırdı, biliyor musun?”

‘Hayır. Ama biraz mırıldanırsanız çıkartabilirim herhalde.”

Birçok fıkra, bizi bir dil çerçevesindeyken başka bir dil çerçevesinde bulunduğumuzu zannettirmek üzerine kurulmuştur:

“Şunlardan hangisi diğer ikisinden farklıdır: uçuk, bel soğukluğu, Cleveland’da apartman dairesi.”

“Kolay.Tabii ki daire...”

“Hayır,bel soğukluğu... Diğer ikisinden ömür boyu kurtulamazsın.”

Gündelik dil felsefesi sadece sözcük oyunlarından ibaret diye eleştirildi ama Wittgenstein, dilsel çerçevelerin karıştırılmasının ölümcül hatalara yol açacağında ısrarlıydı.

Adam, hastanede can çekişen arkadaşını ziyarete gider. Başucunda kederle oturduğu sırada arkadaşının durumu iyice kötüleşir ve birden çılgınca el hareketleriyle kalem-kâğıt istediğini belirtir. Bunun üzerine beriki ceplerini karıştırır ve bir kâğıt parçasıyla kalemini uzatır. Hasta son gücünü kullanarak bir şeyler karalar ve kâğıdı uzatırken son nefesini verir. Beriki en yakın arkadaşını kaybetmenin üzüntüsüyle notu hemen okuyamaz, cebine atar.

Ertesi gün, cenazeden sonra arkadaşının evine gider. Baş sağlığı konuşmaları sırasında cebine attığı notu anımsar, çıkartır ve herkese, arkadaşının ölmeden hemen önce son bir not yazdığını söyleyip kâğıt parçasını çıkarır.''Ben de henüz okumadım," der, "hepimize esin vereceğine eminim. İzninizle okumak istiyorum." Ve yüksek sesle okur:"Oksijen borusunun üstüne oturuyorsun!"

Dilin hassas kullanımına dayanan bir felsefe hareketinin onca toplum arasında dilsel karışıklığa çok açık olan Ingilizlerden çıkması da aynca ironiktir!

Bu karikatürde Wittgenstein ile klasik inci kolyesinden tanıyabileceğimiz gelenekçi bir filozofun tartışmasını görüyoruz. Gelenekçinin "I love you" ile "I love ya" ifadeleri arasında ayrım görmediğine dikkat ediniz.

Oysa Wittgenstein, bir sözcüğün anlamının kullanılışıyla belirlendiğini izah etmeye kalkacaktır. Çünkü MI love you" ve "l love ya" ifadeleri gündelik dilde farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Farklı anlamları, dolayısıyla farklı toplumsal açılımları vardır.

Geçtiğimiz elli küsur yıl içinde felsefe gittikçe teknikleşti. Tanrı'nın varlığı gibi kapsamlı meselelerle daha az ilgilenirken. Esas olarak ise mantıksal ve dilsel açıklık meselelerine odaklanmaya başladı. İsim vermeye gerek yok ama işbu filozofların bir kısmı işin dibine kadar indi, mesela kafayı özel isimlerin ne tür anlamları bulunabileceğine takan yakın dönem filozofları gibi... Bertrand Russell'a göre isimler

aslında kısaltılmış betimlemelerdi. Örneğin, “Michael Jackson,” adı, “tuhaf burun estetikli, pembe tenli şarkıcı” tarifinin kestirme söylenişiydi...

“Saul Kripke” adıyla maruf çağdaş filozof içinse birey adlarının hiçbir betimleyici yönü yoktu. Kripke’ye göre özel isimler “katı belirleyiciler”di (gündelik dille, etiketler) ve adlandırdıkları kişi veya şeylerle tek bağlantıları tarihsel aktarım zinciriydi.

Gösteri dünyasına atılan Myron Feldstein, adını değiştirip Frank Williamson adını alır. Broadvvay’de müthiş bir başrol kapmasını kutlamak için dairesinde parti verir. Partiye annesini de çağırmıştır ama kadın gelmemiştir.

Ertesi sabah çıkarken annesinin apartman girişinde oturduğunu görür.“Anne?” der,“ne işin var burada? Niye dün akşam gelmedin partime?”

“Daireni bulamadım.”

“E, kapıcıya sorsaydın ya?”

“Ay oğlum, soracaktım ama adını hatırlayamadım!”

Frank veya annesinin bildiği adıyla Myron, “Myron” adının tarihsel aktarım zincirini bozmuştu.

Aşağıdaki fıkrada Russell’ın mı yoksa Kripke’nin mi isimler tezi devrededir?

Deniz kazasından kurtulan adam yüzerek bir ıssız adaya ulaşır. Birkaç gün sonraysa bir başkasının adaya yüzdüğünü görür. Sevinçle geleni karşılamaya koşar ve sürpriz!

Bu seferki kazazede Halle Berry’dir. Çok geçmeden birbirlerine tutulurlar; haftalar boyunca çılgınca sevişir, büyük bir aşk yaşarlar. Derken bir gün adam,“Bana bir iyilik yapar mısın aşkım?" diye sorar.

“Ne istersen," der Halle Berry.

“Harika. O zaman saçını kısacık kessem ve sanaTed desem..."

“Niye ama?”

“İstiyorum işte... Lütfen, ne olur,lütfen!”

“Peki."

Aynı akşam, saçları kısacık Halle Berry, adamla kumsalda el ele yürüyüşe çıkar. Adam birden elini bırakır ve kolunu kadının omzuna atar,“Ted," der,“kimi götürüyorum, valla söylesem inanmazsın."

BULANIKLIK FELSEFESİ

Çağdaş, teknik ve dilsel kavramlardan biri de “muğlaklık” gibi banal bir adla anılır. “Muğlaklık”, “bulanık mantıkçılar” adıyla tanınan filozoflar tarafından, sadece mutlak doğru veya yanlış yerine “birden ona kadar gerçeklik-değeri taşımak” niteliğini betimlemede kullanılır. Örneğin, “Şu adam keldir” tanımı Michael Jordan’dan Matt Lauera[9] kadar birçok kişiye gönderimde bulunmak üzere kullanılabilir. Ama Matt'in bakış açısından fazlasıyla muğlâktır.

Bazı filozoflar muğlaklığı dilin yaygın bir kusuru olarak görmüş ve devre dışı bırakmak için matematik gibi yapay dillerin kurulmasını savunmuştur.

Aşağıdaki fıkrada bekçi, muğlâk bir doğal dille dakik matematik dilini karıştırmaya çabalamaktadır. Sonuçlarsa tahmin edilebileceği gibidir:

Doğa Tarihi Müzesi’ni gezen birkaç turist hayranlıkla dinozor kemiklerine bakmaktadır. İçlerinden birisi, müze bekçisine döner:“Kaç yaşında bu kemikler acaba?"

“Üç milyon dört yıl, altı ay."

“Müthiş,” der turist “Nasıl böyle tamı tamına bilebiliyorsunuz?"

“Eh," der bekçi, “ben işe dört yıl altı ay önce başladığımda bu kemikler üç milyon yaşındaydı."

VVilliam James, düşünme yelpazesini “sert akıih”dan “yuınuşak akıllıya doğru bir sıralama içinde betimlemişti. Muğlâk, belirsiz doğal dili benimseyen daha “yumuşak akıllı” filozofların matematik

karşısında bir avantajları vardır: Kımıldayacak daha çok yer bırakırlar bizlere...

Seksen yaşında bir kadın huzurevindeki erkekler salonuna dalar. Sıkılı yumruğunu havaya kaldırır ve bağırır:"Elimde ne olduğunu tahmin eden bu gece benimle yatabilir!"

Arkalardan bir ihtiyar bağırır:"Fil!"

Kadın bir an duraklar ve "Bildin!" der.

"Sert akıllı" filozoflar da bu kadıncağıza biraz kımıldama yen bırakabilirler, ama kesinliğin önemli olduğu örnekler vermekten ve doğal dillerdeki belirsizliklerin felaketlere yol açabileceğine dikkat çekmekten de geri kalmazlar. Mesela aşağıdaki fıkradaki felaketin yapay bir dille önlenmesi mümkün olabilirdi:

Acil Yardım santralindeki operatör telefona yanıt verir. Karşısındaki adam bir avcıdır ve paniğe kapılmıştır; "Ormanda kanlar içinde birisini buldum. Ölmüş galiba... Ne yapmalıyım?" Operatör, "Lütfen önce sakin olunuz," der. "telefonu bırakın ve şahsın öldüğünden emin olun."

Bir sessizlik olur ve ardından bir silah sesi duyulur. Avcı telefonu bir daha alır:"Tamamdır. Şimdi ne yapacağım?"

Yaşanmış bir olay:

BBCde veri destek elemanı ilanına başvuran Guy Goma, iş görüşmesi için çağrılmayı beklemektedir. Bu sırada program yapımcılarından birisi bekleme odasına girer ve "Guy . Kewney siz misiniz?" diye sorar.

İngilizceyi yeni sökmekte olan Kongolu Bay Goma, heyecanla, "Evet," der.

Yapımcı adamcağızı stüdyoya sokar; burada sunucu, Apple Bilgisayar firmasına Apple Corps plak şirketinin açtığı tescilli marka davası konusunda görüşüne başvuracağı uzmanı beklemektedir. Sunucu Bay Goma'ya, "Bugünkü karar sizi şaşırtü mı?" diye sorar.

Paniğe kapılan Bay Goma, elinden gelen en iyi yanıtı vermeyi dener: "Bu karara çok şaşırdım çünkü bana sorulmasını hiç

beklemiyordum," der.

"Büyük sürpriz, öyle mi?"

"Kesinlikle."

Bunun ardından sunucu, mahkemeden çıkan kararın daha fazla insanın internetten müzik indirmeye yöneltip yöneltmeyeceğini sorar ve Bay Goma, gelecekte çok daha fazla insanın bunu yapacağını belirtir.

Sunucunun görüşleri için teşekkür etmesi üzerineyse, "Ben size teşekkür ederim!" der.

Dimitri: Mesele şimdi anlaşıldı.

Tasso: Neymiş anlaşılan?

Dimitri: Sen benim "espri" dediğim herşeye "felsefe" diyormuşsun.

TOPLUM VE SİYASET FELSEFESİ

Toplum ve siyaset felsefesi, toplumdaki adalet meseleleriyle uğraşır. Hükümetler neden lazımdır bize? Mallar nasılpaylaştırılmalıdır? Adil bir toplumsal sistemi nasıl kurabiliriz? Bir zamanlar bu tür meseleler en güçlünün elindeki kemiği diğerlerinin kafasına indirmesiyle hallediliyordu ama toplum ve siyaset felsefesiyle geçen asırların sonunda insanlık füzelerin daha etkili olduğunu öğrendi.

Dimitri: Valla istersen morarana kadar felsefe konuşabiliriz ama iş yaşamın itiş kakışına geldiğinde, gerçekte tek istediğim başımı sokacak bir dam, bir koyun, bir de üç öğün yemektir benim...

(Tasso, Dimitri'yi itekler.)

Dimitri: E, ne bu şimdi ya!

Tasso: Canım istediğinde seni veya başkalarını itip kakmamı ne engelleyecek?

Dimitri: Devlet muhafızları tabii!

TASSO: iyi de onlar ne yapacaklarını ve niçin yapacaklarını nereden biliyorlar?

DİMİTRİ: Zeus aşkına! Yine felsefeye döndük, değil mi?

Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau gibi on yedi ve on sekizinci yüzyıl siyaset filozoftan, doğal durumunun alt üst oluşlan içinde yaşayan insanın hissettiği güvensizlik karşısında devlet oluşturmasının ardında yatan itkileri incelediler. Ancak onlar sadece doğadaki vahşi hayvanların yarattığı tehlikelerden bahsetmiyorlardı; yasasızlıktan, iki yönlü trafiğin risklerinden, gürültücü komşulardan, eş kaptırmaktan ve benzerlerinden de bahsediyorlardı. Tüm bu sıkıntılar insanları egemen devletler şeklinde örgütlenmeye yöneltmişti. Bireysel özgürlüğe konan sınırlar, devletin yararlanna karşılık ödenen bir bedel olarak kabul ediliyordu.

Bir yaban tavşanı yakalanır, Ulusal Sağlık Enstitüsü laboratuarlarına götürülür ve aynı kafese konduğu, laboratuarda doğup büyümüş bir başka tavşanla arkadaşlık kurar.

Bir gece kafesin iyi kapatılmadığını gören yaban tavşanı kaçmaya karar verir. Laboratuar tavşanını da davet eder. Beriki, daha önce hiç laboratuar dışına çıkmadığından önce tereddüt eder ama sonra kabullenir ve birlikte kaçarlar.

Kurtulmalarının ardından yaban tavşanı, "Seni şimdi üçüncü en şahane yere götüreceğim," der ve laboratuar tavşanını bir bhana tarlasına götürür.

Tıka basa yedikten sonra yaban tavşanı,''Haydi, şimdi ikinci en şahane yere gidiyoruz," der. Bir süre sonra bir havuç bahçesindedirler.Yine tıka basa yerler.

Yaban tavşanı,''Sıra geldi en şahane yere gitmeye," der ve çok geçmeden dişilerle dolu bir tavşan kolonisine ulaşırlar. Cennet gibidir; sabaha kadar sevişirler...

Şafak sökerken laboratuar tavşanı, laboratuara dönmesinin gerektiğini söyler.

“Neden?” der yaban tavşanı hayretle. “Sana üçüncü, ikinci ve en şahane yerleri gösterdim... Niye laboratuara dönmek istiyorsun?”

Laboratuar tavşanı sıkıntıyla bakar:“Bir sigara yakmazsam delireceğim çünkü!”

Örgütlü toplumun faydalan!

Hobbes devletsiz insan yaşamının neye benzeyeceğini anlatırken, doğal durum içindeki insanı şu sözlerle betimler: “Yapayalnız, zavallı, kötücül, gaddar ve kısa ömürlü.” Bildiğimiz kadanyla Hobbes öyle komiklik meraklısı değildi ama tıpkı kaldığı otelde yediklerinden yakınırken, “soğuktu, iyi pişmemişti, tiksindiriciydi ve, ve... porsiyonlar çok küçüktü,” diyen kadın örneğindeki gibi, listelerin sonuna “zınk” diye kayayı dayamanın komik bir yanı hep vardır.

insan doğasının, Hobbes’un öngörmediği yüzlerinden biriyse doğal duruma dahil olan aşktı —birçok kişinin kendi içlerindeki yabaniyi keşfetme peşine düştüğü günümüzde bunun önemini görmezden gelmek mümkün değildir.

Trudy ve Josephine, Avustralya kırsallarında safariye çıkar.

Bir gece çadırda uyurlarken aniden bir aborjin çıkagelir veTrudy’yi omzuna vurduğu gibi ormana kaldınr. Safariye katılanlar Trudy’yi ertesi sabah bir ağacın dibinde baygın bulur, derhal en yakın hastaneye yetiştirirler, Josephine, ertesi sabah arkadaşını ziyarete gider.

“Ah, tatlım, kendini berbat hissettiğine eminim.”

“Ya ne olacaktı? Şu hale bak! Yirmi dört saatten fazla geçti, ne çiçek yolladı ne de kart! Aramadı bile!”

Güç Eşİttİr Hak

Prens'in yazarı Niccolö Machiavelli, Rönesans prenslerine kabul görmüş erdem standartlarını boş verip “gerektiğinde kötülüğe başvurmayı” öğütlemesinden dolayı aynı zamanda modern devlet

aygıtının babası da sayılır. Devletten daha yüksek otorite tanımadığından Machiavelli'nin prenslere tavsiyesi, tabii ki, "Makyivalist olun!" olacaktı. Machiavelli, erdem ölçütünün prensin siyasal anlamda hayatta kalması için ne gerekiyorsa o olduğunu da açıkça söylemişti: Prens için korkulmak sevilmekten daha hayırlı olabilirdi ama iktidarını tehlikeye sokabileceği için nefret edilmekten de kaçınmalıydı. En iyisi, namuslu görünürken iktidarı acımasızca kullanmaktı...

Bir kadın, bir adama, kendisine domuz dediği için hakaret davası açmıştır. Adam suçlu bulunur ve tazminat ödemeye mahkûm edilir. Dava bitiminde adam yargıca,''Yani ben artık Bayan Harding'e domuz diyemeyecek miyim?" diye sorar.

"Öyle," der yargıç.

"Peki, bir domuza Bayan Harding diyebilir miyim?"

"Tabii," der yargıç, "herhangi bir domuza Bayan Harding diyebilirsiniz."

Adam bunun üzerine Bayan Harding'e bakar, "İyi günler dilerim, Bayan Harding," der.

Makyavelist aldatmaca fıkralarda her daim yer bulmuştur. Yakalanmayacağımızdan emin olmak, hepimiz için baştan çıkarıcı' dır.

Adamın birisi kumarda 100.000 dolar kazanır ve kimsenin bilmesini istemediğinden, tutup parayı bahçesine gömer. Ertesi sabah kalkar, parasını gömdüğü yere gider ve koca bir delikle karşılaşır. Delikten komşusunun evine giden ayak izlerini görür. Komşusu sağır ve dilsiz olduğu ve sadece işaret diliyle iletişim kurabildiği için sokağın diğer ucunda oturan profesörden yardım ister.Tabancasını alır ve profesörle birlikte sağır-dilsiz komşunun kapısına dayanırlar. Komşu kapıyı açtığı anda adam tabancasını çeker ve profesöre, "Söyle şuna, paramı geri vermezse vuracağım!" der.

Profesör söyleneni işaret diliyle aktarır. Komşuysa korkar ve yine işaret diliyle parayı kendi bahçesindeki kiraz ağacının dibine gömdüğünü söyler.

Profesör adama döner, "Söylemiyor," der, "ölürüm daha iyi, diyor."

Machiavelli'nin ölüm cezasını desteklemesi şaşırtıcı değildir çünkü fıkrince merhametli görünmektense acımasız görünmek, prensin yararınadır. Bir başka deyişle, o "Ûlüm cezası, bir daha asla Yine mi sen?* demek zorunda kalmamaktır," diyen kötümser alaycıyla aynı düşüncededir.

Görünüşte —hatta zihnimizde bile— ne kadar namuslu görünürsek görünelim, Machiavelli'ye göre hepimiz özde Makyavelistizdır

Bayan Parker jüri görevine çağrılır fakat idam cezasına inanmadığını belirterek görevden affını ister. Savcı,"Ama bayan," der,"bu bir cinayet davası değil. Basit bir hukuk davası... Kadının biri, doğum gününde banyoyu yenileteceği sözüne rağmen parayı kumara yatıran eski kocasını dava ediyor..." "Ha, iyi..." der Bayan Parker."Ben galiba idam cezasını yanlış anlamışım."

Fakat bir dakika! Kim kimle dalga geçiyor? Dalga geçilen biz olabilir miyiz acaba? Bugün bazı tarihçiler Machiavelli'nin bir tür ters-Makyavelizm uygulayarak damarımıza basmaya çabaladığını, esasen bildik erdemlerden yana dururken kötülük yanlısıymış gibi göründüğünü düşünüyorlar. Yoksa Machiavelli aslında despotizmi mi eleştiriyordu? Pulitzer ödüllü tarihçi Garrett Mattingly, "Prens: Siyasi Bilim mi yoksa Siyasi Satir mi?" başlıklı denemesinde, Machiavelli'nin haksız yere suçlandığını söyler: "Bu küçük kitabın hükümet üzerine ciddi, bilimsel bir eser olmayı amaçladığı fikri, Machiavelli'nin hayatı, yazdıkları ve dönemin tarihiyle ilgili bildiğimiz her şeyle çelişiyor."

Bir başka deyişle Mattingly, Machiavelli'nin kurt postuna bürünmüş kuzu olduğunu öne sürüyordu...

işte size onlarca yıldır milletin aklını karıştırmış bir bilmece:

Oğlunun feci bir bisiklet kazası geçirdiğini gören baba hemen davranır, çocuğu kaptığı gibi arabaya atlar ve soluğu acil servis girişinde alır. Oğlan acil ameliyata alınırken ameliyata girecek cerrah, "Aman Tan rı'm! Bu benim oğlum!" diye bağırır.

Bu nasıl olabilir?

E, ne var bunda? Cerrah elbette oğlanın annesidir.

Günümüzde bu bilmece Rush Limbaugh nun[10] bile kafasını karıştırmaz çünkü kadın cerrah sayısı hızla erkek cerrah sayısına yaklaşmaktadır. Ve bu durum, yirminci yüzyılın son yansındaki feminist felsefenin gücü sayesinde gerçekleşmiştir.

BBC'nin dinleyicileri arasında yaptığı dünyanın en büyük filozofu konulu ankette ilk yirmiye hiçbir kadın girememişti (Kari Marx birinci gelmişti). Dünyanın pek çok bölgesinden kadın akademisyen ve biliminsanı bu durum karşısında öfkelendi. Yeni-Flatoncu Yunan filozof Hypatia neden yoktu? Ya da ortaçağ denemecisi Bingen'li Hildegard? Neden on ikinci yüzyıldan Heloise dışlanırken, ondan en az onun kendisinden öğrendiği kadar şey öğrenmiş Abelard oy alabiliyordu (ilk yirmiye girememişti gerçi)? Peki, ya on yedinci yüz yıldan proto-feminist Marıy Astell neredeydi? Ya modern çağın büyük isimleri Ayn Rand, İris Murdoch ve Hannah Arendt neden yoktu?

Eğitimli kitlenin bu büyük filozoflara ilişkin cehaletinin nedeni Akademik dünyanın şovenizmi miydi? Yoksa esas suçlanması gerekenler, dönemlerinde bu müthiş kadınlan ciddiye almamış domuzlar mıydı?

Feminist felsefenin gerçek başlangıcı on sekizinci yüzyıla ve Mary Wollstonecraft'ın yeni bir tohum atan (doğuran mı demeli?) çalışması *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi'ne* dayanır. Wollstonecraft bu eserinde, kadınlar için düşük bir eğitim sistemi öneren Jean-Jacques Rousseau'ya yüklenmiştir.

Feminizm yirminci yüzyılda filozof (ve Jean-Paul Sartre'ın hayat arkadaşı) Simone de Beauvoir'ın *ikinci Cins* adlı eserinin yayınlanmasıyla varoluşçu bir yeniden yorumlanma yaşamıştır. Simone de Beauvoir, özsel kadınlık diye bir şey olmadığını, bunun kadınlara erkeklerin zorla giydirdiği bir deli gömleği olduğunu öne sürüyordu. Kadınlar, kadın olmanın kendilerine ait yorumunu yaratmakta özgürdüler.

Ama kadınlık kavramı ne kadar esnektir? Doğuştan gelme üreme organlarımızın cinsiyetimizle hiç mi ilgisi yoktur? Post-de Beauvoir feministlerinin bazılarına göre, cinsel açıdan boş bir sayfa olarak doganz, cinsiyetimizi daha sonra toplum ve ebeveynlerimiz eliyle kazanırız.

Bu günlerdeyse cinsiyete dayalı rolleri öğrenmek gittikçe karmaşıklaşmaktadır:

İki erkek eşcinsel bir köşede dikilmiş sohbet ederken

yanlarından muazzam albenili bir sarışın kadın geçer. İkili kadının arkasından bakarken bir tanesi iç çeker, "Böyle zamanlarda" der,"lezbiyen olsaydım keşke diyorum."

Peki, geleneksel cinsiyet rolleri, kadınları aşağıda tutmak için erkekler tarafından icat edilmiş toplumsal yapılardan mı ibarettir? Yoksa bu roller biyolojik yoldan mı belirlenir? Bu bilmece filozoflarla psikologları bölmeye devam etmektedir. Kimi derin düşünür, tümüyle biyolojik yoldan belirlenen farklılıklar tarafmdadır. Örneğin Freud, "anatomi kaderdir" derken, kadın bedeninin yapısının kadının toplumdaki rolünü belirlediğini söyleyen ideolojik bir savı kullanmıştı. Tabii ütüyü kadınların yapması gereğini hangi anatomik özelliğe bağladığını bilemiyoruz. Bir diğer biyolojik-belirlemeci. Dave Barry[11] ise bir kadının aynı anda tehlikede olan bir çocuk ile beysbol maçında üzerine gelen topu yakalamak arasmda seçim yapmak durumunda kaldığında. "base"de bekleyen birinin

bulunup bulunmadığına bile bakmadan çocuğa koşacağını vurgulamıştır.

Birde, "Erkekler de mi biyolojik açıdan belirlenir?" sorusu var. Örneğin erkeklerin eş seçerken ilkel ölçütlere başvurmaları anatomik yapılarının bir sonucu mudur?

Adam, uç kadınla birden görüşmekte ve hangisiyle evleneceğine karar vermeye çabalamaktadır. Parayla ne yapacaklarını görmek için üçüne de beşer bin dolar verir.

Birinci kadın baştan aşağı değişime girer; güzellik salonuna gider, saç, cilt bakımı, manikür, vesaire yaponr ve yeni gıysSer

satın alır. Adama, ona daha çekici görünmek istediğini çünkü onu çok sevdiğini söyler.

İkinci kadınsa adama armağanlar alır: yeni bir golf takımı, bilgisayarı için aksesuarlar ve pahalı giysiler... Adama bütün parasını onun için harcadığını çünkü onu çok sevdiğini söyler.

Üçüncü kadınsa parayı borsaya yatırır ve beş bin doları misliyle kazanır. Beş bini geri verir ve kalanla ortak bir hesap açtırır. Adama, geleceğimize yatırım yapıyorum çünkü seni çok seviyorum, der.

Soru: Adam hangisini seçer?

Yanıt En iri göğüslü olanı elbette!

Sin av Sorusu

Yukandaki anti-feminist bir fıkra mıdır yoksa bir anti-şovenist-domuz fıkrası mı? [12]

Âdem hiç düşünmeden, "Ayakta işemek ha!" diye atlar, "şahane! Ben onu istiyorum!"

"Tamam," der Tanrı. "O senin olsun. Havva, diğeri de senin o zaman"

"Neymiş o peki?"

"Çoklu-orgazm."

Feminizm, oy haklan, tecavüz kurbanını korumaya yönelik yasalar, iş yerinde daha iyi muamele görme ve tazminat gibi birçok

toplumsal ve siyasal sonuca yol açtı. Yakın dönemdeyse feminizmin bir başka yan ürünü, erkek tepkisi ortaya çıktı ve bu tepkiden yeni bir kategori doğdu: siyaseten yanlış[13] espriler.

Feminizmle dalga geçmeye kalkan her fıkra ve espriye siyaseten yanlış yaftası yapıştırıvermek espriye yeni bir boyut katmaktadır: 'Tamam, bu fıkranın kabul görmüş liberal felsefeye ters düştüğünü biliyorum ama ne? Hiç mi eglenemeyecegiz artık?" Espri sahibi, fıkrasının altına bu katmanı ekleyerek saygısızca hakaret hamlesine kalkmaktadır. Bu yol, izleyen fıkradaki gibi hem şakayı daha gülünç kılmakta hem de anlatan için toplumsal anlamda daha büyük tehlike arz etmektedir:

Atlantik okyanusu üzerinde uçan uçak, sürekli hava boşluklarına düşmekte, çılgınca sarsılmaktadır. Derken kanada bir yıldırım isabet eder ve işler iyice kötüye gitmeye başlar.

Yolcular arasındaki bir kadın herkesten daha beter paniğe kapılır. Ayağa fırlar ve "Bu genç yaşta ölmek istemiyorum!" diye bağırmaya başlar."Eğer öleceksem, son anlarımın unutulmaz olmasını isterim! Bugüne dek kimse kendimi gerçek bir kadın gibi hissetmemi sağlamadı benim! Yetti canıma! Bu uçakta bana kendimi gerçek bir kadın gibi hissettirecek kimse yok mu?"

Bir anda herkes susar.Tehlike unutulmuş, tüm gözler ve dikkatler kadına çevrilmiştir. Derken en arka koltuktan iri yarı, simsiyah saçlı bir adam ayağa kalkar ve gömleğinin düğmelerini açmaya başlayarak kadına doğru yürür.

Kimse kıpırdamaz. Adama yaklaşırken kadını heyecan sarar. Adam gömleğini çıkarır. Kasları göz kamaştırıcıdır. Kadının yanına varır, gömleği uzatır:"Ütüle şunu!"

Siyaseten yanlış şakalar fırtınasıysa yepyeni bir türe giden yolu açtı: tipik, klasik şoven anlayışla başlayıp sonuna ani manevralar eklenmiş fıkralar.

Canları sıkılan iki krupiye, zar altılan masanın başında sohbet etmektedir. Son derece çekici bir sarışın gelir ve tek atış için 25.000 dolar koyar.“Umarım rahatsız olmazsınız ama çırılçıplakken kendimi çok daha şanslı hissederim ben,” der ve soyunmaya başlar. Çırılçıplak kaldığında zarları alır, avucunda çalkalarken, “Haydi, yavrum, anneciğe giysi lazım,” der ve atar. Zarlar durduğu anda da sevinçle haykırarak zıplamaya başlar:“EVET! EVET! KAZANDIM!” Krupiyelere sarılır, kazandığını alır ve elbisesini toplayıp gider. Krupiyeler şaşkınlıkla birbirlerine bakarlar.

“Kaç attı?

“Ne bileyim? Sen bakıyorsun sandım!”

Ahlâki ders: tüm sarışınlar aptal değildir ama tüm erkekler erkektir.

Neofeminist tarzdan bir örnek daha:

Uçakta sarışın bir kadınla bir avukat yan yana düşer.

Avukat vakit geçirmek için kimin genel kültürü daha iyi oyunu oynamayı teklif eder. Kadın aldırmaz. Bunun üzerine, “Her bilemediğiniz soru için siz bana beş dolar verin, ben her bilemediğim sorunuz için size elli dolar vereyim/’ der. Kadın kabul eder.

“Peki.” der avukat,‘‘Dünyanın güneşe uzaklığı ne kadardır?”

Kadın yanıt vermez, çantasından çıkardığı beş doları uzatır. Sıra ondadır:

“Dağa üç ayakla tırmanıp dört ayakla inen nedir?”

Avukat düşünür, düşünür ama bulamaz. Elli dolar çıkarıp kadına uzatır. Sarışın, tek söz etmeden parayı çantasına koyar.

Avukat,“Dur bîr dakika,” der. “Yanıt neydi?”

Kadın avukata beş dolar uzatır.

Adam bankaya girer ve altı aylığına 200 dolar kredi almak istediğini söyler. Kredi görevlisi, nasıl bir teminat vereceğini sorar.“Bir Rolls Royce’um var,” der adam.“İşte anahtarları. Borcumu ödeyene kadar sizde kalsın.”

Altı ay sonra adam bankaya gelir, 200 doları ve 10 dolarlık faizini ödeyip arabasını geri alır. Kredi memuru şaşkındır: "Beyefendi," der,"affedersiniz ama Rolls Royce sahibi birisi ne demeye 200 dolar krediye gereksinim duysun, merak ectim doğrusu."

Altı aylığına Avrupa'ya gitmem gerekti," der adam."Rolls Royce umu 10 dolara altı aylığına başka nereye bırakabilirdim?"

Kapitalist teoride ekonomiyi düzenleyen "pazar disiplini"dir. Omegin sıkı envanter kontrolü, iş hayatında rekabet avantajı yaratmaktadır:

Muhabir: Kısa sürede muazzam bir servet kazandınız. Nasıl? Milyoner:Tüm paramı posta güvercini işinden kazandım. Muhabir: Öyle mi? Müthiş doğrusu. Kaç güvercin sattınız acaba?

Milyoner: Sadece bir tane. Her seferinde geri geldi.

Kapitalizm gelişirken, ekonomi felsefeleri peşinden koşturmak durumunda kaldı. Piyasadaki icat ve keşifler ne Adam Smith'in ne diğer klasik ekonomi filozoflarının önceden hayal edebildiği kırmaşık yapılanmalara vardı. Örneğin sağlık sigortası, alıcının parasının karşılığını almamasının çıkarma olduğu yepyeni bir *bağlam* yarattı. Klasik piyasa yasalarının pek *işlemediği bu* icatlardan biri de eşya piyangosudur:

Adam, yaşlı çiftçinin eşeğini 100 dolara alır. Çiftçi eşeği bir gün sonra teslim edeceğini söyler. Ertesi gün çiftçi adamın evine gelir,"Üzgünüm," der, "haberler kötü. Eşek maalesef sizlere ömür."

Adam kamyonetin arkasına bakar,"E, iyi," der,"paramı geri ver o zaman."

"Verememe," der çiftçi."Harcadım bile."

"Hım. O halde eşeği indir."

"Ne yapacaksın ölü eşeği?"

"Piyangoda satacağım."

"Piyangoyla ölmüş eşek mi satacaksın yani? Mümkün değil." "Elbette mümkün. Öldüğünü söylemeyeceğim."

Aradan bir ay geçer, çiftçi yolda adama rastlar.“E,” der,“ne yaptın bizim ölü eşeği?”

“Dedim ya, piyangoyla sattım. İki dolardan beş yüz bilet sattım ve toplamda 898 dolar kâr ettim.”

“Kimse şikâyet etmedi mi yani?”

“Sadece kazanan etti. Ona da parasını iade ettim.”

Klasik ekonomistler bizim bugün “gizli değer” dediğimiz şeye (örneğin ev kadınlarının karşılıksız kalan emekleri) de pek dikkat etmemişti. Gizli değer kavramını şu fıkrayla daha açık anlayabileceğinizi düşünüyoruz:

Ünlü bir sanat eserleri koleksiyoncusu, bir gün sokakta yürürken bir dükkânın önünde, bir tastan süt içen bir kedi görür. Bir anda gözleri fal taşı gibi açılır: tasın çok değerli olduğunu bir bakışta anlamıştır. Derhal dükkâna girer ve dükkân sahibine kediyi iki dolara satın almak istediğini söyler.

Dükkân sahibi,“Kusura bakmayın,” der,“kedi satılık değil” “Ama lütfen,” der koleksiyoncu, “evime fareler dadandı. Tamam, yirmi dolar vereyim.”

“Peki,” der dükkân sahibi, çıkar, kediyi kucağına alıp koleksiyoncuya uzatır,“buyurun.”

“Şey,” der koleksiyoncu, “yirmi dolar vermişken, acaba diyorum, tasını da alabilir miyim? Hani hayvancağız sütünü bundan içmeye alışmıştır diye...”

“Valla kusura bakmayın beyefendi,” der dükkân sahibi.“0 tas bana uğurlu geliyor. Sayesinde bu hafta otuz sekiz sokak kedisi sattım.”

Adam Smith’in dizginlenmeyen kapitalizmin tekellerin büyümesi gibi bazı tehlikelerini görebildiğini söylememek haksızlık olur. Ama kapitalizmin doğasındaki kaçınılmaz mal dağılımı haksızlığına saldıran ekonomi felsefesini geliştirmek on dokuzuncu yüzyılda Kari Marx’a düştü. Marx, devrimle gelecek olan ᵘavakıakımının”

iktidarının zengin ve yoksul arasındaki, mülkiyete dayalı her türlü ayrıcalığı ortadan kaldıracağını söylüyordu.

Şu fıkrayı Havana'ya gittiğimizde, bir gece kulübünde dinle dik:

Jose: Bu nasıl dünyadır yahu? Para verebilecek zenginler krediyle alışveriş yapabiliyor ama beş parasız yoksullar nakit ödemek zorunda... Marx olsa tersi olmalı demez miydi' Yoksulun krediyle almasına izin verilmeli ve nakit ödemek zenginlere kalmalı...

Manuel: E, iyi de, yoksula veresiye veren veya kredi açan dükkan sahipleri de çok geçmeden yoksullaşır o zaman

Jose: Daha iyi ya! O zaman onlar da krediyle alışveriş yapabilirler işte!

Marx'a göre devrimle birlikte gerçekleşecek olan "ayaktakımının" diktatörlüğünün ardından "devlet sönümlenecektir" ve ortadan kalkacaktır. Sonra kalkıyor Marx'a radikal anarşistlikten sabıka yazıyoruz...

Sınav Sorusu

Aşağıdaki Mandardan hangisi daha anarşisttir?

Kari: "Ezilen ve sömürülen sınıfların ayağa kalkıp zincirlerinden kurtulmaları kaçınılmazdır."

Groucho: "Köpeğin dışı, insanın en iyi dostudur. İçiyse okunamayacak kadar karanlıktır."

Belki kendi kendinize, "Kapitalizmle komünizm arasındaki fark nedir?" diye soruyorsunuzdur. Belki sormuyorsunuzdur. Her halükârda yanıt gayet basittir: Kapitalizmde insan insanı sömürür. Komünizmde tam tersi geçerlidir.

Bu sert çelişkili durum kapitalizmle sosyalizm arasında sosyal demokrasi adıyla bilinen uzlaşmayı doğurmuştur. Sosyal demokrasi işçilere ve işsizlere bir takım sosyal hakların sağlanmasını ve bunların yasalarla güvence altına alınmasını savunur. Ancak söz

konusu uzlaşma bazı solcuların olmadık yatak arkadaşları edinmesine yol açmıştır:

senc(jkacı, Paris'te toplanan bir konferansa katılır. Konferans çıkışındaysa geneleve gitmeye karar verir.

Genelev kapısındaki madama sorar:"Burası sendikalı mı?"

* "Hayır."

"Kızlar ne kazanıyor peki?"

"Sen bana 100 Euro veriyorsun, 80'i işletmeye *gidiyor, 2O'sini kız* alıyor"

"Resmen sömürü bu!"

Adam kızgınlıkla bir başka eve gider.

"Burası sendikalı mı?"

"Evet"

Peki, ben şimdi size 100 Euro verince kızın eline ne geçecek?"

"80 Euro."

Aha! Güzel. O zaman Colette'i isterim."

İstersin tabii," der madam, "ama kıdem hakkı Therese'de."

Ekonomi teorisi özellikle "fark olmayan yerde ayrım belirle* nıek yanılgısına sıkça düşer. Örneğin, ilkesel anlamda "yoksullara refah" ile "zenginlere vergi indirimi" arasında gerçekte ne fark vardır?

Aşağıdaki fıkrada Bay Fenwood, farklılıktan yoksun bir ekonomik ayrım stratejisi uyguluyor:

Bay Fenvvood'un bir ineği vardır ama otlağı yoktur. Sonunda komşusu Bay Potter a başvurur ve ayda yirmi dolar karşılığında ineğini odağında odatmayı teklif eder. Bay Potter kabul eder.

Aradan aylar geçer, inek Bay Potter'ın odağında odar ama Bay Fenvvood hiç Para ödemez. Sonunda Bay Potter, Bay Fenvvood'un

kapısına dayanır:"Tamam, paradan yana darsın, biliyorum. Bir anlaşma yapalım: On aydır ineğin benim otlaktan besleniyor, yani bana 200 dolar borcun var. İnek de aşağı yukarı bu kadar ediyordur. İnek benim olsun, ödeştik diyelim, tamam mı?"

Bay Fenvvood biraz düşünür ve "Tamam," der."Bir ay daha sende kalsın, o zaman ödeşmiş oluruz."

Hukuk Felsefesi

Hukuk felsefesi, "Yasaların amaçları nelerdir?" türü temel sorularla uğraşır.

Birkaç temel teori vardır. Aristoteles'in etiğinden çıkarılmış "erdem hukuku" yasaların erdemli karakterin gelişimini teşvik etmesi gerektiğini söyleyen bakış açısıdır. Erdem hukuku taraftarları, Umumi Adap Yasası'mn (ortalıkta işememek) tüm gruplarda (özellikle ortalıkta çıkarıp işeyenlerde) yüksek ahlâk standartlarını teşvik etmeyi amaçladığını öne sürerler. (Ortalığa edenlerden kurulu bir jürinin farklı karar vermesi mümkündür elbette.)

Immanuel Kant'ın desteklediği Deontolojiyse yasaların amacının ahlâki ödevleri düzenlemek olduğunu söyleyen bakış açısıdır. Deontologa göre Anti-Çiş Yasası, tüm yurttaşların diğerlerinin hassasiyetlerine saygı gösterme görevini desteklemektedir.

On dokuzuncu yüzyıl faydacısı James Bentham, yasaların amacının en fazla sayıda insan için en uygun sonuçlan üretmek olduğunu söylemiştir. Yararcılara göre A.Ç.Y. kamuya açık alanlarda işeyenler için doğuracağı olumsuz sonuçlara (uzun soluklu alışkanlıklarından vazgeçmek) oranla çok daha fazla kişi için olumlu sonuç doğurmaktadır.

Ama felsefede alışılageldigi üzere, sıradan insanın bu teorisyenlere soracağı soru şudur: "Bu şeker teoriler arasında fark var mı peki?" Bu üç teorinin üçü de sadece Umumi Adap Yasası'nı değil, bir suça karşılık bir ceza vermenin adalet terazisinde dengeyi yaratacağı türünden iyice yerleşmiş pek çok yasal ilkeyi gerekçelendirmekte kullanılabilir. Cezalandırma, erdem geliştirme açısından (rehabilitasyon), deontolojik açıdan (sivil ödevlerin ihlalini

cezalandırma) veya yararcı açıdan (gelecekte doğacak kötü sonuçlara karşı caydırıcılık) gerekçelendirilebilir.

Filozof olamayanlar şunu da sorabilir: "E, hepiniz sonuç konusunda aynı fikirdeyseniz, *niçin* cezalandırıldığımızın ne önemi var?" Buradaki tek dünyevi mesele yasadışı bir eylemle (mesela mahkemede görevliye hakaret) cezayı eşleştirmektedir (20 dolar). Peki, şu eşleştirmeye ne buyrulur?

Adam bütün gün boyunca mahkemede sırasını beklemiştir. Nihayet sırası gelir, yargıcın karşısına çıkar ve tam derdini anlatacakken yargıç yarın gelmesini çünkü mahkemenin bugünlük mesaisinin bittiğini söyler.Adam öfkelenir:"Ha siktir be!"

Yargıç tokmağı indirir:''Mahkemeye hakaretten yirmi dolar!"

Adam derhal cüzdanını çıkarır.Yargıç,"Acele etmeyin," der, "yarın ödeyebilirsiniz."

"Yok," der adam cüzdanına bakarak, "iki laf daha edeceğim, param yetiyor mu, ona bakıyorum."

İyi bilinen hukuk ilkelerinden biri de ikinci derece delillerin güvenilmezliğidir. Soyut teorilerimizin üçü de bu ilkeyi destekleyecektir. Erdem hukuku teorisyenı mahkemede yüksek adalet

standardının yurttaşlık konusunda bir erdem modeli sunacağını One sürecektir Deontoloji yanlısı için ikinci derece delil, başkalarına vicdanen adil davranma gibi evrensel bir ödevin ihlal edilmesine vol açabilir. Yararcıya göreyse ikinci derece delillerin kullanımı masum birisinin hapsedilmesi gibi istenmeyen bir sonuç doğurabilir.

Biz sıradan faniler bir kez daha söz alıp, "İkinci derece delillere niçin ihtiyatla yaklaştığınız kimin umurunda?" diye sorarız. Uygulamada bize gereken, tıpkı aşağıdaki fıkradaki kadın gibi onun güvenilmezliğini öne sürmektir. (Kadının *reduetio ad absurdum'u* ustalıkla kullanışına dikkat!)

Evli çift, balıkçılıkla unlu bir tatil yöresine gider. İlk gün adam şekerleme yaparken, karısı kayığı alıp gölün ortasında

güneşlenmeye ve kitap okumaya karar verir. Kadın kayıkta güneşlenirken yerel polis şefi, bir başka tekneyle yanaşır:

“Gölün bu kısmında balık avlamak yasaktır, hanımefendi. Tutuklusunuz”

“İyi de,” der kadın,“ben balık tutmuyorum ki."

"Hanımefendi, balıkçılık için gerekli bütün donanıma sahipsiniz. Sizi içeri almak zorundayım.”

“E, peki,” der bu sefer kadın,“o zaman ben de sizi tecavüzle suçlarım.”

“Size elimi bile sürmedim.”

“Öyle.Ama gerekli bütün donanıma sahipsiniz.”

Ama anlaşılan, aşağıdaki fıkranın gösterdiği üzere, hangi temel teoriyi aldığımıza göre büyük farklılıklar gösteren hukuki ilkeler vardır:

Yargıç davalı ve davacı tarafın avukatlarını odasına çağırır;

“Burada bulunmamızın nedeni,” der,“ikinizin de bana rüşvet vermiş olması.” Avukatlar içlerinden bir‘eyvah* çekerler.Yargıç devam eder:“Sen bana 15.000 dolar verdin. Sen de 10.000...” Çekmecesini açar, beş bin dolarlık bir desteyi 15.000 veren avukata uzatır.“Şimdi eşit olduğunuza göre, davada karan tamamen hakça verebilirim.**

Rüşveti yasaklamanın tek amacı adaletin herkese eşit daralabilmesini sağlamaksa, eşit oranda rüşvet almanın hiç almamakla aynı sonuca varacağı konusunda yargıçla hemfikir olabiliriz. Aynı durum, iyi sonuçların yararcı üretiminde eşit ele sahip olmayı garantileme amacıyla rüşveti yasaklamak için de söylenebilir. Ama eşit oranda rüşvet almanın yargıç veya avukat meslek gruplan için erdemi teşvik ettiğini söylemeye kalkarsak ayıp ederiz.

Avukat fıkrası anlatmadan buraya kadar gelmemiz büyük başarı. Ama sonuçta hepimiz insanız:

Avukat müşterisine mesaj yollar:

“Frank, dün seni kent merkezinde gördüğümü sandım. Merhaba demek için derhal caddenin karşısına geçtim. Ama yanılmışım; sen değilmişsin. Altı dakikalık ücretim: 50 dolar.”

~~osao~~

Dimitri: Var ya, ilham verdin bana, Tasso. Umumi Adabı Koruma Savcılığına adaylığımı koymaya karar verdim. Oyunu bana verirsin, değil mi?

Tasso: Aşk olsun dostum, ne demek? Seçimler kapalı sandık usulü yapıldığı sürece oyum sanadır.

Görelilik

Ne diyelim?

Bu terim herkes için farklı anlamlar ifade ediyor...

Dimitri: Senin derdin ne dostum, biliyor musun? Çok fazla düşünüyorsun.

Tasso: Kime göre?

Dimitri: Mesela Akhilleus’a göre.

Tasso: Peki, Sokrates’e göre?

Dimitri: Ha... E, doğru, Sokrates’e göre andavallmın teki sayılırsın.

GÖRELİ GERÇEKLİK

Gerçek *göreli midir* yoksa mutlak mı?

Kadim Taocu filozof Zhuang Zi rüyasında bir kelebek olduğunu gördüğü rüyadan uyanır ve kendisine şu soruyu sorar: $u anda rüyasında Zhuang Zi olduğunu gören bir kelebek miyim yoksa? Modern Batı dünyasında bilginin bilene göreliliği, filozoflar

arasında saplantıya dönüşmüştür. Daha önce gördüğümüz üzere, George Berkeley, “fiziksel nesnelerin” sadece zihne göre var olduğunu söyleyecek denli ileri gitmişti...

Yirminci yüzyılda Harvard'dan bir profesör psikedelik ilaçlarla deneyler yapmış ve gördüklerinin göreliliğinden büyülenmişti. Hayır, Timothy Leary'den[14] bahsetmiyoruz. Ondan çok öncesinde bu deneyi yapan William James'ti. Gülme . gazı soluyan James her şeyin nihai birliğini gördüğü fikrine kapılmış ancak ilacın etkisi geçtikten sonra kozmik görülerini anımsayamamıştı. Bunun üzerine ikinci deneyinde eline bir kalem bağlamış ve önüne not defterini koymuştu. Gerçekten de müthiş bir fikre ulaştı ve aklına geleni kâğıda dökebilmeyi başardı. Saatler sonra zihni iyice açılınca kâğıda döktüğü devrim yaratacak bilgiyi okudu: "Her şey petrol gibi kokuyor."

Önce hayal kırıklığına uğrayan Profesör James çok geçmeden işin felsefi yönüne ulaştı. Esas soru, gülme gazı etkisindeyken müthiş görünen fikirlerin aslında bayağı fikirler mi olduğu yoksa "Her şey petrol gibi kokuyor" görüşündeki gibi müthiş parlaklığın ancak gülme gazının etkisindeyken mi algılanabileceğiydi.

James'in yaptığı analizin fıkra gibi koktuğu gerçek...

Zaman algısının göreliliği üstüne çok fıkra vardır. Örneğin:

Bir salyangoz, iki kaplumbağa tarafından soyulmuştur. Polis, salyangoza olayın nasıl cereyan ettiğini sorar."Bilemiyorum," der salyangoz,"her şey o kadar hızlı oldu ki..."

Yalnız bu salyangozun başına gelmeyen kalmamış:

Kapı çalınır, kadın kapıyı açar. Eşikte bir salyangoz durmaktadır. Kadın etrafa bakınır, salyangozu alıp bahçeye fırlatır ve kapıyı kapar. İki hafta sonra gene kapı çalınır, kadın kapıyı açar ve salyangoz yine kapıdadır.

Salyangoz: "Neydi o tavır öyle?"

Sınırlı zaman ile sonsuzluk arasındaki görelilik felsefi düşüm cenin ana konularından biridir. Haliyle fıkralann da:

AdamTanrı'ya seslenir. "Tanrım," der, "bir soru sorabilir miyim?"

"Tamam," derTanrı."Sor bakalım."

“Tanrı’m, senin için bir milyon yıl bir saniyedir diyorlar, doğru mu?”

“Evet, doğru.”

“Peki, bir milyon dolar senin için nedir?”

“Benim için bir milyon dolar, bir penidir evlâdım.”

“A, iyi,” der adam.“O zaman bana bir peni verebilir misin?” “Tabii” der Tanrı, “Bekle bir saniye...”

Farklı bakış açılarının göreliliği üzerine de tonla fıkra vardır:

Bir Fransız bara girer. Omuzunda smokin giydirilmiş bir papağan vardır.

Barmen:“Vay! Çok tatlı bu yahu! Nereden aldınız?”

Papağan:“Fransa’dan. Orada bunlardan milyonlarca var”

Yirminci yüzyıl Amerikan filozofu W.V.O. Quine dünya görüşümüzün farklı bir perspektif elde edebilmek için dışına çıkamayacağımız bir çerçeveyle, yani ana dilimizle göreli olduğunu yazmıştı. Bizimkiyle bağlantısız bir dilden gelen bir terimi nasıl dilimize çevirebileceğimizi kesinkes bilebilmemiz mümkün değildir. Bir başka dili konuşan kişinin, bizim işaret edip “tavşan” dediğimiz şeyi işaret ederek, mesela “*gavagai*” dediğini *görebiliriz* ama “tavşan parçalarının birleşimini” mi yoksa “ardışık tavşan aşamalarını” mı veya tavşanlı başka bir şeyi mi kastettiğini kesinkes bilemeyiz.

9

İki Yahudi, koşer yiyecek sunan bir Çin lokantasındadır. Menüye bakıp siparişlerini Yidiş dilinde verirlerken garson da onlarla Yidiş dilinde konuşur.Yemek sonrası çıkarlarken lokanta sahibine,garsonlaYidiş dilinde konuşabilmenin pek hoş bir sürpriz olduğunu söylerler.

“Şşş" der lokanta sahibi.“İngilizce öğrendiğini zannediyor.”

Bu fıkra, Quine’ın radikal çeviri sorunu olgusunu on ikiden vurmaktadır. Çinli garson tüm Yidiş sözcükleri birbirlerine Yahudi müşteriler gibi ilintilendirebilmektedir. Ancak Yidiş diline dair tüm

bilgisi önemli, sistematik bir yolla yoldan çıkmıştır çünkü İngilizce konuştuğunu zannetmektedir.

Neyin yabancı dil sayılacağı fikri bile konuşan kişiye göre değişebilir. Uluslararası ticaret dünyasından gelen şu fıkraya bir bakın:

Çokuluslu bir şirket, sekreter aranıyor ilanı verir. İşe başvuranlar arasında bir köpek de vardır; daktilo sınavını geçer ve iş görüşmesine girme hakkını kazanır. İnsan kaynakları müdürü sorar:

"Herhangi bir yabancı dil biliyor musunuz?"

"Miyav."

DEĞERLERİN GÖRELİLİĞİ

Michel Foucault başka bir göreliliğe odaklanmıştı: kültürel değerlerin toplumsal iktidara göreliliği. Kültürel değerlerimiz, özellikle normal saydıklarımız, toplumsal denetimin nasıl sağlanacağını belirler ve onun tarafından belirlenir. Örneğin kim akıl hastası sayılır? Buna kim karar verir? Akıl hastası olarak belirlenmişler için akıl hastası olarak belirlenmek ne anlam taşır? Onlan denetim altında tutanlar için bu ne anlama gelir? Ve kimdir onlan denetim altında tutanlar? Bu soruların yanıtları toplum içindeki iktidar düzenlemeleri değiştikçe değişir. Bir çağda denetimi elinde tutan grup ruhban sınıfıyken, bir diğer çağda denetim doktorlara geçer. Bu durum, akıl hastası sıfatıyla çagnlan kimselere nasıl davranıldığına dair açılımlar içerir. Kısacası, her daim geçerli ve

mutlak bildiğimiz değerler aslında kimin iktidarda olduğuna ve iktidarı nasıl kullandığına göre değişen sürekli bir tarihsel akış

içindedirler.

Pac Hey, Mike! Çevreyolundayım ve seni yeni cep telefonundan arıyorum!

Mike: Aman dikkat et, Pat. Daha demin radyoda kaçığın tekinin çevreyolunda ters yönde gittiğini duyurdular.

Pat* Kaçığın teki mi? Yahu çevreyolunda yüzlercesi var!

Saf aklın bakış açısından Pat, radyo spikeri kadar haklıdır. Om göre diğer herkes yanlış yönde gitmektedir. E, öyleyse neden bu fıkra, sadece iki farklı bakış açısının çarpışması değil de brr fıkradır? Foucault'nun vurguladığı nokta yüzünden: nihai anlamda gidilecek yönü iktidar belirlemektedir.

Plato'dan bu yana filozofların bir başka meselesi de gepa değerlerle ebedi değerler arasındaki göreliliktir. Ye yine bir fıkra, bahsettiğimiz konuyu yerine yerleştiriyor:

Adamcağız ölmek üzereymiş.Yalnız tüm yaşamı boyunca dur durak bilmeden çalışıp edindiği servetini yaranda göturemeyeceği fikrine çok bozukıyormuş. Sonunda karar vermiş ve Kıç değilse servetinin birazım yamru aiataNnefc ıç*n dua etmeye başlamış.

Meleklerden birisi dua sim duyup gelmiş ve adama varau hiçbir şey alamayacağım söylemiş Ama adam konuşmak istediğim. O nu kuraRan *ıvctk* esnetme** Ana edebileceğini söylemiş.

Melek b»r sure sonra tekrar ıdanw veTanrı'nın onca dürüst çabasını göz önüne aldığını ve bir seferliğe mahsus istisna yapmayı kabul ettiğini bildirmiş."Yalnız," demiş melek, "yanına sadece bir valiz alabilirsin." Adam çok sevinmiş bulabildiği en büyük valizi almış, içini altın külçeleriyle doldurmuş ve başucuna koymuş.

Adam çok geçmeden ölmüş ve yolları altın taşlarla döşeli Cennet'in kapısına varmış. Kapıdaki Aziz Peter valizi görünce, "Dur bakalım," demiş."(çeri bir şey sokamazsın."

Adam durumu anlatmış ve inanmıyorsa Tanrı'ya sormasını söylemiş. Aziz Peter bir süre sonra kapıya gelmiş,"Haklıymışsın" demiş,"bir valiz getirmene izin verilmiş. Pekâlâ, yalnız seni içeri almadan önce valizdekileri kontrol etmem lazım."

Adam valizi uzatmış. Aziz Peter, adamın ta Cennet'e getirecek denli değer verdiği şeyleri görmek için valizi açmış ve hayretle, "Ne?" demiş, "kaldırım taşı mı getirdin yani?"

Mutlak GörelİlİK

Birçok felsefi hata göreli bakış açılarına mutlakmış gibi davranmaktan kaynaklanır. Thomas Jefferson, Ingiliz filozof John

4

Locke'nin görüşlerinden ödünçle yaşama, özgürlük ve mutluluğun peşinde koşma haklarını, muhtemelen hepsini evrensel ve mutlak gördüğü için, "aşikâr" ilan etmişti. Ama bunların başka kültürden bir insan —mesela mutluluğun peşinden koşmanın tam anlamıyla kâfirlik olacağına inanan bir radikal dinci— için o derece aşikâr olmadığı açıktır.

Ters yönde hata da mümkündür. Mutlak bir şeyi göreli zannedebiliriz:

Bir savaş gemisinde gözcü, tam karşıda bir ışık görür. Hemen kaptana bildirir ve kaptan karşıdan gelen gemiye ışıkla "Derhal rotanızı yirmi derece değiştirin!" mesajı yollar.

Karşıdan yanıt gelir:"Siz derhal rotanızı yirmi derece değiştirin!"

Kaptan kızar. Bir mesaj daha yollar:"Ben bir kaptanım. Çarpışma rotasındayız. Derhal rotanızı yirmi derece değiştirin!"

Yanıt gecikmez:"Ben ikinci sınıf denizciyim ve rotanızı derhal yirmi derece değiştirmenizi emrediyorum!"

Kaptan öfkeden saçını başını yolmaktadır. Bir mesaj daha yollar:"Ben bir savaş gemisindeyim!"

Yanıt gecikmez:"Ben de deniz fenerindeyim."

Bir dahaki sefere Çin yemeği ısmarlarken göreliliği unutmayın: Çinliler ona sadece yemek diyor.

—e®e—

Dimitri: Ha, sen mutlak gerçeklik yoktur, gerçeklik görelidir diyenlerdensin yani.

Tasso: Aynen.

Dimitri: Eminsin yani?

Tasso: Mutlaka.

Metafelsefe

Felsefenin felsefesi.

Felsefenin felsefesinin felsefesiyle karıştırılmamalıdır.

Dimitri: Olayı iyice kapmaya başladım, Tasso.

Tasso: Hangi olayı?

Dimitri: Felsefeyi tabii.

Tasso: Sen buna felsefe mi diyorsun?

Temelde "ötesinde ve gerisinde kalan her şeyi içeren" *meta* öneki, dili betimlemede kullanılan dil anlamına gelen meta-dil veya etik ilkelerimizin nereden geldiği ve ne anlam taşıdığını inceleyen meta-etik gibi, felsefenin hemen her yerinde karşımıza çıkıp durur. Yani meta-felsefenin ortaya çıkması an meselesiydi, onu diyoruz, Metafelsefe, malum yakıcı soruyla, "Felsefe nedir?" sorusuyla boğuşur. İnsan tabii filozofların işe dalmadan önce bunun yanıtını bildiklerini düşünüyor. Filozofların filozof olmadan önce ne olmak istediklerini nasıl bilebildiklerini merak ediyor insan. Mesela kuaförlerin, "Kuaförlük nedir?" sorusu üstüne kafa patlattıklarını hiç duymamışındır; kuaförlüğün ne olduğunu bilmeyen kuaför, yanlış meslekte demektir. Böylesine saç yaptırmak istemeyiz haliyle...

Bununla birlikte, modern filozoflar felsefeyi sürekli yeniden tanımlamaktadır. Yirminci yüzyılda Rudolf Carnap ve mantıkçı

pozitivistler metafiziğin anlamsız olduğunu ilan ederek felsefeden koca bir parçayı tanım dışına itivermiş, "Felsefenin tek görevi bilimsel önermeleri çözümlemektir," demişlerdir.

Carnap'm çağdaşı, gündelik dil felsefesinin babası Ludvvig Wittgenstein daha da ileri gitmiştir. Tüm felsefi önermelerin — *kendisininki dâhil*— anlamsız olduğunu kanıtladığını düşündüğü ilk büyük kitabıyla felsefe tarihini bitirdiğini düşünmüştür. Felsefenin hesabını dürdüğünden emin olduğundan felsefeyi bırakıp ilkokul öğretmenliğine başlamıştır. Ama bir kitabı kapamak o kadar kolay mı? Birkaç yıl sonraysa kitabı, yeni bir kavramla, "terapi" kavramıyla açmış ve şu kafa karıştırıcı dilimizi düzeltip, güçlendirirsek anlamsız felsefi soruların üstümüze çöktürdüğü hüznü tedavi edebileceğimizi ummuştur.

Günümüzün "kiplik mantıkçıları" —önermeleri mümkün ve zorunlu önermeler olarak ayıran mantıkçılar— kendi önermelerinin hangi kategoriye girdiğini düşünmektedir. Vallahi bize, ta dibe kadar hep meta-önermeymiş gibi geliyor!

İşte Seamus'u bu Metafelsefe geleneği içinde buluveriyoruz:

Seamus ilk defa bir kızla çıkacaktır. Feci çapkın geçinen ağabeyine danışır:

"Nasıl konuşmam, neler demem lazım? Azıcık tüyo ver..."

"İşin sırrı şu," der ağabeyi,"İrlanda kızları üç konudan bahsetmeye bayılır: yiyecek, aile ve felsefe. Bir kıza hangi yemekleri sevdiğini sormak, o kızla ilgilendiğini gösterir.Ailesini

sorarsan, hakkında gayet iyi niyetli olduğunu göstermiş olursun. Felsefe tartışmansa zekâsına saygı duyduğun anlamına gelir." "Sağ ol," der Seamus. "Yiyecek, aile ve felsefe... Beceririm herhalde."

Aynı akşam kızla buluşurlar ve Seamus derhal,"Lahana sever misin sen?" diye girişir.

"Ne? Hayır," der kız şaşırarak.

"Kardeşin var mı?"

"Yok."

“Peki, bir kardeşin olsaydı lahana sever miydi?”

İşte felsefe budur.

Çağdaş düşünürlerden William Vallicella şöyle yazmıştır: “Metafelsefe, felsefenin felsefesidir ve mesela dinin bir kolu olmayan din felsefesinin veya bilimin bir kolu olmayan bilim felsefesinin aksine, felsefenin bir koludur.”

Vallicella yi partilerin aranan adamı yapan işte bu türdeki dehşet saptamalarıdır.

İşbu kitabın altında yatan tez yine haklı çıkıvor: Metafelsefe varsa, M e ta-fıkra da vardır.

Gezgin bir satıcının arabası yolda bozulur. Epey yürür ve sonunda büyükçe bir çiftliğe ulaşır. Çiftlik sahibine, bu gece burada yatıp yatamayacağını sorar.

‘Tabii” der çiftçi. “Eşim yıllar önce öldü; biri yirmi bir, diğeri yirmi üç yaşındaki iki kızımsa üniversitedeler.Yani evde yapayalnızım ve bir sürü boş odamız var.”

Satıcı derhal döner ve uzaklaşmaya başlar.

Çiftçi,“Hey!” diye seslenir,“dediklerimi duymadın mı? Bir sürü boş odam var!”

Satıcı durur, döner ve “Duydum,” der,“yanlış fıkraya gelmişim.”

Ve tabii meta-fıkraların esası:

Bir kör, biz lezbiyen ve bir kurbağa bara girer. Barmen bakar ve “Ne bu?” der,“fıkra mı?”

En sondaysa siyaseten yanlış meta-fıkralar var. Metafelsefenin, meta-filozoftan genel anlamda felsefenin nasıl anlaşıldığına dair bir miktar bilgi talep etmesi gibi, meta-fıkralar da genel anlamda fıkraların nasıl anlaşıldığına dair bilgi gerektirir. Bizim örneğimiz bir PolonyalI fıkrası:

Adam kalabalık bir bara girer ve yüksek sesle yepyeni, müthiş bir PolonyalI fıkrası öğrendiğini duyurur. Ama fıkrayı anlatmaya başlayamadan barmen, “Dur bakalım,” der.“Ben, PolonyalIyım.”

“E, o zaman,” der adam, “çok ama çok yavaş anlatayım.”

Dimitri: Bütün günü felsefe tartışarak harcadık ve sen felsefe nedir, onu bile bilmiyorsun, öyle mi?

Tasso: Neden soruvorsun?

Kapanış

Bugün öğrendiğimiz her şeyin pek inandırıcı ve müthiş anlaşılır bir özeti.

Tasso, Akropol Komedi Kulübü'nde mikrofonu kapar.

Tasso: Cidden millet... Karısına "bir duyusal veriler bütünüsün sen" diyen İngiliz ampiristin hikâyesini bilir misiniz? "Ya, öyle mi?" demiş karısı filozofa. "Peki sen her gece yatağa *ding an* sich'siz bir adamla girmek nasıl bir his, biliyor musun?

Dalga geçmiyorum, karımın tümüyle varoluş ve sıfır öz olduğunu anladığımda on yıllık evliydim. Yani kadının esscsi aslında pere ipiymiş!

E? Niye kimseden çıt çıkmıyor yahu? Bu sessizlikte, ormanda ağaç devrilse duyulur yani! Orada olrmzsamc bile! Schopenhauer böyle gecelerin yaşanabileceğini söylemişti yalnız.

Zamane çocukları, ha? Geçenlerde oğlum arabanın anahtarlarını istedi. Ben de ona, "Oğlum," dedim, "mümkün

dünyaların en iyisinde kendi araban olurdu." O zaman oğlum bana, "Ama baba," dedi, "bu zaten mümkün dünyalann en iyisi." Durur muyum, "E, iyi," dedim, "git annenle yaşa o zaman!"

Ha, bu arada bu akşam buraya gelmeden önce başıma acayip bir şey geldi: Aynı nehirde yıkandım... İki kere!

Geçenlerde bir gün Platon, kolunda bir omitorenkle bara girmiş. Barmen çifte alaycı bir bakış atınca bizim ihtiyar, "Ne diyeyim?" demiş, "mağarada daha güzel görünmüştü gözüme!"

Dimitri (seyircilerin arasından): Yuuuuh!

Sözlük

Ampirizm/deneycilik: Deneyin, özellikle duyusal deneyin bilgiye giden birincil —veya tek— yol olduğunu söyleyen görüş. "Tek

boynuzlu atlann var olduğunu nereden biliyorsun?" "Çünkü bahçede bir tane gördüm!" Bu,aşın ampirizmdir. Zıddı: Rasyonalizm/Akılcılık

Analitik önerme: Tanımı gereği doğru önerme. Örneğin, "Tüm ördekler kuştur" önermesi analitiktir çünkü "ördek" derken kastettiğimiz bu parçanın kuş ailesinin bir üyesi olduğudur. Diğer yandan "Tüm kuşlar ördektir" önermesi analitik değildir çünkü ördeklik, "kuş" tanımının bir parçası değildir. "Tüm ördekler kuştur" önermesi, "Tüm kuşlar kuştur" kadar analitiktir. Felsefenin kuşbilim gibi diğer disiplinlere yardım eli uzatışını görmek insanın yüreğini ısıtır. Zıddı: Sentetik önerme.

A posteriori: Deneyimle bilinen; ampirik yoldan bilinen. Bazı biraların tadının güzel olduğunu ama doyurucu olmadığını bilebilmek için en az bir adet tadı güzel ama doyurmayan bira içmeniz gerekir. Zıddı: A priori.

A priori: Deneyimden önce bilinen. Örneğin insan, *American Idol* yarışmasına katılanların kendilerini şarkıcı gördüğünü yarışmayı izlemeden bilir çünkü *American Idol,* şarkıcı olduklarına inanan — sebepleri kendilerinde— kimseler için yapılan bir şarkı yarışmasıdır. Zıddı: A posteriori.

Çelişmezlik yasası: Aristoteles'in, bir şeyin aynı anda hem A hem A-olmayan olamayacağını söyleyen mantıksal ilkesi. "Pantolonun yanıyor ve aynca pantolonun yanmıyor," demek çelişkidir. (Aristoteles'in yasanma karşın, şartlan göz önüne alarak tabii, üstünüze hortum tutmanızın zararı olmayacaktır.)

Deontolojik etik: Ahlâki zorunluluğun, eylemlerin uygulamadaki sonuçlarından ayrı, görevlere (Yunanca deon) dayandığı kuramını temel alan etik. Örneğin, baş görevinin halkını terörist saldınlardan korumak olduğunu düşünen bir siyasi önder, görevini yerine getirebilmek uğruna herkesin yatak odasına dinleme cihazı yerleştirmesi gerektiğini öne sürebilir (cinsel hayatınızda oluşacak sonuçlara aldırmadan).

Ding an sich: Bir şeyin duyusal temsiline karşı, Kendinde-$ey. Buradaki fikir, bir nesnenin sadece sunduğu duyu verilerinden (görünüşü, çıkardığı ses, tadı, kokusu ve dokunulduğunda verdiği his) ibaret olmadığı ve tüm duyusal verilerin ötesinde, verilerden

ayrı kendindeşey olduğudur. Bazı filozoflar bu olgunun Noel Baba ve Tek Boynuzlu At ile aynı kategoriye girdiğini savunur.

Duyguculuk: Ahlâki yargıların ne doğru ne yanlış olduğunu, sadece bir veya bir dizi eylemde bulunan bir birey veya bir eyleme karşı onay veya onaylamama ifade ettiğini savunan etik felsefe. Bu felsefe kapsamında, "Saddam kötüdür," önermesinin anlamı sadece "Saddam bana göre değil; ya, ne bileyim, kanım ısınmadı bir türlü,"dür.

Ozcülük: Nesnelerin özsel olmayan, ilineksel niteliklerinden ayn özleri veya özsel nitelikleri bulunduğunu söyleyen felsefe. Örneğin bir karısının bulunması (erkek de olabilir) evli bir erkeğin özsel niteliğidir. Ama evli bir erkeğin yüzük takması ilineksel bir niteliktir. Yüzük taşımayan bir erkek evli olabilir, yalnız karısının buna hoş bakmaması mümkündür.

Fenomenal: Nesnelere dair duyusal deneyimimize ait olan. "Bu bir kırmızı şapkadır" tümcesi kırmızı ve şapka gibi görünen bir nesneye dair duyusal deneyimimizi kasteder.

Fenomenoloji/Görüngübilim: Gerçeği, örneğin bilimsel betimleme yerine insan bilinci tarafından algılandığı ve anlaşıldığı haliyle betimlemeye çalışan bir inceleme yöntemi.

Gündelik dil felsefesi: Felsefi kavramları gündelik dilsel kullanımı incelemek suretiyle anlamaya çalışan bir felsefe akımı. Bu ekolün takipçilerine göre, asırlar boyu filozofların kafalarını karıştıran birçok sorunun kafa karıştırmalarının tek nedeni sorulann kendilerindeki muğlaklıklar ve mantıksal hatalardır. Bu hareket Kafa Karışıklığı Çagı'nı bitirmiştir.

Koan: Zen Budizm'inde kişiyi şok ederek aydınlanmaya ulaştırmayı amaçlayan bilmece. "Çırpılan bir elden ne ses çıkar?" işe

yanyor görünürken, "Çırpılan iki elden ne ses çıkar?" sorusu aydınlanmaya pek yaramamaktadır. Ayrıca bkz. *Satori.*

Koşulsuz buyruk: Immanuel Kant'm, kişinin sadece her daim evrensel yasa olmayı sürdürmesini isteyeceği kurallara göre hareket etmesi gerektiğini söyleyen kapsayıcı ahlâk ilkesi. Altın Kural'm Almanca yazılmış hali gibidir ama tam öyle değildir.

Noumenal: Şeylerin, duyularımıza göründüklerinin aksine, kendinde oldukları şey. *Bkz. Ding an sich...* A, baksanız da göremiyordunuz ama değil mi? Zıddı: Fenomenal.

Paradoks: a) Sağlam görünen mantık ve doğru görünen önermeler kullanılmasına karşın çelişkiyle sonuçlanan akıl yürütme; b) herhangi iki hekim.

Post hoc ergo propter hoc: "Bundan sonra geldiğine göre şunun yüzünden" anlamındaki, yani A, B'den önce geldiği için B'nin nedeni olmalıdır diyen mantıksal yanılgı. "Çocuğum akıllı çünkü karnındayken hep Mozart dinlettim" saptaması yanlıştır çünkü iki durum arasında bağıntı yoktur. Çocuğun akıllılığının Mozart bilen (yani, eğitimli, öyleyse muhtemelen akıllı) ebeveyne sahip olmasına bağlı olması daha olasıdır.

Pragmatizm: Teoriyle uygulama arasındaki bağı vurgulayan bir felsefe ekolü. Örneğin William James gerçek bir teoriyi faydalı veya daha fazla bilgi yaratan teori olarak tanımlamıştır. James'in tanımını faydalı bulanlar ve bulmayanlar mevcuttur.

Rasyonalizm/Akılcılık: Aklın bilgiye giden birincil —veya tek— yol olduğu görüşü. Duyusal deneyimin bilgiye giden birincil yol olduğunu söyleyen ampirizm/deneycilikle sıklıkla zıtlaşır. Rasyonalistler geleneksel anlamda aklı yeğlerler çünkü duyularımızın güvenilmez olduğunu ve dolayısıyla duyu temelli bilginin kesin olmadığını düşünürler. Bu yüzden şunun gibi akılla ulaşılan saptamaların bodoslama *kesinliğinden* hoşlanırlar: "Bu, mümkün dünyalann en iyisidir." Ah, orada olsaydınız bir, var ya...

Sonsuz gerileme argümanı: Görünen bir açıklamanın tatmin edici olmadığı çünkü sonsuz sayıda böyle "açıklamalar" gerektirdiğini söyleyen argüman. Örneğin dünyanın varlığını bir "yaratıcı"ya bağlamak ortaya o yaratıcının varlığının açıklanması gereğini çıkaracaktır. Onu da bir yaratıcının yarattığı söylenirse bu sefer, "Peki *o* yaratıcıyı kim yarattı?" sorusu gelecek ve bu durum sonsuza veya kusana dek (hangisi önce gelirse) sürecektir.

Satori: Zen Budizm'inde, gerçekleştiğinde aniden kendimizin ve dünyanın gerçek doğasını görüverdiğimiz aydınlanma deneyimi. Red Hot Chili Peppers'm dediği gibi: "Soruyorsan, bilmiyorsundur."

Sentetik önerme: Tanımı gereği doğru olmayan önerme. Örneğin, "Annen güzel" bir sentetik önerme içerir çünkü "Anne" tenmine tanımında bulunmayan bir bilgi ekler. Yanıtı için de aynısı geçerlidir: "Senin annen güzel." Zıddı: Analitik önerme.

Telos: İçsel erek. Bir meşe palamudunun *telosu* meşe aağacı olmaktır.. Aynı şekilde, bir felsefe mezununun ereği Harvard'da kadrolu profesörlüktür. Ancak süpermarket kasiyeri olma ihtimali daha yüksektir.

Tümdengelimli mantık: Bir dizi öncülden, bu öncüllerden mantık yoluyla çıkarılabilecek bir sonuca doğru akıl yürütmekTümdengelimin en basit biçimi kıyastır: "Tüm komedyenler filozoftur; Larry, Moe ve Curly komedyendir; öyleyse Larry, Moe ve Curly filozoftur." Zıddı: Tümevanmcı mantık.

Tümevanmlı mantık: Özgül örneklerden bu örneklerden mantıksal olarak çıkandan daha kapsamlı olan genel.bir sonuca varan akıl yürütme. Örneğin güneşin bugün, dün ve dünden önceki bildiğimiz her gün doğmuş olmasını gözlememizden, bilinen bu örneklerden mantıksal olarak çıkmamasına rağmen, güneşin hep doğduğu ve hep doğacağı sonucuna varırız. (Not: Bu örnek Kuzey Kutbu'nda yaşayan okurlarımız için anlamlı olmayacaktır.) Zıddı: Tümdengelimli mantık.

Yararcılık: Etkiledikleri kişilere daha fazla yarar sağlayan eylemlerin doğru olduğunu söyleyen ahlâk felsefesi. Bu ahlâk felsefesinin yararlılığının sınırlılığı bayramlarda hem annenizi hem kayınvalidenizi memnun etmeye kalkıştığınızda belirginleşir.

Varoluşçuluk: Soyut, evrensel insani nitelikler yerine bireysel insani varlığımızın fiili şartlarını betimlemeye uğraşan bir felsefe ekolü. Sartreın “varoluş özden önce gelir" tanımı, bizler için birincil gerçeğin varoluşumuz olduğu, özümüzü kendimizin yarattığı anlamındadır. Bu saptamanın ahlakiligimizin tümüyle bilincinde olarak ve yaptığımız seçimlerde aldanmadan daima “otantik" yaşamamızı -kısacası, bize bir fabrikanın taşıma bandı başında değil de mesela Paris’te bir cafede otururken daha iyi keşfedilecek uğraşları öğütleyen varoluşçu etik üzerinde derin sonuçlan vardır.

TEŞEKKÜRLER

Bu kitabın fikrinin sorumluluğunu bizden başka üstlenecek kimse tanımıyoruz ama en güzel fıkralarımızın birkaçını bize sunan üstatlardan ikisine teşekkür etmek isteriz: Gil Eisner ve Herb Klein.

Harvard'daki eğitmenimiz Profesör Robert Wolff, bize... Eh, şey... Felsefi düşünmeyi öğrettiği için teşekkürü hak ediyor...

Bizi olduğumuzdan daha zeki ve komik göstermeyi beceren müthiş fotoğrafçılar Bili Hughes ve Stefan Billups'a ayrıca müteşekkiriz.

Son düzenleme maratonunda bize büyük hoşgörü ve sabır gösteren Massachussets Conway'deki Nestle Inn'in konuksever sahipleri Martha Harrington ve Stch Lampron'a özel teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Eşlerimiz ve kızlarımıza doğru yollayacağımız en içten öpücüklerden yoksun hiçbir teşekkür saygın sayfası tamama ermez.

Kim olduğunuzu biliyorsunuz. Bilmiyorsanız, öpücüklerimiz siz yardımları ailevi görevlerin çok ötesine geçen Eioise ve Freke, Esther ve Şamara için...

Özel bir teşekkür de Julia Lord Edebiyat Ajansı'ndan menajerimiz ve sabrının yanında dehşet zeki bir hanımefendi olan Juiia Lorda...

Bizi, kendimize rağmen cesaretlendiren editörümüz Ann Treistman'a ve kitabı müthiş destekleyen yayıncımız David Rosen'e ayrıca teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Son olarak kendisini bir türlü tam anlayamadığımız için Immanuel Kant'a gecikmiş özürlerimizi sunuyoruz. İstırabım paylaşıyoruz, Manny.

TWC/DMK

Kant, kendinde şeyler hakkında hiçbir şey bilemeyeceğimiz sonucuna vardı: "*Ding an* sich, yani kendinde şey, x'e eşittir." Sadece *fenomenal* dünyayı, yani duyular aracılığıyla tecrübe ettiğimiz görünüşler dünyasını bilebiliriz, görünüşlerin ardındaki aşkın, yani *noumenal* dünya ise bizim için bilinemez olarak kalır.

Kant bunu söylemek suretiyle felsefede bir paradigma değişiminin yolunu açıyordu. Akıl bize duyularımızın ötesindeki dünya hakkında bir şey söyleyemez. Ne Berkeley'in "veri girme görevlisi olarak" Tann'sına ne de dünyanın diğer herhangi bir metafizik açıklamasına saf akılla ulaşılabilir. Bundan sonra felsefede hiçbir şey aynı olmayacaktı...

* Akıl danışılan iki köşe. Bizdeki 'Güzin Abla'nın bir çeşitlemedi.

* Amerikalı mizah Yazan ve gazeteci.

Notlar

[←1]

1944 yılında kimyager Earl Tupper tarafından kurulan dünyaca ünlü mutfak araç-gereçleri imalatçısı ve satıcısı.

[←2]

Analojiye dayalı kanıtlamaların bir diğer sorunuysa farklı bakış açılarıyla tümüyle başka benzeşimlere gidilmesidir:

Uç mühendislik öğrencisi, insan bedenini nasıl birTanrı'nın tasarlamış olabileceğini tartışmaktadır. Birincisi,“Tanrı bir makine mühendisi olmalı,” der,“şu eklemlere bir baksanıza!”

[←3]

İkincisi,“Hayır,” der,“benceTanrı elektrik mühendisi... Sinir sisteminde binlerce elektrik bağlantısı var çünkü."

Üçüncüsü,“Yok,” der, “bence Tanrı kesinlikle bir inşaat mühendisidir. Oyun parkının ortasından kanalizasyon borusu geçirmek başka kimin aklına gelir?”

Sonuçta benzeşime dayanan kanıtlamalar pek tatmin edici değildir, iş Tann’nın varlığı gibi temel inançlara geldiğinde beklenen kesinliği sunmayı başaramazlar. Bir filozofun kötü analoji yapmasından beteri yoktur (liseliler hariç). Aşağıda, *The Washington Post*'ta yayınlanmış “Lise Kompozisyon Ödevlerinde Yer Almış En Kötü Analojiler” listesinden birkaç örnek göreceksiniz:

“Yıllar önce zalim kaderin ayırdığı iki âşık çayırda, biri Cleveland’dan saat 18.36'da kalkmış ve saatte 88 kilometre diye

[←4]

Amerikalı ünlü televizyon programcısı ve komedyen.

[←5]

FELSEFİ ETİK ÜZERİNDE PSİKANALİZİN ETKİSİ

Bir filozof olmamasına rağmen Sigmund Freud, insan davranışlarının akla dayanan felsefi ayrımlarla değil, bilinçsiz biyolojik itkilerle belirlendiği değerlendirmesiyle etik felsefe üzerinde dehşet bir etki yapmıştı. Kendimizi, ahlâkçı filozofların bize yaptıracağı gibi, ne kadar aklın kontrolüne sokmaya çalışırsak çalışalım, bilinçdışımız daima pırtlıyordu. Freudçu Dil Sürçmesi'nde olduğu gibi, "yanlışlıkla" söylediğimizi sandığımız bir şey aslında bilinçdışı arzularımızın bir ifadesidir:

Psikiyatr, hastasına annesine yaptığı ziyaretin nasıl geçtiğini sorar.

"Hiç iyi geçmedi. Feci bir Freudçu dil sürçmesi yaşadım." "Sahi mi?" der psikiyatr."Ne dediniz?"

"Tuzu verir misin, diyecektim, onun yerine 'Hayatımı mahvettin orospu!' dedim."

Freud'a göre iyi bir rüya davranışlarımızın gerçek, bilinçdışı

[←6]

Bir tûr simit.

[←7]

Gilda Radner (1946-1989): Ünlü *Saturdav Night* Live programının özgün kadrosunda bulunan komedyen. 42 yaşında yumurtalık kanserinden ölümü, hastalığın erken tanısı konusunda kamu hassasiyetinin dogmasına yol açmıştır.

[←8]

Elisabeth Kübler-Ross (N26-2004); Ölüm ve ölme süreci, yas ve benzen konularda araştırmalar yapmış İsviçreli psikiyatr

[←9]
Bir TV sunucusu.

[←10]

Amerikalı, aşın sağcı radyo programcısı.

[←11]

işte size kadınla erkek arasındaki temel bir farkı öne sûren bir metin daha: Buradaki fark temel olmalı çünkü ilk Erkek toplumsal yapılanmalardan azadeydi ve bu yüzden düşüncesizliği doğuştandı...

[←12]

Tanrı, cennet Bahçesi'nde Adem ile Havva ya görünür ve ikisi için birer hediye getirdiğini ve hediyeleri seçmeyi onlara bırakacağını söyler. "Birinci hediyem," der,"ayakta işeyebilme yeteneği..."

[←13]

Siyaselcn doğru: Farklı dil, din, kültür ve cinsiyetten kişileri incitmemek amaayla, özenle kullanılan ifade, düşünce ve uygulamaları tanımlamak amacıyla kullanılan bir terim.

[←14]
1960'lardaki hippi hareketinin yolunu açan psikedelik ilaç (özellikle LSD) deneyleri yüzünden Harvard'dan kovulmuş ünlü yazar ve şair.